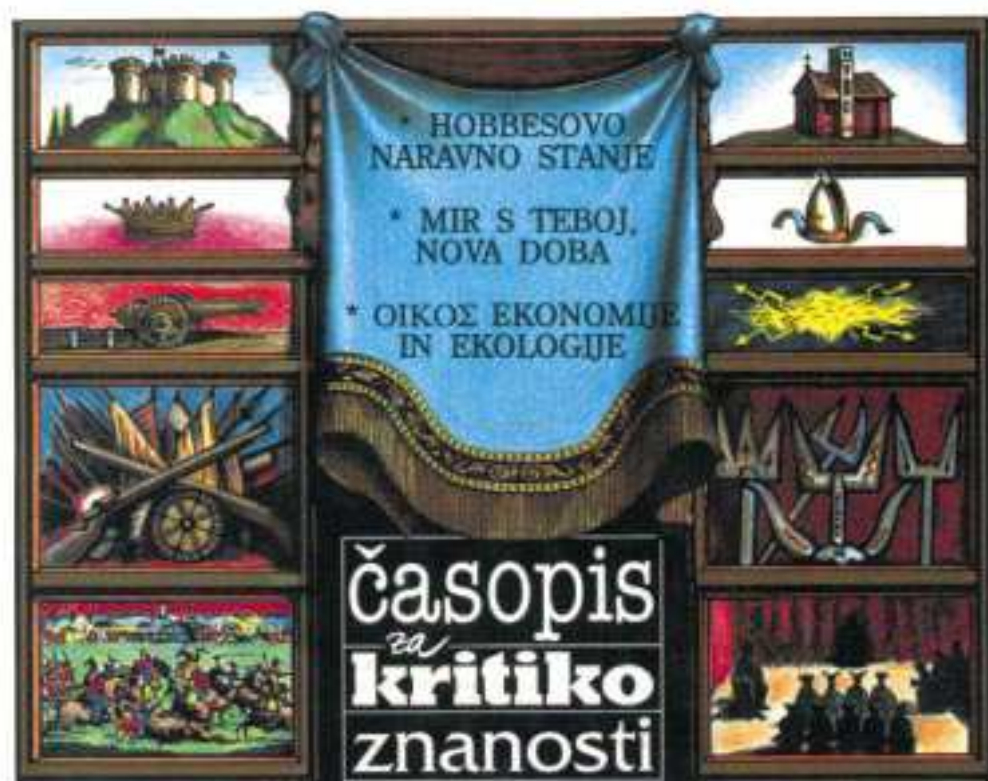

Non est potestas Super Terram quae Comparetur ei. - Job XLII,4.

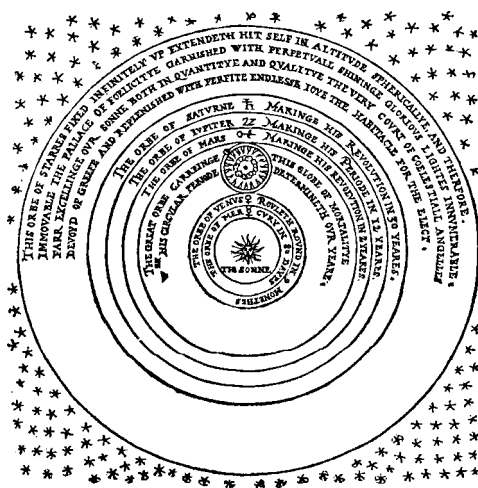

NEOKORPORATIVIZEM

let. XX, 1992, št. 148-149

NEOKORPORATIVIZEM

časopis
za
kritiko
znanosti

VSEBINA

Korporativizem in Hobbes	5
KORPORATIVIZEM	9
Igor Lukšič: Stoletje korporativizma?	11
Gerhard Lehmbruch: Liberalni korporativizem in strankarska oblika vladanja	17
Milan Zver: Korporativizem v slovenski politični misli v 20. in 30. letih	37
Igor Lukšič: Preoblečeni korporativizem na Slovenskem	47
HOBBESOVO "NARAVNO STANJE"	57
Thomas Hobbes: Elements of Law Natural and Politic; prevod od 14. do 19. poglavja	59
Igor Pribac: Poglavja o naravnem stanju - razpotje v interpretacijah Hobbesa	79
MIR S TEBOJ, NOVA DOBA	89
Hubert Knoblauch: Nevidna nova doba. "New age", privatizirana religija in kultski milje	91
Samo Škrbec: Šamanova vrnitev	107
Dragan Marušič: "California über alles"	109
OIKOS EKONOMIJE IN EKOLOGIJE	121
Bojan Radej in Fedor Černe: Država - generator ali umirjevalec okoljevarstvenih konfliktov?	123
Alexander Juras, Hans Peter Lontzen, Markus Giesecke: Sodelovanje med okoljevarstvenimi nevladnimi organizacijami in vlado v Zahodni Nemčiji	129

PRIKAZI IN RECENZIJE	135
POVZETKI/ABSTRACTS	137

KORPORATIVIZEM IN HOBBS

Uvodni sklop te številke odpira temo, ki jo je domača politologija doslej vselej obšla. Pa ne zato, ker bi bila od naše realnosti preveč oddaljena in zato morda neznana ali nezanimiva, pač pa zato, ker nam je tako blizu, da je do nje težko vzpostaviti razdaljo, potrebno za razmislek o njej. Poleg tega presojanje slovenskega političnega prostora skozi prizmo korporativizma nujno zbuja občutek nelagodja. Nič čudnega, saj prevladujoča jezikovna praksa v našem prostoru korporativizem še vedno kratko malo izenačuje s fašistično družbeno ureditvijo. Tako očrnjenega korporativizma pa ni popularno pripisovati svoji državi, ki še živi v herojskem obdobju svojega nastajanja in ustvarja mite, ki k temu obdobju sodijo. In vendar so *“slovenska tla”*, kot trdi Igor Lukšič, *“pravo leglo korporativizma”*. Korporativizem sicer ni zgolj fašizem. Zgodovina korporativizma se začne davno pred vzponom fašizma v Italiji in se ne sklene z njegovim padcem, saj so elementi korporativistične ureditve navzoči v ustavah nekaterih evropskih držav, med katerimi je tudi Slovenija. Kot dokazujeta Igor Lukšič in Milan Zver, ki spremljata korporativna obličja na Slovenskem v obdobju pred vojno in po njej, lahko v ozadju vseh institucionalnih in legitimacijskih sprememb, ki jih je slovenski prostor doživel v tem stoletju, jasno odčitamo kontinuiteto korporativne misli in prakse. Od zadružništva Janeza Evangelista Kreka sega prek medvojnih predstavnikov, Ustave SFRJ iz leta 1974 in Kardeljevih Smeri razvoja iz leta 1977 vse do sedanje Ustave Slovenije iz leta 1991. Zagatnost in nelagodje te ugotovitve je njeno nasprotje z liberalno legitimacijo, s katero se slovenska država skuša ovesiti v želji, da bi ustrezala merilom zahodnih demokracij.

Korporativni elementi političnega sistema se po svojih temeljnih podmenah razlikujejo od liberalno-pluralističnih in jim nasprotujejo. Pluralizem temelji na načeloma neomejenem številu prostovoljnih interesnih združenj, ki se med seboj kosajo za čim večji vpliv na politične odločitve. Korporativna združenja nasprotujejo združenjem, ki so nastala na pluralističnih podmenah, ker so nekompetitivna, ker je njihovo število omejeno, članstvo v njih pa polprisilno in ker nastanejo z blagoslovom države, ki jim v procesu oblikovanja političnih odločitev podeljuje status sogovornika s posebnimi pravicami oziroma monopolnega sogovornika. V zameno za sprejem ugodnih političnih odločitev korporacije zagotavljajo državi sodelovanje pri njihovem uveljavljanju med svojim članstvom. Liberalno-pluralistično pojmovanje družbe ostro razmejuje politično sfero, sfero javnosti in sfero zasebnosti. Na družbo gleda kot na asociacije posameznikov, ki svoje politične interese oblikujejo prek strank, individualno (na volitvah in referendumih) in prek civilnodružbenih pobud. Prav v tej izhodiščni perspektivi pa se korporativizem razhaja z liberalnim pogledom. Korporativizem posameznika podredi mestu, ki ga ta zaseda v družbeni delitvi dela. *“Inkorporira”* ga v politično-funkcionalne organizacije, ki združujejo posameznike s podobnim mestom v družbeni delitvi dela. Podmena in posledica takšne politične ureditve sta, da je politični interes posameznika neločljivo zraščeno z mestom, ki ga zaseda v družbeni delitvi dela. Liberalno pojmovana vloga posameznika kot izvirnega agensa procesa oblikovanja političnega predstavnštva je na ta način postavljena na stranski tir, saj dosledno uresničenje korporativnega načela družbene ureditve ogroža tudi sfero zasebnosti, brez katere si ne moremo misliti nastajanja neodvisne individualne politične izbire.

Seveda so tudi med korporativizmi razlike velike. Ko govorimo o korporativizmu, imamo lahko v mislih srednjeveško stanovsko državo, Italijo v času fašizma, državni korporativizem v Južni Ameriki ali liberalni korporativizem, ki ga v očeh poznavalcev največkrat predstavlja Avstrija. Izraz "liberalni korporativizem" je glede na vse rečeno protisloven, saj združuje to, kar smo poprej predstavili kot izključujoči si nasprotji. Ko so družbene vede v sedemdesetih letih obudile razpravo o korporativizmu, je ta izraz v razpravi, ki jo v prevodu objavljamo v tej številki, vpeljal G. Lehmbruch, poleg P. C. Schmitterja vodilno ime v preučevanju sodobnih korporativističnih družbenih modelov. Kako razumeti to paradokso opredelitev? Ena od možnosti, ki ohrani smiselnost takšne opredelitve, je, da korporativizma ne razumemo kot popolnega političnega sistema, niti kot državne ureditve, temveč kot sistem posredovanja političnih interesov, ki je pluralističnemu lahko dopolnilo in njegov korektivni mehanizem, torej kot drugo skrajnost v kontinuumu, ki naj zagotovi večjo stabilnost družbenega sistema. (Primerjalne raziskave v posameznih državah so pokazale korelacijo med navzočnostjo korporativnih elementov in upravljalnostjo političnega sistema, dopuščanjem visoke stopnje obdavčenosti ter javne porabe in nizko ravnijo nezaposlenosti.)

In v čem je izzivalnost teoretskega in političnega obujanja korporativizma? Prvič v tem, da navkljub sklicevanju na liberalizem in evropsko liberalno tradicijo kot najbolj nesporno legitimacijsko teorijo sodobne državnosti lahko s pomočjo pojma korporativizem pokažemo vzporedno tradicijo, ki je tej - na ravni apriorne konstrukcije - nasprotna. Drugič, s tem ko korporativizem prostor individualne zasebnosti odpravlja na račun funkcionalne celote, načenja vprašanje, ki tudi liberalne teorije države spravlja v vedno večjo zadrego. Gre za ločitev javnega in zasebnega, ki jo postulira liberalna teorija države. Tempo sprememb v artikulaciji teh dveh sfer, vedno večje infiltriranje javnega interesa v klasično pojmovano sfero zasebnosti, ki ga vsiljujejo razvoj telekomunikacij, urbanizacija, gostota in naraščajoča mobilnost prebivalstva, ekološke zahteve in tudi aids oz. širjenje intravenskega uživanja mamil (o tem glej tematsko številko *Časopisa, Droge na tehtnici*) obsegajo vedno širši krog dejanj, ki so še nedavno sodila med zasebna. Zdi se, kot bi bila individualna dejanja, za katera se javnost ne bi zanimala, vrsta na poti izginjanja. Vedenjska reglementacija se z delovnih mest in iz drugih javnih prostorov seli v stanovanja, nekdanja zavetišča zasebnosti. Javni interes za odnos staršev do otrok je znan in star, danes pa državnim oblastem ne more biti več vseeno, ali med štetkanjem zob večina prebivalstva pušča dragoceno (prečiščeno) tekočino zaman odtekati in ali se ti, ki pogosto menjujejo spolne partnerje, pri tem primerno zaščitijo, ali kadilci potiskajo v pasivno kadilstvo tudi druge ipd.

Genezo sodobnih oblik korporativizma lahko spremljamo daleč nazaj v zgodovino. "Funkcionalna organiziranost" in "funkcionalno predstavništvo", izraza, ki v teorijah o sodobnem korporativizmu označujeta podreditev individuuma širši celoti, sta le sodoben tehnološko-ekonomski izraz organskega pogleda na družbo. Organske teorije družbe združuje teza, da posameznik in svoboda njegovih odločitev nista vrednoti na sebi. Posameznik se uvrednoti šele, ko mu dodelimo vlogo v reprodukciji družbenega organizma, tj., ko postane ud, sestavni del organa in organskega sistema - korporacij, posredniških paradržavnih teles med posameznikom in državo, vrhovno korporacijo, ki je edina sama sebi namen.

Brskanje po preteklosti organskih teorij nas vodi k teorijam družbe kot agregata organskih sistemov, katerih edini smoter je, po analogiji s človeškim telesom, celota, mesto posredovanja vseh njenih parcialnih in nesamozadostnih mehansko sestavljenih delov. Ko danes govorimo o "družbenem telesu", "volilnem telesu", "skupščinskem telesu", "družini kot osnovni celici družbe", "glavarjih", "poglavarjih" in "glavnini", ostajamo jezikovno zavezani tej tradiciji. Toda besedišče, ob katerem danes lahko skomignemo z rameni, je bilo v srednjem veku več kot le nedolžna metafora. Primerjava kralja z glavo in njegovih podanikov z udi obvladuje politično-ekleziastične teorije srednjega veka. Temelj zanje sta pripravili pavlinska teza o Cerkvi kot Kristusovem telesu (*Corpus Christi*) in Konstantinova juristična kodifikacija Cerkve kot

corpusa (v srednjem veku je bil termin *corpus ecclesia mysticum*). Renesanci in novoveški juristi so pojem postopoma razbremenili teoloških implikacij.

Med temi, ki so odločilno prispevali k deteologizaciji prava in politične filozofije, je bil tudi Hobbes. V izhodišče svoje filozofije političnega je postavil ljudi, ki živijo v naravnem stanju, ko jih v medsebojnih odnosih nič ne zavezuje in je vodilo njihovega ravnanja zgolj egoistični interes. Hipoteza o naravnem stanju in individuumih, ki jih vodi le zasebni interes, je zamajala temelje korporativističnega organicizma, ker je zanikala naravno socialnost človeške narave, naravno hierarhičnost družbe in naravno zraščenoost interesov posameznikov v skupnem dobrem enotne vere. Vse to je nadomestila hipoteza naravne sovražnosti med ljudmi, ki imajo zaradi različnih predispozicij tudi zelo različne predstave o tem, kaj je zanje dobro. Družbena forma torej za Hobbesa ni naravno dana, pač pa proizvedena z dogovorom med ljudmi.

Čeprav je s svojo izhodiščno hipotezo razkrojil vse družbene institucije in podvomil o njihovi utemeljenosti, je tudi Hobbes ostal dolžnik analogije države in človeškega telesa. Vprašanje je le, kolikšno težo ji je pripisal. Njegovo zatekanje k tej tradicionalni analogiji je vidno že na litografiji, ki je krasila naslovno stran prvih izdaj Leviatana. V njenem zgornjem delu je upodobljena pokrajina z mestecem. Nad obzorjem se od pasu navzgor boči veličastna figura Leviatana, biblične pošasti, umrljivega boga, ki je pri Hobbesu poosebljal državnost. Leviatan na naslovnici je upodobljen z vsemi simboli suverenosti: z okronano glavo (v prvi izdaji je bil obraz podoben obrazu Karla I., v kasnejših pa Cromwellovemu), v desnici ima izdrt meč, v levici pa drži škofovsko palico. V njegov trup je vgravirana množica posameznikov. Podobo spremlja navedek iz Svetega pisma (Jobova knjiga), ki se v slovenskem prevodu glasi, "*Na zemlji mu ni enakega*." Dalje, Hobbes pogosto uporablja izraza *natural body* in *political body*. Dodaja sicer, da je politično telo "*umišljeno*", "*umeten človek*", ki je delo ljudi. V uvodu v Leviatan pa vztraja pri analogiji med obema. Med naravnim telesom in političnim telesom lahko vzpostavimo vzporednice: duša - suverenost, sklepi - državni uradniki, živci - kazni in nagrade ipd. V 22. poglavju II. dela k vrsti primerjav iz uvoda dodaja še korporacije, ki so "*podobne mišicam naravnega telesa*", in jih označi za dele države. Korporacije so pri Hobbesu "*združenja, podrejena*" državni oblasti, vendar po drugi strani uniformnost njegove teorije političnih struktur uveljavlja načelno enakost države in korporacije. Na Hobbesovo državo lahko torej gledamo tudi kot na svojevrstno korporacijo. Ne glede na to, ali se strinjamo z branjem Hobbesa Carla Schmitta, ki je v dvajsetih letih v Leviatanu razbral nadaljevanje tem politične teologije in teološke politike, je (tudi za Schmitta samega) Hobbesova konstrukcija države v odločilnem smislu racionalistična.

Opisu naravnega stanja in moči, ki jo v njem imajo racionalni impulzi v človeku, so posvečena tudi poglavja iz Hobbesovega zgodnjega dela *Elements of Law Natural and Politic*, ki vam jih ponujamo v branje. Naj mi bo dovoljeno opozoriti, da je to prvi drobec iz Hobbesovega opusa, ki je na voljo v slovenskem prevodu. Prevedeni drobec naj bo opozorilo na ogromne prevajalske dolgeve do klasikov zahodne miselne tradicije, ki jih imamo. To, kar premoremo v domačem jeziku, so dejansko le fragmenti in nič več. Ta ugotovitev nas zavezuje k delu: poleg prevodov novejših in najnovejših besedil s svežimi pogledi na vznemirljiva družbena vprašanja sedanjosti bo *Časopis* skušal še kdaj s podobnimi drobci opozoriti na otoško naravo prevodov, ki so vedoželjnemu slovenskemu bralcu na voljo iz izročila, na katero sicer stalno prisegamo.

Igor Pribac

foto: Jacques – Henri Larigue

KORPORATIVIZEM

Stoletje korporativizma?

Slovenska tla so pravo leglo korporativizma. Hkrati pa se tega pojma izogibamo kot hudič križa. Pojem smo porinili v srednji vek ali v Mussolinijevo Italijo.¹ Pri nas se govori o socialnem paktu, o kupovanju razrednega ali socialnega miru, o kolektivnih pogodbah, o socialnem partnerstvu, o poklicnih zbornicah. Ustava je uvedla funkcionalno predstavništvo, to je predstavljanje življenjskih, avtentičnih interesov itn. Govor o korporativizmu pa je prepovedan, čeprav je očitno, da je na Slovenskem korporativna praksa na pohodu bolj kot v katerikoli (ne)evropski državi, ki se ima za nadaljevalko tradicije liberalizma in demokracije. Vse bolj je očitno, da takšne razmere niso le plod povojnega konsenza, ki je korporativizem poistil s fašizmom. Konsenz antifašizma je namreč ravno na Slovenskem najbolj tragično razpadel na enklave, ki so svojo moralno eksistenco komajda obranile pred novokomponiranimi osvoboditelji. Ta preboj konsenza ni rehabilitiral pojma korporativizem, je pa rehabilitiral njegovo razširjeno rabo. Pojem korporativizma omogoča sintetiziranje tega, kar se sedaj dogaja kot »parcialno dopolnjevanje demokratičnega sistema«, v resnici pa sega prek njega in proti njemu. Liberalna demokracija je skregana s korporativizmom, zato vladajoče garniture niso pripravljene govoriti o tem, kar se dogaja, dokler se ne bo dokončno utrdilo s potrebnimi varnostnimi mehanizmi. Diskusija o korporativizmu je nujna ne zato, ker bo odgnala zlega duha, temveč zato, da pomaga reflektirati to, kar se na Slovenskem v resnici dogaja, in pomaga slovenskemu politikumu povezati niti lastne samobiti v dvajsetem stoletju. Pomagala bo razumeti, da nova država ni nič slabša od stare in da zato stare ni treba še posebej v nič dajati, ker ji ne nazadnje s tem cena samo raste. Gre pa za to, da živimo tu in zdaj.

¹ Verbinčev slovar tujk ta konsenz dobesedno fiksira. Korporativizem je pri njem »stanovska državna ureditev, sloneča na korporacijah«, ki jo je »vpeljal italijanski fašizem, da bi razcepil delavske vrste in s korporacijami uresničil "harmonijo med razredi"«. Pojem korporacije pa je Verbinc vezal zgolj na stanovske interese.

² Wolfe (1974:323) govori o korporativizmu kot o »evropskem modelu predstavištva« družbenoekonomskih skupin, ki same zase tvorijo heterogene družbe.

³ Manoilescovo delo nosi naslov **The century of Corporatism** (1934) in Schmitterjevo **Stil the Century of Corporatism?** (1974). Tudi Neuman (1981:3) ugotavlja, da je korporativizem čisti pojav dvajsetega stoletja.

⁴ Wolfe (1974:323) ugotavlja, da je ideja korporativizma vezana na nastanek predstaviških skupščin v Angliji, Franciji in Španiji ob koncu 13. stoletju. Srednjeveška **regnum in sacerdotium**, posveta in cerkvena oblast, so konstituirale korporativne enote. Tipičen primer takšne ureditve so bile Firence v 14. stoletju, ko je vladala **signoria**, parlament, ki so ga sestavljali predstavniki vodilnih gild.

⁵ Tipičen primer stanovske države je Sveto rimsko cesarstvo v 16. stoletju, katerega oblastni organ so sestavljali trije stanovi: izbranci imperatorja, knezi in meščani (Wolfe, 1974:326).

⁶ **Loi Le Chapelier** - zakon francoske revolucije, ki je v ilegalo porinil vse prostovoljne organizacije. Uperjen je bil proti gildam in delavskim organizacijam. Po Chapelieru »med individualnimi interesi in ljudsko voljo ne bi smeli obstajati nikakršni posredni organi« (Cit. po Beymeju, 1974:23).

⁷ Anglija je kot prva sprejela zakon, **Trade Union Act**, ki je legaliziral sindikalno organiziranje delavcev, in to šele leta 1825.

Politično doktrino korporativizma je s podstrešja, kamor je francoska revolucija zmetala pritikline ancient regima, izbrskalo in opremilo za vprično rabo dvajseto stoletje. Korporativni duh se je oblikoval v srednjem veku, empirično pa je korporativizem² pojav dvajsetega stoletja.³ Filozofska in teoretska utemeljevanja korporativizma so se začela v 19. stoletju.

Stanovska država je nastala ob koncu 14. stoletja⁴ (Poggi, 1978 po Neumanu, 1981:4) kot odgovor na predhodne napake in neznosne kršitve. Utemeljena je bila na moralnem dojemanju vzajemnosti, pravice in spontanega soglasja. Časovno se nastanek stanovske države ujema z nastankom mest, ki so utemeljila svojo rast na privilegijih in imunitetah, utelešenih v njihovih različnih značilnostih. Trgovski in proizvodjalni interes je silil mesta, da so postala močan dejavnik stabilnosti. V njih se je vse bolj krepila vrednota tovarništva (*Genossenschaft*), ki je izrivala vrednoto privrženosti (*Gefolgschaft*), s tem pa pripravljala teren za združevanje v asociacije in notranje vlade. Stanovska država je bila zgrajena na tripartitnosti.⁵ Nosilni stanovi so bili aristokracija, buržoazija in monarh, pri čemer je vrhovna oblast pripadla monarhu. Sistem je bil utemeljen na funkcionalnem članstvu in funkcionalnem predstavištvu, pri tem pa je močno kohezivno vlogo igral tradicionalizem.

Ancient organizacije so bile neprostopoljne, ekskluzivne, monopolistične, kvazijavne, polreligiozne gilde. V razmerah »svobodne pogodbe« in »svobode dela«, ki so se vzpostavile kot posledica odpravljanja privilegijev gild in monopolov ter uveljavljanja liberalne predstave individualnega državljana in na njem utemeljenega teritorialnega predstavištva, so bile organizacije prepovedane. Le Chapelierov zakon⁶ je leta 1791 prepovedal vse vrste *corps intermediaires* - posredovanja med državljanom in državo. Leta 1799 je *General Combination Act* v Angliji prepovedal vse stanovske in poklicne zveze. V vseh evropskih državah so prepovedi združevanja najhuje prizadele četrti stan.

Šele postopno so evropske vlade sprejele *art of association* kot nujnost in priznale »svobodo združevanja in peticije« kot eno od temeljnih pravic državljanov.⁷ Med Deklaracijo človekovih pravic (ki je implicitno prepovedala združenja) in francoskim zakonom o združenjih leta 1884 leži skoraj stoletje. Švica je šla v liberalni ustavi najdlje: razglasila je pravico, da ne sme biti nihče prisiljen k organiziranju, s čimer je ustavno prepovedala vse vrste prisilnih združenj.⁸

Obdobje velike depresije od leta 1873 do 1896 je bilo obdobje postliberalne deiluziacije v zvezi s parlamentarnim predstavištvom. Z veliko depresijo, ki se je začela leta 1873, se je, z vidnim preobratom v trgovski politiki, izteklo liberalno obdobje (Habermas, 1989:160). Omejitve konkurence na trgu dobrin so se v zadnji tretjini prejšnjega stoletja mednarodno uveljavile. To je bilo hkrati obdobje vzpostavljanja »organiziranega kapitalizma« (Hilferding). Razočaranje je okrepilo izkustvo škandalov, korupcije, klientelizma in podobnih pojavov t.i. politične patologije. Zato se je v politiki namesto načela individualne participacije državljana vse bolj uveljavljalo načelo participacije interesne skupine. T.i. delavsko vprašanje je prisililo tudi Vatikan, da je opredelil svoje stališče. Enciklika Leona XIII. *Rerum Novarum* (1891) povzema stališča katoliške socialne in politične doktrine, ki so jo v 19. stoletju razvili katoliški teologi, in zastavlja izhodišča za delovanje Cerkve. Pod vplivom te enciklike je Janez E. Krek na Slovenskem utemeljil in vodil družbeno in politično gibanje za zaščito kmetov in delavcev, ki se je po njem imenovalo krekovsko gibanje.

Ekonomska mobilizacija v času I. svetovne vojne je okrepila zvezo med producerskimi skupinami in vlado. »Državni socializem« med vojno je spodbujal zastopnike poslovnega sveta in politične reformatorje k preudarnemu nadaljevanju sistema. Ekonomski sveti naj bi še naprej razdeljevali surovine, določali cene in količine izdelkov.

Po letu 1918 je vsakdo poskušal nadzorovati politizirani trg, parlament pa je poskušal kooptirati vodje kolektivnih ekonomskih sil v korporativne vloge, ki so bile hkrati zasebne in javne (Maier, 1981:46). Duh korporativizma se je ponovno naselil v Evropo. Globalni okvir liberalne demokracije je zašel v težave. Povsod so strašile depresija, množična nezaposlenost, visoka inflacija, pretirana produkcija, povezana z zaostrenim razrednim bojem, številne vladne krize so si kar sledile, za povrh pa se je v Rusiji udeležil socializem. Pojavilo se je množično nezadovoljstvo s tržnim jedrom družbe in splahnelo je zaupanje v parlamentarno vladavino. Grozil je korenit političen, če že ne družben prevrat liberalne demokracije. Revolucionarne spremembe v osrednji Evropi v letih 1918-19, zmanjšanje legitimnosti kapitalizma zaradi ekonomske krize in zmage levo usmerjenih strank v nekaterih deželah so okrepili položaj delavskih združenj. Pojave so se prve kolektivne pogodbe.

Po veliki ekonomski krizi so korporativne ideje ponovno pritegnile pozornost javnosti. Tokrat je bilo več posluha za konservativne inačice, ki so gradile na vzpostavljanju harmonije s pomočjo avtoritarne stanovske družbe. Korporativizem je z vsem pompom prišel v obtok v tridesetih letih »pod vplivom enciklike papeža Pija XI. iz leta 1931, *Quadragesimo Anno*« in pod vplivom »primera Mussolinijeve Italije« (Harrison, 1980:184). Pred tem sta koncept razvila že H. Laski in G. D. H. Cole, ki pa nista uporabljala tega termina (Harrison, 1980:184). Poleg teh imen Wolfe (1974:324) navaja še Samuela G. Hobsona, Georgea S. Taylorja ter Sydneyja in Beatrice Webb, ki so gradili idejo gildsocializma. Po njihovem prepričanju je resnično demokratično predstavništvo funkcionalno predstavništvo.

Z nastopom socialne države po letu 1945 se organizirano delo ni pojavilo preprosto kot ena od interesnih skupin. Delavski razred je po zmagi nad fašizmom, ki je bila hkrati tudi njegova razredna zmaga, dobil širši mandat. Primarnost polne zaposlenosti je pomenila, da je glavna prioriteta delavskega razreda družba nasploh.

Ideja korporativizma se je s fašistično prakso in asistenco Vatikana v celoti zamazala. V povojnem času so zato korporativne ideje nastopale v najrazličnejših preoblikah. V šestdesetih letih pa je postopno prišel v obtok tudi pojem korporativizma za označevanje procesov v liberalnodemokratskih sistemih.⁹ Z vsem pompom se je diskusija o korporativizmu razvnela šele po objavi tekstov Philippa Schmitterja, Gerharda Lehmbrucha ter Pahlja in Winklerja.

Schmitter je neokorporativizem¹⁰ zastavil na več ravneh: kot pristop k preučevanju skupin, kot tip interesnega predstavljanja, kot model za komparativno analizo, kot politično oznako stoletja itd., predvsem pa kot alternativo pluralizmu. Neokorporativizem je ponudil kot poskus, da bi prebudili kritično raziskovanje in pospešili korak pri odkrivanju novih spoznanj. Neokorporativizem ne prinaša samo nove percepcije vloge specializiranih interesnih posrednikov, temveč sega za njihov hrbet in tako razkriva pomembna spoznanja za komparativistiko javnih politik, za zgodovino političnega razvoja, odkriva vzorce razrednih razmerij in prispeva k razumevanju moderne države, razkriva vlogo zakonov in legitimacijskih idealov.

⁸ Švica zato ne pozna neprostopolnih oblik združevanja, ki se vse bolj uveljavljajo v Sloveniji v obliki poklicnih zbornic.

⁹ Pomembno vlogo je igral Stein Rokkan s tekstom **Numerical democracy and Corporate Pluralism** (1966).

¹⁰ Neokorporativizem se razlikuje od fašistične in katoliške različice najprej po tem, da ni (eksplicitno) ideološki projekt. Fašistični korporativizem je predstavljal tretjo pot v razmerju do liberalizma in socializma. Ta pot je bila utemeljena na represivnih tehnikah integracije družbe in na visoki stopnji planiranja družbe. Odkrito je zagovarjal in uporabljal nasilje, zavračal je ustavne omejitve oblasti in utopil vse forme pluralizma v gibanju množic. Neokorporativizem je »srednja pot« (O'Sullivan, 1988:6), ki zavrača nasilje, sprejema razlike, ker je prepričan, da konflikti, ki se oblikujejo na njihovi podlagi, ne ogrožajo dveh temeljnih vrednot, politične stabilnosti in ekonomske rasti.

Schmitter je moral opraviti najprej zgodovinsko nalogo - termin korporativizem je moral osvoboditi navlake, ki se je vanj nabrala zlasti v drugi polovici tridesetih in v prvi polovici štiridesetih let, in ga tako usposobiti za analitično rabo v politični znanosti. Zato je iz pojma izrinil koncept organske države in avtoritarnega režima. Moderni korporativizem je v njegovi koncepciji vezan samo na funkcionalna interesna združenja in moderno državo. Da bi ostro potegnil ločnico med fašistično in avtoritarno različico ter moderno obliko neokorporativizma, je uvedel pojma družbeni in državni korporativizem. Temeljna razlika med njima je v razmerju do države. Družbeni korporativizem temelji na delovanju avtonomnih organizacij in se samoiniciativno vključuje v državo, državni korporativizem pa temelji na organizacijah, ki jih je ustanovila država in jih tudi nadzira ter posega v njihovo delovanje. Med države z družbenim korporativizmom je Schmitter (1979:21-22) uvrstil Švedsko, Švico, Nizozemsko, Norveško, Dansko, ZRN, Veliko Britanijo, Francijo, Kanado in ZDA (zanimivo, da med njimi ni Avstrije, niti Belgije, niti Luksemburga), med države z državnim korporativizmom pa Portugalsko, Španijo, Čile, Peru, Brazilijo, Mehiko, Grčijo, fašistično Italijo, Petainovo Francijo, nacistično Nemčijo in Dollfussovo Avstrijo.

Schmitter (1979:13) je moderni korporativizem opredelil »kot sistem interesnega predstavnštva, v katerem so konstitutivne enote organizirane v omejeno število posameznih, prisilnih, netekmovalnih, hierarhično urejenih in funkcionalno razdeljenih kategorij, ki jih država prizna ali licencira (če ne ustanovi) ter jim zagotavlja ustrezen monopol predstavljanja znotraj določene kategorije v zamenjavo za zagotavljanje določenega nadzora nad izbiro vodstva in artikulacijo zahtev in podpor«.

Navedena definicija je najpogostejša referenca v sodobni diskusiji o korporativizmu, ki se vrti predvsem okrog problema posredovanja interesov med združenji in državo.

Razpad pluralizma in njegovo postopno zamenjevanje z družbenim korporativizmom Schmitter razume predvsem kot nujen imperativ za zagotavljanje stabilnega, buržoazno-dominantnega režima zaradi procesa koncentracije lastnine, tekmovanja med nacionalnimi ekonomijami, ekspanzije javne politike in racionalizacije odločanja v državi, s tem da se še bolj pridruži in vključi podrejene razrede in skupine v politični proces. Korporativizem se uvaža predvsem zaradi družbenega miru. V državnem tipu ne s kooptacijo in inkorporacijo, temveč z represijo in izključevanjem avtonomne artikulacije podrejenih razrednih zahtev v razmerah, kjer je buržoazija prešibka, notranje razcepljena, na zunaj pa odvisna ter kjer razpolaga s premajhnimi viri, da bi učinkovito in legitimno odgovarjala na zahteve v okviru liberalno demokratske države.

Lehmbruch je ob koncu šestdesetih let v diskusijo o demokraciji vpeljal pojem konkordančne (bolj se je prijel Lijphartov termin konsociativna demokracija) demokracije. Njegova temeljna motivacija je bila odkrivanje mehanizmov, ki zagotavljajo stabilnost političnega sistema. Tako je pri svojih preučevanjih v začetku sedemdesetih let ugotovil, da v vseh državah, kjer prakticirajo konsociativni model, hkrati prakticirajo korporativizem. Vendar ta korporativizem ni identičen s katerokoli od svojih predhodnih verzij, ki so že nastopale v posameznih državah v določenih obdobjih, temveč gre za povsem novo obliko, ki je zrasla na terenu liberalne demokracije. Lehmbruch je zato ta novi korporativizem imenoval »liberalni korporativizem«.

Liberalni korporativizem je »poseben tip participacije velikih organiziranih družbenih skupin v javnem, posebno ekonomskem oblikovanju politik« (Lehmbruch, 1979:53). Lehmbruch ugotavlja, da sta posvetovanje in sodelovanje med birokracijo in organiziranimi interesi v visoko razviti kapitalistični ekonomiji nekaj povsem običajnega. Vendar je o liberalnem korporativizmu mogoče govoriti le v primerih, ko je ta stopnja sodelovanja zelo visoka tudi pri oblikovanju javne politike. Lehmbruch meri na to, da so se sistemi liberalne demokracije že toliko spremenili, da je možno govoriti o liberalno-demokratsko-korporativnih sistemih.

Najbolj radikalna pri zastavitvi problema korporativizma sta bila Pahl in Winkler, ki sta korporativizem umestila med socializem in kapitalizem ter mu napovedala dolgo prihodnost. Pahl in Winkler (1976:5) sta zagovarjala stališče, da je korporativizem »nova forma političnoekonomske organizacije«. Na primeru Velike Britanije sta dokazovala, da ta dežela prehaja iz menedžerskega kapitalizma v kapitalizem, ki je utemeljen na korporativizmu. »Korporativizem je ekonomski sistem, ki vključuje visoko stopnjo državne aktivnosti. Vloga države se v korporativizmu kvalitativno razlikuje od vloge države v socializmu.« (Pahl in Winkler, 1976:5).

Koncepcija Pahla in Winklerja je odmevala do začetka osemdesetih let, potem ko je postalo povsem jasno, da kapitalizem tudi tokrat ne bo odpravljen, pa je šla v pozabo. Pahl in Winkler sta gradila na izročilu razlikovanja fašističnega in katoliškega korporativizma dvajsetega stoletja, ki je korporativizem prav tako postavilo nasproti liberalizmu in socializmu. Tako sta ostala zvesta pojmu korporativizma, ki meri naravnost na celotno organizacijo družbe, na njeno celotno telo in ne morda samo po ovinkih kot npr. »interesno predstavništvo« (Schmitter) ali »oblikovanje politik« (Lehmbruch).

Obsežna diskusija, ki se je kot plaz sprožila na straneh družboslovnih revij, je tematizirala razmerje korporativizma do demokracije in parlamentarizma, liberalizma in v tem okviru še posebej dualizma javno-zasebno, in razmerja med civilno družbo in državo, razmerja korporativizma do socializma in kapitalizma, zlasti ostra in zategnjena pa je bila diskusija med pluralisti in korporativisti za hegemonsko pozicijo pri interpretaciji strukturnih sprememb v družbi in politiki zahodnih dežel. Glede opredelitve pojma korporativizma se ni oblikovala nobena skupna definicija, pač pa so se vzpostavile različne šole. Tu navajamo značilnosti petih najmočnejših. Prva na čelu s Schmitterjem gradi na korporativizmu kot obliki interesnega posredovanja. Druga je utemeljena na ideji korporativizma kot oblikovanja javnih politik v posebnih političnih skupnostih (*policy community*), ki vključujejo vse organe in organizacije, zainteresirane za posamezno vladno politiko. Tretja šola, ki jo vodita Panitch in Jesopp, gradi na korporativizmu kot najboljši obliki socialdemokratske države. Četrta usmeritev se ukvarja s korporativizmom kot tripartitnim sodelovanjem med delom, kapitalom in državo in išče razloge, zakaj v določeni deželi obstaja korporativizem brez dela (Japonska) ali korporativizem brez kapitala (Jugoslavija). Peta šola je komparativistična. S konceptom korporativizma skuša poiskati stične točke in razlike med političnimi sistemi držav. Tudi tu sta vodilna Schmitter in Lehmbruch.

V sklopu o korporativizmu objavljamo tri tekste. Lehmbuchov tekst iz leta 1977 ima zgodovinsko vrednost. To je razprava, ki je uvedla pojem »liberalni korporativizem« in ga vkomponirala v sistem strankarskega parlamentarizma. Lehmbuch je pridevek liberalni moral dodati iz povsem političnih razlogov, saj sta konceptualno gledano korporativizem in liberalizem diametralno nasprotni politični doktrini. Liberalizem se je konstituiral na svobodi posameznika, razmejitvi civilne družbe od države in zasebnega od javnega, korporativizem pa na mesto teh prvin postavlja organski interes družbe kot celote na čelu z državo. Liberalizem vidi družbo kot osamljene individue, ki znajo živeti po svoje in s tem v skupnosti, medtem ko korporativizem izhaja iz življenja družbene skupnosti, kjer so individui le ena od potrebnih sestavin.

Sledita teksta Milana Zvera in moj tekst o korporativizmu na Slovenskem. Doslej se je v zgodovino političnih idej Slovencev segalo samo po socializme, katolicizme, liberalizme, celo marksizme in največ nacio(nal)izme. V pričujočih tekstih Časopis za kritiko znanosti pred slovensko javnost prvič postavlja zgoščeno interpretacijo slovenske politične zgodovine skozi optiko korporativizma. Avtorja dokazujeta, da je korporativizem najmočnejša politična doktrina, ki obvladuje slovensko politiko dvajsetega stoletja.

Igor Lukšič, magister politologije, asistent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Avtor knjige *Demokracija v pluralni družbi* (1991).

LITERATURA

- Beyme, Klaus von (1974): *Interessengruppen in der Demokratie*, Piper Verlag, München.
- Habermas, Jürgen (1989): *Strukturne spremembe javnosti*, Studia Humanitatis, ŠKUC-FF, Ljubljana.
- Harrison, R. J. (1980): *Pluralism and Corporatism, The Political Evolution of Modern Democracies*, George Allen & Unwin, London, Boston, Sydney.
- Lehmbuch, Gerhard (1979): "Liberal Corporatism and Party Government." V: Schmitter in Lehmbuch (ur.), 1979.
- Newman, Otto (1981): *The Challenge of Corporatism*, Macmillan, London.
- Offe, Klaus (1985): *Disorganised Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
- Pahl, R. E in J. T Winkler (1974): "The Coming Corporatism", *New Society*, 10. oktober.
- Rokkan, Stein (1966): "Numerical democracy and corporate pluralism" V: Robert Dahl (izd.) (1966): *Government and Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven.
- Schmitter, P. C. (1979): "Still the Century of Corporatism?" V: Schmitter, P. C. in Gerhard Lehmbuch (ur.) (1979): *Trends Towards Corporatist Intermediation*, Sage, London.
- O'Sullivan, Noel (1988): "The Political Theory of Neo-Corporatism." V: Cox, Andrew in Noel O'Sullivan (ur.) (1988): *The Corporate State. Corporatism and the State Tradition in Western Europe*, Edward Elgar, Aldershot.
- Winkler, J. (1976): "Corporatism", *Archives Europeenes de Sociologie*, VII.
- Wolfe, James H. (1974): "Corporatism in German Political Life: Functional Representation in the GDR and Bavaria". V: Heisler, Martin O. (ur.) (1974): *Politics in Europe, Structures and processes in some postindustrial democracies*, David McKay Co., New York.

Liberalni korporativizem in strankarska oblika vladanja

Kritike parlamentarne ter strankarske oblike vladanja so v veliki meri pospešile napredek v korporativističnih idejah od poznega devetnajstega stoletja in pojav avtoritarnih »korporativističnih« režimov v dvajsetem stoletju. Korporativistične doktrine niso bile enotne v svojih ocenah splošne volilne pravice, parlamenta in kompetitivnih strankarskih sistemov. Po eni strani so avtorji, kot je Spann (1934), predlagali odpravo parlamenta, ta »Schwatzbunde«, in njegovo zamenjavo s predstavljanjem »stanov«, drugi pa so predlagali zgolj odpravo pomanjkljivosti parlamentarne demokracije z dodatnim sistemom korporativističnega predstavnštva. Katoliški »solidaristi« na primer (šola, ki je bila pomembna v nemško govorečih deželah) so predlagali ustanovitev Zbornice korporacij, ki bi dopolnjevala (in ne nadomestila) parlament, temelječ na političnih strankah (Mayer-Tasch, 1971:60). Po drugi strani se je voditelj socialistične stranke, »avstromarksistični« teoretik Bauer, pod vplivom zgodnje sovjetske izkušnje in tudi angleškega »gild-socializma« zavzemal za izboljšanje čiste »formalne« ali »politične« demokracije (tj. za buržuazno dominiran parlamentarni sistem vladanja, ki temelji na splošni volilni pravici) s »funkcionalno demokracijo«, ki zahteva, da »vlada v vsaki

posamezni veji svoje dejavnosti temelji na nenehnem razumevanju organizirane celote državljanov, ki se glede na svoj poklic ali zaposlitev, glede na družbeno in ekonomsko funkcijo neposredno zanimajo za posamezno vejo vladne dejavnosti (Bauer, 1923:187). Toda ne glede na vse različice korporativistične doktrine je ta povečini imela protiparlamentarni priokus. To še bolj velja za prakso avtoritarnih režimov, ki so sprejeli korporativistične poglede. Potem ko odpravijo prosto splošno volilno pravico, kompetitiven strankarski sistem in parlamentarno vlado, sodobni diktatorski režimi uporabljajo alternativne tehnike za mobilizacijo konsenza: ali disciplinirano množično »gibanje« ali sistem »državnega korporativizma« (Schmitter, 1974).¹

¹ V nekaterih primerih, kot je na primer avstrijski, je formalno obvezno članstvo v »zbornicah« značilen element sistema. Toda tudi tu sindikati kot pomemben steber sistema ohranijo značilnosti formalno prostovoljnih združenj. To po eni strani zahteva nenehna prizadevanja za organizacijsko povezovanje članov, medtem ko po drugi strani prispeva k povečanju sindikalne zmožnosti delovanja.

Ugotovljeno je, da se v številnih zahodno-evropskih deželah pojavljajo vzorci interesnega predstavništva združenj, ki bi jih lahko opredelili kot »neokorporativizem«. Schmitter (1974) jih je opisal kot »družbeni korporativizem«, sam pa sem poudaril še druge vidike tega pojava in nujnost razlikovanja med »liberalnim« ter »avtoritarnim« korporativizmom (Lehmbuch, 1974a). V nasprotju s slednjim je »novi korporativizem« v zahodni in severni Evropi namreč ostal vraščen v sistem liberalne konstitucionalne demokracije in zajema institucionalna pravila, kot je denimo svoboda združevanja. Res je, da se je z »neokorporativizmom« klasično razlikovanje med »državo« in »družbo« zameglilo. Prostovoljni značaj članstva v velikih združenjih na podlagi skupnih interesov spričo močnih družbenih pritiskov pogosto postane le fikcija. Namesto tega odnos med posameznikom in organizacijo v praksi lahko postane skorajda prisilno članstvo (Schmitter, 1974). Vendar pa velike organizacije same prostovoljno vstopajo v takšne »korporativistične« odnose, a vsaj v načelu jim ostaja svobodna izbira, kar zadeva izstop. To lahko navsezadnje povzroči precejšnje stroške, na primer zaradi neodobranja »etabliranega javnega mnenja«. Toda še posebej nizozemska izkušnja (kjer so nekoč izredno kooperativni sindikati kasneje prešli v ostro opozicijo) kaže, da izstop organizacij iz korporativističnega »partnerstva« nikakor ni nemogoč. Osrednji problem genetske teorije neokorporativizma je torej, kako - v odsotnosti prisile države - razložiti odločitev velikih organizacij za »liberalno-korporativistično« sodelovanje (ali vztrajanje v njem). V tem članku zagovarjam tezo, da so vzroki za sprejetje takšnih odločitev hkrati relevantni za razumevanje odnosa liberalnega korporativizma s strankarsko vlado in njenih mednarodnih različic. Pojavi se vprašanje, ali tudi v liberalnih demokracijah korporativizem skuša nadomestiti parlamentarno vlado in strankarski sistem ter njune funkcije pri oblikovanju politik. Mogoče je, da sta si s tega funkcionalnega vidika »avtoritarni« in »liberalni« korporativizem v bistvu močno podobna. Ta podobnost je morda nekoliko zakrita zaradi tega, ker je liberalni korporativizem veliko manj doktrinaren fenomen, kot so njegove klasične različice. Privrženci liberalnega korporativizma na splošno seveda niso predlagali zamenjave parlamentarne in strankarske vlade z alternativno institucionalno raz-

poreditvijo.² Toda nekateri »liberalno-korporativistični« vzorci so se razvili v pretežno pragmatičnem smislu, s čimer povsem nezaznavno počasi presegajo reprezentativno vladanje. Negotovost te vrste očitno muči predvsem privrženec klasične liberalne tradicije.

Namesto tovrstnih spekulacij predlagam nekoliko bolj rafinirano hipotezo: odnos med korporativizmom in strankarsko obliko vladanja v visoko razvitih kapitalističnih deželah z liberalnimi konstitucionalnimi vladami se nagiba k razvoju v smeri strukturalne diferenciacije na podсистeme, to pa omogoča, da vsrkajo večje problemske sklope. Namesto da bi bila tekmeča, sta oba podсистema medsebojno povezana v nekakšni simbiozi, ki lahko ima različne oblike. Vendar ta odnos ni nujno stabilen; v nekaterih primerih opazamo pojavitev korporativističnega »presežka«. Nerešeno ostaja vprašanje, ali bo podsystem strankarske oblike vladanja v nekaterih specifičnih razmerah uspel (in moral) ohraniti značilnosti »funkcionalno primarnega podсистema« (kot ga pojmuje Parsons, 1959, str. 18).³

Koncept korporativizma

Preden nadaljujemo razpravo je potrebnih nekaj konceptualnih pojasnil. »Korporativizem« se je šele nedavno pojavil na terminološkem področju političnih znanosti in bilo bi prezgodaj, če bi njegov pomen imeli za dokončen. Do sedaj je Schmitter ponudil najbolj natančno definicijo.

Namen njegove definicije je razlikovanje »korporativizma« od drugih vrst »interesnega posredništva«, kot sta »pluralizem« in »sindikalizem«.

² Značilno je, da v (Zahodni) Nemčiji Svet gospodarskih izvedencev, ki je bil vpliven protagonist »liberalno-korporativističnih« konceptov, pogosto govori o »avtonomnih skupinah«, terminu, ki je izposojen iz nemške različice pluralistične teorije (Fraenkel, 1964:188).

³ Pri obravnavi problema strankarskega sistema vladanja mojo premiso seveda predstavlja institucionalni okvir parlamentarne vlade. Ugledni nemški teoretiki (Luhmann, 1969; Habermas, 1973), ki povzemajo Parsonsove materialne hipoteze (1959), so spregledali, da ameriški strankarski sistem deluje v povsem drugačnih institucionalnih razmerah.

Po mojem mnenju ima to nekatere prednosti. Vpeta v konceptualni okvir Easton-Almondovega modela inputa-output, definicija zajema le funkcije inputa (»artikulacije-interesa«). Vendar kaže model inputa-output povsem očitno podobnost s pluralistično paradigmo »politike pritiska«, ki jo Schmitter sicer skuša izboljšati. Pomembnih vidikov »korporativizma« tako definicija ne zajame. V korporativističnih sistemih se država ne le omejuje na »pripoznavanje ali odobritev« oziroma »podeljevanje monopola« na eni strani, marveč izvaja tudi »nadzor« nad izbiranjem vodstva in nad artikulacijo (ali podporo) povpraševanja na drugi strani (sicer pa je slednja lahko dvomljiva v večini primerov »družbenega korporativizma«).⁴

Korporativizem je več kot le specifičen vzorec artikulacije interesov. V resnici je bolj institucionaliziran vzorec določanja politike, v kateri organizacije z velikimi interesi sodelujejo druga z drugo ter z javnimi oblastmi ne le v smislu artikulacije (ali celo »posredovanja«) interesov, ampak v bolj razvitih oblikah - v smislu »avtoritarne porazdelitve vrednot« ter uveljavljanja tovrstnih političnih akcij. Predvsem zaradi intimne medsebojne penetracije državnih birokracij in organizacij velikih interesov postane tradicionalni koncept »interesnega predstavljanja« povsem neprimeren za teoretično razumevanje korporativizma. Bolj imamo opravka z integriranim sistemom »družbenega vodenja« (Etzioni), ki - posebej v vrsti zahodnoevropskega »neokorporativizma« - pomeni resen izziv tradicionalnemu institucionalnemu in organizacijskemu okviru liberalne demokracije, ki jo tu obravnavamo.

Iz povedanega sledi, da liberalnega korporativizma ne gre zamenjevati enostavno z pogostejšo konzultacijo in večjim sodelovanjem vlade z organiziranimi interesnimi skupinami, kar je seveda skupno vsem konstitucionalnim demokracijam z visoko razvitim kapitalističnim gospodarstvom. Specifična poteza liberalnega korporativizma je precejšnje sodelovanje med temi skupinami pri določanju gospodarske politike. Iz analitičnih razlogov razlikujemo dve ravni pogajanj v liberalnih korporativističnih sistemih: prvič, pogajanje med »avtonomnimi skupinami« (kot se imenujejo v letnih poročilih zahodnonemškega Sveta ekonomskih ekspertov); drugič pogajanja med vlado in »kartelom« organiziranih skupin. Ta dva nivoja se pogosto lahko združita v »enosto-

penjski« pogajalski proces, v katerem vlada vstopa v »multilateralne« pogovore z množstvom združen, hkrati pa je tudi aktivni »posrednik« med njimi. Pogosto se namesto tega srečujemo z »dvo-stopenjskim« procesom pogajanja - ali zato, ker združenja vstopajo v avtonomne procese odobritve na prvi stopnji, preden se začne njihova koordinacija z oblastmi, ali morda zato, ker se pogajajo avtonomno, na podlagi predlogov ali vladnega mandata. V nadaljevanju bomo videli, da je to specifičen vzorec avstrijskega »socialnega partnerstva«.⁵ Iz teh različic »multilateralnega« korporativističnega oblikovanja politik lahko izluščimo tudi »bilateralna«, ločena pogajanja med vlado in posameznimi skupinami, kot denimo pri »družbeni pogodbi« med britansko vlado in Kongresom sindikatov (TUC). Slednje lahko v najboljšem primeru razumemo kot embrionalno različico liberalnega korporativizma.

Pogajalski postopki v liberalnem korporativizmu pogosto ohranijo značilnosti povsem neformalnih pogajanj, tudi če so udeleženci formalne organizacije. Močno institucionalizacijo prek parlamentarne zastopanosti skupin v zbornici (npr. »ekonomski in družbeni svet«), ki so jo propagirali teoretiki bolj demokratičnih verzij klasičnega korporativizma, so praktiki korporativističnega oblikovanja politik v deželah, kot je Avstrija, sprejeli s skepsjo. Dodelana institucionalna ureditev, kot

⁴ Strinjam se s Schmitterjem o nujnosti definicije »korporativizma« kot posebnega sistema, v katerem »asociacijsko organizirani interesi« igrajo osrednjo vlogo. Koncepta ne bi smeli reducirati na nekaj tako nejasnega, kot je »korporativistična družba« (Harris, 1972), ki postavlja skupaj korporacijo kot poseben tip asociacijske interesne zastopanosti ter »moderno korporacijo« Berlea in Meansa ali »zrele« Galbraithove korporacije; to pomeni, da je veliko poslovno podjetje opredeljeno s spremljajočimi se organizacijskimi motivacijami.

⁵ Značilno je, da je vodilni izvedenec iz avstrijskega **Sozialpartnerschaft** močno poudaril ta vzorec (pri čemer je zamenjal izraza »bilateralen« in »multilateralen«). V »multilateralnem« (ali bolje »bilateralnem«) modelu vlada obravnava vsako združenje posebej in nekateri trdijo, da vidi svojo vlogo kot nekakšno »vrtljivo mizo«, ki lahko vpliva na smer pogajalskega procesa. V modelu, ki ga imenuje »bilateralen« (ta ustreza našemu »dvostopenjskemu«) modelu in mu je avtor naklonjen, bi bila njegova vloga pri določanju gospodarske politike zmanjšana zaradi prejšnjih sporazumov med združenji (Kinzel, 1974, str. 287).

jo poznajo na Nizozemskem, ostaja izjema. Skratka zaradi pragmatičnega načina, v katerega se je razvil, liberalni korporativizem nikakor ni dosegel ravni eksplisitne institucionalizacije, ki bi bila podobna parlamentarni vladi.

Politična ekonomija liberalnega korporativizma

Kako razložiti očitno rastoč pomen liberalnega korporativizma v številnih zahodnoevropskih državah? Da pridemo do dovolj verjetne teorije (s tem da predvidimo, v kakšnih razmerah se ta vzorec oblikovanja politike najverjetneje pojavi), moramo povsem za gotovo upoštevati določene funkcionalne zahteve gospodarskega sistema. Korporativizem (v svoji liberalni in tudi avtoritarni različici) kaže »sorodnost z nekaterimi temeljnimi zahtevami ali potrebami kapitalizma, da reproducira razmere primerne za svoj obstoj, in nenehno akumulira dodatne vire« (Schmitter, 1974, str. 107). Natančneje, korporativizem služi takim zahtevam z reguliranjem konflikta med družbenimi razredi pri razdelitvi narodnega dohodka in v strukturi industrijskih odnosov. Kar zadeva liberalno različico korporativizma, je na specifičen način povezana s problemi določanja gospodarske politike, ki se pojavijo v bolj razvitih oblikah kapitalizma, kjer je usmerjanje razrednega konflikta pomemben element makroekonomske »sistemske politike«, ki naj bi nadomestila pluralistično »procesno politiko« (Lehmbuch, 1974a).⁶

Površna primerjalna raziskava problemskih področji, za katera je značilen pogost pojav liberalno-korporativističnega vzorca pri oblikovanju politike, prinaša nekatera pomembna spoznanja.

1. Korporativistični vzorec je najbolj upadljiv pri oblikovanju gospodarske politike, predvsem na področju politike, ki zadeva poslovni cikel, zaposlovanje, monetarno stabilnost in trgovinsko ravnotežje. Še posebej dohodkovna politika je osrednje področje liberalnega korporativizma. »Kooperativna« različica dohodkovnih politik⁷ je lastna praktično vsem sistemom, ki jih je mogoče označiti s tem imenom (tudi »družbenemu korporativizmu«). V nasprotju s tem so politike, ki zadevajo organizacijski in institucionalni okvir ekonomije (*Ordnungspolitik* z besedami nemške neoliberalne ekonomske znanosti), na

primer, regulacijo konkurence ali industrijskega soodločanja, redkeje vključene v korporativistično oblikovanje gospodarske politike.

2. Najpomembnejši interesni skupini, ki sta vključeni v korporativistični vzorec, sta organizirano delo in biznis. Zajemata lahko množstvo združenj na strani dela in biznisa. Osrednja značilnost je sodelovanje »kapitala« in »dela« v korporativističnem sistemu. Druga združenja - organizirano kmetijstvo, na primer - so redkeje vključena, in če pa že sodelujejo, kakor vse kaže, nimajo odločilnega glasu. Zato ostajajo torej v glavnem omejena na klasično pluralistično »politiko pritiska« in včasih vplivajo na vlado v okvirih, ki jih določa »kartel« organiziranega biznisa, dela in administracije (prim. Böckenförde, 1976).

Oblikovanje konsenza v gospodarski politiki

Ta opažanja opozarjajo na pomembne razvojne smeri v vzorcu določanja gospodarske politike v visoko razvitih kapitalističnih gospodarstvih. Medtem ko je bila *Ordnungspolitik*, reguliranje ekonomskih institucij, vselej med prerogativi parlamenta - vsaj do ravni, kjer zakon ostaja učinkovit instrument določanja politike -, je politika poslovnega cikla v glavnem ostala domena centralne banke in vlade. To pravilo ima lahko le eno izjemo, in sicer v tistih deželah, kjer ima parlament učinkovit vpliv na obdavčevanje - »keynesijansko« fiksno politiko. V (Zahodni) Nemčiji na primer vlada od leta 1967 lahko kot anticiklični ukrep poveča ali zmanjša davek na dohodek z dekretom, ki pa ga mora odobriti parlament. Zanimivo je, da ta določba v resnici ni nikoli delovala. Ko je leta 1970 zvezna vlada razmišljala o uvedbi takšnega anticikličnega povečanja obdavčitve, je

⁶ Seveda te hipoteze ni mogoče razumeti v smislu grobe »zgodovinskomaterialistične« teorije. Bolj imamo opravka s problemi »družbenega vodenja«, ki izhajajo iz funkcionalnega odnosa gospodarskega in političnega sistema.

⁷ Rall (1975, str. 207) je predlagal razlikovanje med »imperativnimi«, »indikativnimi« in »kooperativnimi« različicami dohodkovnih politik, pri čemer je za slednjo značilno sodelovanje delavskih sindikatov in biznisa v procesu določanja politike.

doživela močan odpor socialdemokratskega strankarskega jedra, ki je sprejelo le dodatno takso, ki bi jo bilo mogoče kasneje dobiti nazaj. Očitno je težko uskladiti efektivno politično vodenje poslovnega cikla s parlamentarnim procesom ustvarjanja konsenza.

Današnja značilnost razvitih kapitalističnih družb pri sprejemanju gospodarske politike - ki je v zgodnjih obdobjih večinoma temeljila na »nadzoru« (ta naj bi nadomestil samoregulacijo tržnega gospodarstva - je, da so vse bolj odvisne od procesov »oblikovanja konsenza« v političnem sistemu. To je breme, ki ga intervencionizem nalaga tistim, ki sprejemajo odločitve v zvezi z gospodarsko politiko. Klasične *laissez-faire* ekonomije so si lahko privoščile zanemariti vprašanje konsenza. Tržni procesi naj bi izhajali iz »naravnega« in tako torej pravičnega reda (prim. Habermas, 1973). V očeh liberalnih ekonomistov je ena od prednosti sprejemanja odločitev s *trgu konformnimi* ali avtomatičnimi sredstvi (posebej monetarnega usmerjanja centralne banke) to, da si s tem olajšajo sprejemanje odločitev, predvsem kar zadeva omejitve, ki jih postavlja zahteva po eksplicitnem konsenzu in tako politični sistem zavarujejo pred »preobremenitvijo«. Toda vseeno kaže, da so takšne metode učinkovite le omejeno tematiziranje problema konsenza.

Bankirji seveda niso pretirano zaskrbljeni zaradi svoje ponovne izvolitve. Zelo verjetno je, da so manj zagreti za to, da bi vladi omogočili ponovno izvolitev kot zgornji sloj administracij (vsaj v tistih deželah, kjer so uveljavljena politična imenovanja v civilni službi). Vendar celo tako politika centralnih bank ostaja delno omejena z zahtevo po strinjanju javnosti. Vzemimo zahodnonemški primer. Tukaj je centralna banka z zakonom obvezana, da daje prednost ohranjanju stabilnosti cen, ki seveda predvideva, da ima omenjeni cilj prednost pred morebitnimi konfliktnimi cilji, kot je denimo polna zaposlitev. Ta zakonska zahteva po eni strani varuje politični sistem pred erozijo konsenza. Čeprav lahko veliko prednost protiinflacijske politike utemeljimo s čisto ekonomskim razmišljanjem, je ne moremo povsem razumeti brez upoštevanja zgodovinske travme dveh močnih inflacijskih kriz in strahu, povezanega z inflacijo, ki bi lahko povzročila veliko krizo, kot se je verjetno zgodila ob krizi v dvajsetih letih tega stoletja. Po drugi strani lahko

takšna politika ogrozi prav ta cilj. Ko se je na primer leta 1966 centralna banka držala stroge deflacijske linije, se je kot nepredvidena posledica zamajalo latentno strinjanje volilnega telesa.

V bolj splošnem smislu se zdi, da so desetletja ekonomskega intervencionizma na poseben način prispevala k zburjanju pričakovani javnosti. Tisti, ki oblikujejo gospodarsko politiko, so zdaj vse bolj odgovorni za vse osnovne ekonomske parametre, ki jih obsega nacionalna država, tako za monetarno stabilnost in tudi polno zaposlitev.⁸ Zato torej niti inflacija niti nezaposlenost nista več opisani kot »naravna pojava«, razen če ju ogrožajo procesi na svetovnem trgu, ki vsaj na videz niso odvisni od nacionalnih oblikovalcev odločitev.⁹

Poleg tega, da so tržni procesi in mehanizmi v glavnem izgubili svojo kvazinaravno utemeljitev, so pomanjkljivosti »nadzora« tudi vzrok za rastoče zahteve po oblikovanju konsenza na terenu gospodarske politike. Postal je očitno, da ima v nacionalnem gospodarstvu, ki je podvrženo medsebojni penetraciji z mednarodnimi tržišči, monetarna politika pogosto omejene učinke. Podobno vse bolj drži tudi za »keynesijanske« tehnike makroekonomskega proračunskega in fiskalnega menedžmenta povpraševanja, še posebej od napredka, ki je sledil »stagflaciji« v sedemdesetih letih. Obremenjene z »deficiti v nadzoru« te vrste se vlade vse pogostejše odločajo za neposredne poskuse, da bi vplivale na ekonomsko obnašanje biznisa in/ali dela bodisi z »moralnim prepričevanjem« bodisi z bolj ali manj »usmeritvenimi« ukrepi, posebej s »politikami dohodkov«. Tako neposredno usmerjanje seveda postavlja žgoča vprašanja konsenza. Skupna izkušnja na primer

⁸ Glede na to, da Samuelson (1964, str. 350) trdi, da »še nismo dosegli stopnje, ko vsak narod zase ustvari splet konstitucionalnih postopkov, ki bi odpravili potrebo po diskretnem določanju gospodarske politike«, bi bilo verjetno treba postaviti na glavo evolijsko in temeljno hipotezo. Bolj verjetno je, da se bo potreba po diskrecijskih politikah povečala, to pa pomeni tudi povečane zahteve po ustvarjanju konsenza.

⁹ Hipoteze, ki jih razvijam na tem mestu, so bolj spekulativne. Vendar je bila v volilni kampanji leta 1976 v (Zahodni) Nemčiji vlada očitno uspešna. Trdila je, da ne more biti odgovorna za inflacijo in nezaposlenost, ker naj bi bili ti posledica »svetovne recesije«.

je, da zamrznitev plač in cen ne dosežejo želenega učinka, če poprej ni doseženo soglasje. Neposreden nadzor je torej izboljššan ali nadomeščen s političnimi pogajanjmi posameznih vlad z združenji velikih interesov, to pomeni s korporativističnim oblikovanjem konsenza.

Usmeritve pri določanju gospodarske politike s »korporativističnimi«⁹ pogajanjmi so včasih pomemben izziv ustaljenemu vzorcu parlamentarnega sistema vladanja, kjer naj bi bila parlament in strankarski sistem privilegirani strani pri doseganju konsenza. V resnici sta lahko resnejši izziv kot spekter »administrativne vlade«¹⁰ (Rose, 1968). Za »idealni tip«¹¹ bi administrativna vlada predvidela, da ni zahteve po ustvarjanju konsenza, a to je precej negotovo, takoj ko odločitev zadeva konfliktno interese (ali vrednote). Tako je »korporativistični«¹² dogovor med administrativnimi oblastmi in združenji velikih interesov bolj realistična perspektiva: določneje zato, ker to očitno dovoljuje »kratek stik«¹³ med strankarskim sistemom in parlamentom z ustanovitvijo neposrednega »mostu«¹⁴ za vzpostavljane konsenza.

Vseeno bi bilo prezgodaj spekulirati o tem, ali korporativistično oblikovanje gospodarske politike pomeni nadomestitev parlamentarne in strankarske vlade z novim vzorcem ustvarjanja konsenza. Kot bomo videli kasneje, v liberalnih korporativističnih sistemih obstajajo močne povezave med interesnimi združenji ter strankarskim sistemom, ki ne potrjujejo te hipoteze. Bolj verjetno je treba usmeritve v odnosih med vzorci »liberalnega korporativizma«¹⁵ in strankarskim sistemom razumeti kot primer rastoče *strukturalne diferenciacije in funkcionalne specializacije* političnega sistema, ki so ju povzročile nekatere zahteve po ustvarjanju konsenza, specifične za oblikovanje gospodarske politike.

Da bi to raziskali natančneje, najprej predpostavimo, da strankarski sistem pri doseganju konsenza igra odločilno vlogo. To bi pomenilo, da so udeleženci organizacijske enote in podenote ali posamezniki, ki delujejo v teh enotah, vsi organi od lokalne zveze do osrednjih izvršnih organov stranke ter končno jedro stranke v parlamentu. Ustvarjanje konsenza poteka v samem strankarskem sistemu, kjer se na primer vodstvo večinske stranke ali strankarske koalicije odloči predlagati sprejetje zakona v parlamentu, ali če denimo, na kakem lokalnem strankarskem srečanju podpre določeno politiko (oz. ji nasprotuje). Strankarski sistem bi igral pglavitno

vlogo pri graditvi konsenza v tistih primerih, ko določanje gospodarske politike predvideva pridobitev pristanka večine strankinega članstva ali (v bolj »oligarhični«¹⁶ različici) njenega vodstva. To bi seveda vključevalo volilne procese, če bi delovali po omenjenem modelu, kjer »politične stranke ... spreminjajo svojo politiko, da ustrezajo volilcem in s tem pridobijo čim več glasov«¹⁷ (Downs, 1957:88).

Zmožnost strankarskega sistema za graditev konsenza je seveda odvisna od nekaterih značilnih omejitev. Nekatere od njih se zdijo še posebej bistvene pri določanju gospodarske politike in lahko razložijo delno nadomestitev alternativnih vzorcev graditve konsenza.

1. Prvi vidik so nasprotujoče si časovne omejitve, ki vplivajo na ustvarjanje konsenza v strankarskem sistemu. Na eni strani predstavljajo politične stranke »stratharije«¹⁸ in ne le »hierarhije«¹⁹ (Eldersveld, 1964) in imajo kot take velike zahteve glede časa, ki je potreben za ustvarjanje konsenza.²⁰ Po drugi strani volitve dajejo določeno (čeprav ne absolutno) prednost krajšim in ne daljšim perspektivam. To lahko nekatere strankarske voditelje spodbudi, da izberejo strategije, ki minimizirajo konflikte ter reducirajo zahteve po ustvarjanju konsenza, vendar lahko ogrozijo racionalnost odločitev, ki so sprejete znotraj te omejene perspektive. Smiselna se zdi hipoteza, da je ena od posledic nasprotujočih si omejitev v tem, da je output doseženega konsenza v strankarskem sistemu pogosto bolj racionalen na področju dolgoročnih političnih odločitev (npr. reforme kazenskega zakona ali konstitucionalnih določb) kot na področju kratkoročnih. Odločitve gospodarske politike imajo pogosto poudarjeno kratkoročno komponento in časovni pritisk je lahko precej izrazit. Politične stranke so torej ali nesposobne doseči zadosten konsenz v kratkem časovnem obdobju ali pa povzročijo sprejetje iracionalnih odločitev.²¹ To lahko pri tistih, ki so odgovorni za

¹⁰ Problem časa, potrebnega za ustvarjanje konsenza v različnih strukturnih razmerah (in v odnosu do racionalnosti odločitev), v natančni študiji obravnava Luhmann (1971).

¹¹ Rose (1976, str. 94) piše, da v mesecih pred splošnimi volitvami vladajoča stranka poskuša umetno povzročiti gospodarski boom in kasneje sprejeti deflacijsko politiko za omilitve njegovih posledic.

odločitve, povzroči premik odgovornosti za ustvarjanje konsenza proti podsistemu interesnih združenj.

2. Zmožnost kompetitivnih strankarskih sistemov za strukturiranje konfliktov in s tem produkcijo konsenza variira glede na naravo specifične izbire. Kompetitivne strategije so morda primerne za strukturiranje kvalitativne izbire, kjer bi bili možni izidi lahko razporejeni na nominalni lestvici - npr. izbira med različnimi pokojninskimi sistemi. Če se možni izidi razlikujejo samo glede na njihovo raven (in jih lahko razvrstimo na ordinalni lestvici) kot v primeru vičjega ali manjšega povišanja pokojnin, potem tendenca prekositi drug drugega predstavlja veliko tveganje glede zamegljevanja programskih razlik. Posebej težko si je predstavljati, kako lahko strategija strankarskega tekmovanja in graditve volilne večine vzpostavi konsenz o končni razdelitvi bruto narodnega proizvoda za denimo naslednjih dvajset mesecev. Ustrezen konsenz navadno predvideva proces pogajanj, in če vlada želi vplivati na izide, se jih mora sama udeležiti. Po drugi strani je odločitve na strukturalnih podlagah gospodarske politike (npr. nadzor zasebnih vlaganj) mogoče doseči s parlamentarno večino in izpeljati z administracijo, ki jo nadzoruje prav ta večina.

To ima pomembne posledice za večinsko stranko. Če bi želela igrati vodilno vlogo pri ustvarjanju konsenza v politikah poslovnega cikla, bi nujnost, da sodeluje v pogajanjih, lahko omejila njeno svobodo pri izbiri kompetitivnih volilnih strategij. V interesu političnih strank je torej, da prenesejo odgovornost za zadeve, kot so politike poslovnega cikla, na korporativni podsistem, ki ga sestavljajo organizirani interesi ter administracija.

Primerjalni pregled korporativističnih dohodkovnih politik

Glede na omenjeno ni presenetljivo, da je dohodkovna politika področje, na katerem je vloga liberalnega korporativizma še najbolj vpadljiva. Na splošno je moč reči, da je bila »korporativistična« različica dohodkovne politike (Rall, 1975) doslej v veljavi v praktično vseh deželah, ki bi jih zato lahko imenovali korporativistične: Avstriji, Nizozemski, skandinavskih deželah, Švici in (Zahodni) Nemčiji. V nekaterih, vendar ne vseh, od njih

dosegajo »korporativistične« forme oblikovanja gospodarske politike tudi ekonomsko Ordnungspolitik, kar pa pomeni nadaljnje omejevanje »dosega« ali »okvira« strankarskega sistema kot dejavnika pri oblikovanju politike. To bomo obravnavali na primerih Avstrije in (Zahodne) Nemčije. Prednost teh dveh primerov je, da sta si podobna glede na različne vidike, pomembne za našo problematiko, posebej kar zadeva konfiguracijo njunih strankarskih sistemov. Zanju je značilno tekmovanje med močno konservativno ter močno socialistično stranko, pomen razmeroma šibke/maloštevilne liberalne stranke pa je omejen. Struktura in vloga interesnih združenj sta si izrazito podobni: na primer glede pomembnosti zastopanja interesov prek po statutu javnih korporacij, v katerih je članstvo obvezno (»zbornice«, katerih pomen izvira iz »neomerkantilističnega« obdobja gospodarske politike, ki je bila za te dežele značilna po koncu kratkega liberalnega obdobja v devetnajstem stoletju). Obe deželi imata precej močno sindikalno gibanje, utemeljeno na načelu široke industrijske organizacije, ki je povečini povezano z ustreznimi socialističnimi strankami, vendar z manjšino krščansko-socialističnih sindikatov v vodstvu, ki ostaja lojalna konservativnim strankam. Po drugi strani so v obeh deželah organizacije delodajalcev močne in precej disciplinirane ter na splošno podpirajo konservativne stranke, čeprav so se dokaj hitro sprijaznile z vladami, ki so jih sestavljali socialisti. To je močno povezano s tem, da sta se vodstvi socialistične stranke v obeh deželah odločili za zelo previdno »reformistično« politiko. V obeh deželah je ideologija »socialnega partnerstva« dolgo igrala pomembno vlogo v industrijskih odnosih, ki jih podpira legalna institucija zastopnosti dela v podjetjih (*Betriebsräte*) in omogoča vpliv na delovne razmere in upravljanje personala. In končno, z ozirom na jezikovne in zgodovinske vzroke je komunikacija prek meje precej intenzivna, posebej od severa proti jugu. (Zahodno) nemške časopise bere tudi avstrijska elita in avstrijski politični veljaki so zelo dobro obveščeni o (zahodno) nemških političnih in družbenih problemih. To bi moralo olajševati in tudi v resnici olajšuje procese difuzije, ki bi obstoječe podobnosti lahko še povečali. Še posebej so presenetljive razlike v političnih strategijah, ki vključujejo »kooperativne« dohodkovne politike obeh dežel.

Avstrijski primer

Avstrija je verjetno eden najbolj izrazitih primerov med državami z akomodacijsko dohodkovno politiko, utemeljeno na vzorcu liberalnega korporativizma. Zapleten sistem je veljaven in deluje gladko brez prekinitev že dve desetletji. V glavnem ga imenujejo *Sozialpartnerschaft* (socialno partnerstvo), s terminom, ki močno poudarja konsenzualne in kooperativne vidike. Od leta 1948 so sindikati in poslovni svet izmenično sodelovali pri omejevanju plač in cen. To sodelovanje je preraslo v bolj formalno in stalno obliko leta 1957: na podlagi sporazuma med kanclerjem Raabom (iz konservativne stranke) in sindikalnim predsednikom Böhmom¹² je vlada ustanovila formalno (toda zunajzakonsko) institucijo *Paritätische Kommission für Preis- und Lohnfragen* (Skupno komisija za cene in plače). *Parität* (paritetno zastopanje) tukaj pomeni, da se organiziranemu delu dodeljuje enako število sedežev kot biznisu in kmetijstvu skupaj. Delo predstavljajo *Österreichische Gewerkschaftsbund* (ÖGB, Avstrijska federacija sindikatov) ter Delavska zbornica (te po statutu javne organizacije močno obvladuje ÖGB, ki je prostovoljna organizacija). Drugo stran zastopata Zvezna poslovna zbornica (*Bundeskammer der gewerblichen Wirtschaft*) in Konferenca predsednikov (deželni) kmetijskih zbornic. Treba je opozoriti, da so na strani dela zbornice omejene na bolj tehnične funkcije, politične funkcije interesnega predstavništva ostajajo stvari ÖGB, na področju biznisa in kmetijstva pa imajo organizacijsko premoč zbornice. (Zveza avstrijskih industrialcev ima omejen pomen, ker predstavlja zasebno in torej le malo in srednjo industrijo; skoraj vsa pomembna industrijska podjetja sodijo v javni sektor). Ta razlika v organizacijski strukturi po vsem sodeč izraža zgodovinsko dejstvo, da so sindikati še vedno usklajeni s tradicijo delavskega gibanja, ki je poudarjalo prostovoljno članstvo, na strani biznisa in kmetijstva pa je močnejša korporativistična tradicija. Taka »pariteta« je dosežena s praktično podvojitvijo zastopanosti dela in v bistvu izhaja iz političnih motivov. Organiziran biznis in kmetijstvo sta v močni navezi s konservativno *Österreichische Volkspartei* (ÖVP), socialisti pa imajo večino v ÖGB in v Delavskih zbornicah.¹³

Formalnim srečanjem Skupne komisije predseduje zvezni kancler ali minister za notranje

zadeve, zapisnik pa hrani kanclerjeva pisarna. Vlado zastopa minister za trgovino in industrijo ter minister za socialne zadeve. Toda značilno je, da od ustanovitve koalicijske vlade v letu 1966 vladni predstavniki sodelujejo le kot svetovalci, da ne bi razbili numerične »paritete«. Še pomembneje je, da se od tedaj predsedniki štirih organizacij neformalno sestanejo pred pravimi formalnimi sestanki (skupaj z generalnimi sekretarji in nekaterimi sodelavci). Na teh neformalnih srečanjih so predvidene najpomembnejše odločitve brez sodelovanja članov kabineta. To jasno označuje premik proti avtonomnemu usklajevanju mnenj interesnih skupin in zmanjševanju vloge vlade. V tem sistemu obstajata dve podkomisiji, za plače in cene, ti pa ponavadi sprejemata konkretne rutinske odločitve, saj ju sestavljajo »izvedenci«, ki so po izobrazbi ekonomisti ter zaposleni v različnih zbornicah in ÖGB. Le če ti niso enotni ali pri razpravi o pomembnih vprašanjih se problematike loti skupna komisija, ki združuje vodje in vodilne vodstvene delavce združenj. Kolektivna pogajanja so strogo nadzorovana. Industrijski sindikat, ki želi začeti pogajanja, mora najprej pridobiti soglasje vodstva federacije (ÖGB). Potem notranjem preverjanju preide zahteva do skupne komisije, ki mora dati zeleno luč za soglasje h končnemu sporazumu. Če pride do resnih nestrinjanj - na primer ob stavkah (ki so bile sicer zelo redke - stvar ponovno vzamejo industrijskim združenjem (na strani dela in delodajalcev) in jo dokončno rešijo na »vrhu« na neposrednih pogajanjih med predsedniki ÖGB in Zvezne poslovne zbornice. Nadzor cen je veliko manj učinkovit, saj se danes nadzoruje nič več kot petina potrošniških cen (drugi del obsegajo administrativne omejitve). Proizvajalci morajo dokazati, da so njihovi stroški (plače in stroški ponudbe) večji, če želijo povišati cene; drugi element (kot je raven kompetitivnosti) niso upoštevani. Proizvajalci se na splošno strinjajo s proceduro, ki se je izoblikovala predvsem zaradi neformalnih pritiskov Zvezne poslovne zbornice. Toda

¹² O Avstriji prim. posebej Pütz (1966), Klose (1970), več člankov v *Österreichische Zeitschrift für politikwissenschaft* 3 (1974), Bichlbauer in Pelinka (1974).

¹³ Ta sistem paritete spominja tudi na avstromarksističen koncept »ravnotežja razrednih sil«, ki je označeval določeno obdobje avstrijske zgodovine (Bauer, 1923).

ker Zvezna zbornica predstavlja številna mala in srednja podjetja, ni presenetljivo, da je celoten sistem močno protekcionističen. Delodajalci se strinjajo s sindikati (ki skušajo obdržati obstoječa delovna mesta), da se vodi takšno politiko plač, ki ne ogroža profitne sposobnosti marginalnih podjetij.

Primer ZRN

Oglejmo si kooperativno dohodkovno politiko v (Zahodni) Nemčiji.¹⁴ V obdobju neoliberalne gospodarske politike seveda ni bilo nobene niti navidezne dohodkovne politike, kar je bilo v skladu z uradno prepovedjo gospodarskega »planiranja«. V letih 1963–1964 so nekateri uradniki skupaj s predstavniki sindikatov začeli razpravljati po principih eventualnih vrst dohodkovne politike, toda prekinila jih je vlada kanclerja Erharda. Prvi preobrat se je zgodil leta 1964 z ustanovitvijo Sveta gospodarskih izvedencev (Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung), ki naj bi vladi ponudil mnenja o makroekonomskih razmerah, vključno z napovedmi, utemeljenimi na alternativnih projekcijah. Čeprav po zakonu izvedenci ne smejo dajati priporočil v zvezi z gospodarsko politiko, se je svet kmalu začel zavzemati za dohodkovno politiko, usmerjeno v usklajevanje s povečanju v produktivnosti, ter za *Konzertierte Aktion* (izraz, ki spominja na *économie concertée*) ali za »novo družbeno pogodbo«, s katero naj bi dosegli »odnos razumevanja« med »avtonomnimi skupinami«. To je utrlo pot zakonu »o pospeševanju gospodarske stabilnosti in rasti«, ki je bil sprejet leta 1967 v obdobju »velike koalicije« in na katerega je močno vplival socialdemokratski minister za gospodarske zadeve Schiller. V svojem tretjem členu zakon predvideva, da bo v primeru ogrožanja kateregakoli od makroekonomskih ciljev (stabilnosti cen, polne zaposlenosti, zunanjetrgovinske bilance, nenehne in »primerne« rasti) morala zvezna vlada dobiti na vpogled *Orientierungsdaten* za »koordinirano vodenje (*abgestimmtes Verhalten*) območnih/lokalnih oblasti, sindikatov in poslovnih združenj«. Ta praksa se je razvila drugače in na nekoliko bolj zapleten način. Po eni strani politiko zveznih in deželnih vlad ter združenj lokalnih oblasti koordinirata dve ločeni telesi, *Konjunktur-*

kturrat der Öffentlichen Hand (Svet javnih oblasti za politiko poslovnih ciklov) in *Finanzplanungsrat* (Svet za proračunsko planiranje).¹⁵ *Konzertierte Aktion* se je po drugi strani razvil v redna srečanja združenj z gospodarskimi interesi, ki jih je večkrat na leto skliceval zvezni minister za gospodarske zadeve.

Nekatera zanimiva nasprotja se pojavijo pri primerjavi *Konzertierte Aktion* z avstrijskim Paritätische Kommissionom. V (Zahodni) Nemčiji vlada očitno igra dejavnejšo vodilno vlogo in je vsekakor bolj na očeh javnosti. Po drugi strani - in to omogoča vladi vodilno vlogo - je organizacijsko zastopanje interesov razpršeno veliko bolj široko. Udeležencev je precej (več kot 50 ter še ustrezno osebje), ker sodeluje tudi veliko povabljenih združenj. S področja biznisa so to zvezna združenja delodajalcev, industrije, trgovine, obrti in bank, poleg osrednje organizacije zbornic industrije in trgovine ter združenja kmetov (*Deutscher Bauernverband*). Delo zastopa *Deutsche Gewerkschaftsbund* (Nemška zveza sindikatov, DGB) skupaj z najpomembnejšimi industrijskimi sindikati pa tudi (avtonomen) sindikat belih ovratnikov (*Deutsche Angestelltengewerkschaft*) ter zveza državnih uradnikov (*Deutscher Beamtenbund*). Kot predstavnik vlade zvezni minister za gospodarstvo predseduje sestankom in nosi največjo odgovornost. Poleg tega sodelujejo še z uradniki iz ministrstev za finance, notranje zadeve, socialne zadeve in kmetijstvo ter iz kanclerjeve pisarne pa tudi s predstavniki Zvezne banke, Sveta gospodarskih izvedencev in končno zvezne oblasti za vprašanja kartelov (*Bundeskartellamt*). Najpomembnejše politične figure, poleg ministrov za gospodarstvo ter finance in predsednika Zvezne banke, so predstavniki Zveze delodajalcev in Nemške industrijske zveze (ki sta bili nekaj časa personalno povezani), predsednik

¹⁴ O dohodkovni politiki v (Zahodni) Nemčiji prim. Schlecht (1968, Hoppmann (1971), Adam (1972), Hardes (1974) in Pfomm (1975); o sindikatih in dohodkovni politiki prim. Institut für Sozialforschung (1969) in Bergmann et al. (1975).

¹⁵ Ta telesa so del podsistema določanja politike, ki je močno soroden liberalnemu korporativističnemu podsistemu in ga dopolnjuje. Primerno je bil označen za **Politikverflechtung** (»povezovanje politike«), Scharpf (1976). Poleg tega prim. Kock (1975) in Lehmbruch (1976).

DGB in predsedniki dveh najpomembnejših industrijskih sindikatov DGB (to sta sindikat delavcev v kovinski industriji ter sindikat javnih uslužbencev in transportnih delavcev). Toda struktura moči v Konzertierte Aktion je očitno bolj razpršena kot v avstrijskem primeru. To je najverjetneje posledica tega, da čeprav so nemška interesna združenja tudi precej centralizirana od spodaj navzgor je raven medorganizacijske koncentracije tu veliko nižja. To drži posebej za DGB, ki nima formalne oblasti (in ima malo vpliva) nad politiko plač svojih sestavnih delov, industrijskih sindikatov. Ker je struktura moči v sistemu interesnih skupin veliko bolj razpršena kot v Avstriji, je koordinacijo seveda veliko težje zagotoviti. To pa vseeno ni edini (in verjetno tudi ne glavni) vzrok za nižjo učinkovitost Konzertierte Aktion (KA).

Treba je poudariti, da KA ni nikoli imel podobne moči kot njegov avstrijski ustreznik; njegove funkcije so bile omejene pretežno na komunikacijo med skupinami. Po eni strani je to povezano z nepretrdnim nasprotovanjem neposredni intervenciji vlade na področju gospodarstva - in, kot smo videli, KA obravnavajo kot vladni instrument in ne (kot v Avstriji) kot instrument avtonomnih *Sozialpartnerjev*. *Tarifautonomie* (avtonomije kolektivnih pogajanj) naj država ne bi omejevala. Po drugi strani je poudarjena komunikacijska vloga KA, ki izvira iz teoretičnih razprav med Svetom gospodarskih izvedencev in ministrom Schillerjem. Svet je bil mnenja, da so bili konflikti v zvezi z razdelitvijo dohodka neproduktivni (*funktionslos*) in neprimerni za zagotovitev dolgoročnih sprememb v razmerju med plačami in profitom, zaradi sodvisnosti makroekonomskih agregatov, še posebej spričo verjetnosti, da bo biznis povečane stroške plač prenesel na cene in da bo delo reagiralo s povečanjem plač ter tako zmanjšalo profite. Kontinuirano prisotnost teh nasprotij je Schiller razložil kot posledico pomanjkanja informacij in, povsem logično, je bila naloga KA obveščati »socialne partnerje« o njihovih dejanskih (ter medsebojno odvisnih) interesih. Vlada je prevzela vodilno vlogo z izdajanjem *Orientierungsdaten*, ki so izvirali iz makroekonomske »ciljno usmerjene projekcije« (*Zielfprojektion*), posebej iz pričakovane rasti nacionalnega bruto proizvoda, zaposlovanja, cen in dohodkov (plač in dobičkov). Posledice, ki so jih pričakovale interesne asociacije, so po eni strani pomenile zmanjšanje negotovosti, po drugi

pa spremembo vedenja, kar se tiče precejšnjega upoštevanja *gesamtwirtschaftliche* (splošnoekonomske) ciljev) (prim. Rall, 1975:217). *Orientierungsdaten* naj ne bi pomenili formalnih »smernic«. (Zanimivo je, da je vlada postajala vse bolj previdna pri objavljanju takšnih podatkov, ker bi jih sindikalno članstvo lahko razumelo kot minimalne cilje, ki jih je treba doseči. Očitno je, da se pogajanja v KA in stiki vlade s sindikati v glavnem vrtijo okoli odstotka, ki ga vlada predlaga na neformalen način, kot zaželeno mejo rasti plač s simbolno vrednostjo.)

Zgodovina KA je kontroverzna. Omejevanje plač kot glavni cilj je bilo doseženo pretežno v obdobjih gospodarskega nazadovanja, ko so se sindikati čutili dovolj močne, da dosežejo med svojim članstvom soglasje s politiko omejevanja plač pod pritiskom grožee nezaposlenosti. To še posebej velja za leta 1967-1969 in 1975-1976. Toda leta 1969 je postalo jasno, da sistem ne deluje v obdobjih ekonomske oživitve in nenehnega booma. Divje stavke, ki so leta 1969 izbruhnile v jeklarski industriji in ki so se v še večjem obsegu ponovile leta 1973, so opozorile na rastoče pomanjkanje soglasja med članstvom in na rastočo militantnost. Leta 1970 so se sindikati spet vrnili k precej agresivnim politikam in dosegli največje povečanje realnih plač od konca vojne. Drugi kritični trenutek je zaznamoval zelo kontroverzen konflikt glede plač v javnih službah leta 1974, ki je pokazal, da se je militantnost začela širiti tudi v ta sektor in je prisilila vlado k popuščanju po večdnevni množični stavitki. Ves ta čas pa so se sestajali KA in sindikati so na teh sestankih še vedno sodelovali, kljub močnemu nasprotovanju v svojem rangi in vrsti. Po vsem sodeč niso želeli spraviti v zadrego vlad, ki so jih vodili socialisti, in poleg tega niso hoteli biti deležni kritike množičnih občil. Nazadovanje od leta 1975 do 1976 je sindikate prisililo, da so se vrnili k politiki omejevanja plač, z opazno izjemo sindikata tiskarskih delavcev, ki se je krčevito boril, da bi razbil neformalne smernice, čeprav so jih drugi sindikati spoštovali.

V praksi je KA v glavnem služil kot instrument kriznega menedžmenta in ne kot stalno ekonomsko vodenje. V splošnem je to moč razložiti z njegovim nasprotovanjem omejevanju plač (npr. Hardes, 1974; Pfrom, 1975). KA ni nikoli izdelal popolne politike dohodkov, vključno s cenami in profiti, in je v glavnem zanemarjal vprašanje razde-

litve dohodkov, čeprav je to ostalo osrednje vprašanje na področju ciljev organiziranega dela. Pomembno je, da kljub večjim pomankljivostim Konzertierte Aktion ni bil nikoli odkrito izzvan kot instrument oblikovanja konsenza.

Korporativistične dohodkovne politike v drugih evropskih državah

Primeri Avstrije in (Zahodne) Nemčije lahko postavimo v širšo primerjalno perspektivo zato, ker so se v številnih drugih evropskih državah kooperativne dohodkovne politike razvijale kot osrednji element korporativističnega vodenja gospodarstva. Pomembne razlike so v ravni institucionalizacije, v avtonomiji »kartela« organizacij v odnosu do vlade (pogajanja v enem ali dveh korakih) in v ravni koncentracije v asociacijskih podsistemih. Na tem mestu o teh različicah ne bomo govorili sistematično, marveč bomo enostavno prikazali dva precej skrajna primera, ki jih nekako ponazarjata.¹⁶

Na Švedskem se avtonomija asociacijskih podsistemov zdi še močnejša kot v Avstriji. Švedsko politiko plač ponavadi opisujejo kot »mejni primer« (Rall, 1975, str. 142). V resnici ni nikakršne uradne politike dohodkov, ampak le močno centraliziran sistem kolektivnih pogajanj, celó brez tistega minimalnega formalnega vmešavanja države, ki ga poznamo iz avstrijskega primera. Seveda se je sodelovanje med sindikati in delodajalci izrazilo razvilo od sporazuma v Saltsjöbadnu (1938), toda imenovati tako sodelovanje »korporativizem« bi pomenilo, da so funkcije javne politike prevzele interesne organizacije. Razen kratkega obdobja skupnega nadzora plač in cen v letih 1949–1950 takih formalnih primerov na tem področju ni bilo do leta 1970. Vendar je na neformalen način vladana informacija o gospodarskem položaju in predvidenih ciljih upoštevana pri kolektivnih pogajanjih med osrednjimi organizacijami. Če to umeštimo v širši kontekst tistega, kar se imenuje »harpundska demokracija«, se zdi upravičeno postaviti Švedsko v kategorijo »liberalnega korporativizma«. ¹⁷ Raven institucionalizacije na Švedskem je zelo nizka; verjetno se da to povezati s precejšnjo centralizacijo in koncentracijo asociacijskih podsistemov, ki omogočata odpoved bolj formalnim

institucionalnim dogovorom. Res je, da sta Federacija sindikatov (*Landsorganisationen*, LO) in Zveza delodajalcev (*Svenska Arbetsgivarföreningen*, SAF), ki ji je za dalj časa uspelo uveljaviti močno egalitaristično politiko plač, nedavno doživeli močno nasprotovanje avtonomnih sindikatov »belih ovratnikov« (posebej SACA in sindikata univerzitetnih diplomantov). Vseeno pa je bila na Švedskem korporativistična politika uspešnejša kot na primer v sosednji Danski (prim. Ulman in Flanagan, 1971).

Najpogostejša je institucionalizacija liberalnega korporativizma na Nizozemskem. Ta primer kaže, da raven formalizacije korporativističnega določanja gospodarske politike ne ustreza nujno temu, kar bi lahko imenovali stabilnost različnih kooperativnih dohodkovnih politik. Opraviti imamo z zelo kompleksno mrežo. Prvič, »Fondacija dela« (*Stichting van den Arbeid*) je bila ustanovljena leta 1945 s sporazumom med sindikati in organizacijami delodajalcev kot zasebna institucija, ki jo je priznavala tudi vlada. Naloga te ustanove, v kateri so organizacije zastopane enakovredno, je bila dajati izvedenska mnenja o vseh vprašanih industrijskih odnosov, vključno s politiko plač. »Družbeno ekonomski svet« (*Sociaal Economische Raad*), ustanovljen z zakonom leta 1950, je tripartitno telo, v katerem je 15 predstavnikov dela, 15 predstavnikov organizacij delodajalcev in še 15 članov, ki jih imenuje kraljica (med njimi so ekonomski strokovnjaki, direktor centralne banke in direktor *Central Planbureaua*). Je svetovalno telo vlade v zadevah gospodarske politike (posebej na makroekonomski ravni) in ima hkrati vlogo usklajevalca različnih interesov. Zakon o družbeno ekonomskem svetu je predvidel tudi organizacijo različnih vej industrije in trgovine v skupnih *bedrijfsraden*. Vendar so bile te določbe le delno uveljavljene. Kljub temu institucionalni okvir za kooperativno dohodkovno politiko, podoben avstrijskemu primeru, obstaja. Po vojni so sindikati in delodajalci sodelovali v sistemu strogega nadzo-

¹⁶ O drugih zahodnoevropskih deželah prim. Busch-Lüttj (1964), Edelman in Fleming (1965), Ulman in Flanagan (1971) ter Rall (1975). O Nizozemski prim. Estor (1965).

¹⁷ Huntford (1972), ki v svojem precej enostranskem poročilu poudarja »korporativistične« značilnosti švedske družbe, bi gotovo nasprotoval uporabi oznake »liberalni«.

ra plač in procesa pogajanj, ki so vključevala Fondacijo dela, Družbenoekonomski svet in Odbor vladnih svetovalcev (*College van Rijksbemiddelars*). Skupen odnos sindikatov v tem času se izraža v tem, da se je socialistični sindikat (NVV) z namenom, da zavre spremembe plač, uprl predlogom, na podlagi katerih bi dovolili uspešnim delodajalcem razdeliti višje plače. Tovrstno sodelovanje pa se je vseeno zmanjšalo po letu 1959, in čeprav je vlada v šestdesetih letih nekaj časa poskušala uveljaviti neke smernice, se je omejevanje plač v glavnem sesulo. Nasprotovanje sindikalnega članstva, ki se je pojavilo v poznih petdesetih letih, je veliko prispevalo k temu. Ko je leta 1970 vlada predlagala zakon o plačah, ki bi dovoljeval »imperativno« dohodkovno politiko z intervencijo pri kolektivnih pogajanjih, so sindikati temu močno nasprotovali. Novo splošno soglasje o nadzoru plač je bilo doseženo leta 1973, a ni dobro delovalo, saj se je leta 1974 vlada vrnila k »imperativni« dohodkovni politiki.

Integracija organiziranega dela

Zanimivo je, da so v (Zahodni) Nemčiji in Avstriji sindikati igrali dejavno vlogo pri oblikovanju kooperativne dohodkovne politike, medtem ko so delodajalci in konservativni politični vodje v začetku pokazali precej nezaupanja. Sindikalno vodstvo je pričakovalo, da bodo institucije, kot sta Partitatische Kommission in Konzertierte Aktion, lahko služile za strateško izhodišče za doseg večjega sodelovanja organiziranega dela pri oblikovanju celokupne gospodarske politike. Ti upi se niso uresničili v večji meri, vsaj kar zadeva (Zahodno) Nemčijo in Avstrijo. Razširitev področja korporativističnega določanja gospodarske politike prek politike dohodkov (ali, natančneje, nadzora politike plač) bi pomenila med drugim tudi nadzor profita in investicij in takó precejšnjo strukturno spremembo. To bi zahtevalo premik v razmerjih moči, ki gotovo ne bi bil izvedljiv v korporativističnem sistemu. Liberalni korporativizem deluje prek procesov usklajevanja interesov, zato je zanj značilen visok prag konsenza.

Prav nasprotno dohodkovna politika kot osrednja domena korporativističnega oblikovanja politike povečini služi za integriranje organiziranega dela v ekonomski status quo. Različne

korporativistične dohodkovne politike so se v glavnem ukvarjale s plačami, in sindikalne zahteve po prerazdelitvi nacionalnega dohodka so se morale umakniti. Res je, da prav zaradi takšnega zanemarjanja vprašanj razdelitve na dolg rok lahko postane vprašljiva kooperativna dohodkovna politika, zato ker bi sindikati tam, kjer profiti rastejo veliko hitreje kot plače, lahko prišli v skušnjava, da se osvobodijo korporativističnih verig. To je vsaj pomenilo osrednjo oviro za nemoteno delovanje (Konzertierte Aktion). Po drugi strani se omejevanje plač zdi najbolj priljubljen instrument gospodarske politike, ker je plače, določene s kolektivnimi pogajanj, lažje nadzorovati (problemu kumulativne rasti plač navkljub) kot druge parametre. Še bolj pomembno pa je, da sta pričakovani profit in pripravljenost za vlaganje osrednji spremenljivki kapitalistične ekonomije, ki je ciljno usmerjena h gospodarski rasti, zato ju mora upoštevati tudi kooperativna dohodkovna politika. Oblikovanje konsenza v liberalnem korporativizmu je torej odvisno od stopnje integriranosti delavskega sindikalnega gibanja v proces določanja gospodarske politike. Očitno vodstvo sindikatov bolj kot druge skupine v korporativističnem podsystemu tvega soočenje s hudimi težavami pri doseganju soglasja v svojem članstvu, še posebej, če bo še naprej razglašalo cilje, kot so prerazdelitev dohodkovnih odnosov in narodnega bogastva, kot načelno delajo (zahodno) nemški sindikati. Izbruhi obnovljene militantnosti, kakršne smo opisali v poglavjih o (Zahodni) Nemčiji, Nizozemski ali Švedski, posebej od konca šestdesetih let opozarjajo na krhkost družbenih podlag liberalnega korporativizma. Pomemben element med vzroki (zahodno) nemških divjih stavk leta 1969 je bil, da so bila pričakovanja »družbene simetrije« neizpolnjena, ker so profiti rasli veliko hitreje kot plače, ki so bile že poprej fiksirane z dolgoročnimi sporazumi (Schumann et al., 1971). S tem je moč razložiti, zakaj korporativistično usmerjanje *Konjunkturpolitik* predvideva nekatere posebne strukturne značilnosti sindikalne organiziranosti. Predvsem se zdi, da je treba zagotoviti visoko raven centralizacije in koncentracije kot na primer v Avstriji ali na Švedskem. Ta pogoj seveda velja za organizacije delodajalcev, a je verjetno še pomembnejši za organizirano delo. Dogovor o kooperativni dohodkovni politiki je otežen, a še vedno možen, če je sindikalno gibanje centralizirano in ne koncen-

trirano kot v primeru (Zahodne) Nemčije. Tu je moč voditeljev v velikih industrijskih sindikatih (centralizacija) precejšnja; vpliv zveze na industrijske sindikate (koncentracija) pa je šibak. Prav zato morajo biti močni industrijski sindikati vključeni v osrednji proces oblikovanja konsenza. Pomankanje pogojev in velika stopnja avtonomije v svojem članstvu, posebej če je povezana z neposrednimi pogajanjmi kot v Veliki Britaniji, lahko resno ogrozita zmožnost sindikalnih voditeljev, da sodelujejo v liberalnem korporativističnem sistemu.

Temu primerno v deželah, kjer je delavsko gibanje usmerjeno v močan »razredni konflikt« je stopnja njegove avtonomije članstva visoka, liberalni korporativizem ni močno razvit. V Franciji na primer obstaja institucionalna mreža. Omenimo le *Conseil Economique et Social* ali, znotraj sistema planiranja, *commissions de modernisation*, v katerih sta zastopana delo in biznis. Toda sindikati so vselej zelo neradi sodelovali v njih, tako da biznis in državna birokracija delujeta z roko v roki v modernizacijskih komisijah, in ko je leta 1963 postalo jasno, da *cohérence* planiranja ni mogoče doseči brez dohodkovne politike, so se oblasti, odgovorne za planiranje, obrnile na organizirano delo zaradi sodelovanja. Toda CGT je ohranil izrazito negativno stališče, medtem ko je CFDT kot pogoj za svoje sodelovanje postavljал uveljavitev nekaterih elementov vpliva dela na podjetniške politike, ki jih delodajalci niso mogli sprejeti. Tudi vladam se ni godilo nič bolje, ko so poskušale zagotoviti večje sodelovanje sindikatov, na primer v De Gaulleovem modelu participacije (Cohen, 1969; Flanagan, 1971).

Toda večje ali manjše pripravljenosti organiziranja dela po sodelovanju v liberalnem korporativizmu očitno ni mogoče razložiti le s strukturnimi značilnostmi sindikalnega organiziranja. Dodatna pomembna neodvisna spremenljivka je gotovo položaj »delavskega gibanja« (termin, ki v nemški različici označuje socialistične stranke) v strankarskem sistemu. Na splošno rečeno je liberalno korporativizem najpomembnejši v deželah, kjer si je delavsko gibanje zagotovilo udeležbo pri politični oblasti prek strankarskega sistema in kjer so, kot posledica tega, sindikati dobili privilegiran dostop do vladnih in administrativnih centrov odločanja. Sklepamo lahko, da je to najpomembnejša kompenzacija za posebne napore, ki jih morajo prenašati

sindikati, ki se izpostavljajo s sodelovanjem pri določanju dohodkovnih politik. Dve skupini dežel sodita v to kategorijo: 1) tiste, kjer so socialisti vodilna stranka v parlamentu, še posebej skandinavske dežele; 2) tiste, kjer je socialistična stranka integrirana v elitni kartel »konsociativnega« tipa. Take ponašarja položaj v Avstriji, kjer se je vzpon *Sozialpartnerschafta* in ustanovitev *Paritätische Kommissiona* časovno ujel s sodelovanjem konservativnih in socialističnih strank v »črno-rdeči« koaliciji, ki je obstajala od leta 1946 do 1966. V (Zahodni) Nemčiji je bil *Konzertierte Aktion* prav tako ustanovljen potem ko so leta 1966 v vlado vstopili socialdemokrati. Po drugi strani je ta padec kooperativne dohodkovne politike na Nizozemskem očitno vplival na izstop Delavske stranke iz koalicije leta 1959. Tudi primer Velike Britanije kaže, da sindikati raje podpirajo skupno določeno politiko, če je socialistična stranka na oblasti.

To pa ne pomeni, da je nadaljnje delovanje liberalnega korporativizma pod vsemi temi pogoji odvisno od stalnega sodelovanja socialistov v vladi. V Avstriji konec koalicije in oblikovanje konservativne vlade leta 1966 (ki je ostala na oblasti do leta 1970) ni imelo praktično nobenega vpliva na delovanje *Sozialpartnerschafta*. Toda to ne ovrže naše hipoteze, saj je v tej deželi, kot bomo videli kasneje, korporativistični podsistem postal tako pomemben, da ga lahko razumemo kot »samopodpirajočega«. Vendar podmena dovoljuje tudi nekatere previdne napovedi, ki zadevajo Francijo in Italijo. Volilna zmaga leve v Franciji ali uveljavitev *compromessa storica* v Italiji (kar pomeni koalicijo z *Democrazia Cristiana*, za katero si prizadeva PCI) bi v teh deželah lahko povzročila vzpostavitev liberalnih korporativističnih sistemov začnši s kooperativnimi dohodkovnimi politikami. V Franciji je institucionalni okvir vključno s *Conseil Economique et Social*, ki lahko pridobi veljavo pripravljen, kot sem omenil že prej. V Italiji so leta 1976 s prihodom Andreottijeve vlade na oblast, Komunistična partija in sindikalni voditelji jasno izrazili svojo naklonjenost korporativističnim rešitvam gospodarske krize v deželi. Vendar se spričo tega, da je avtonomija sindikalnega članstva v italijanskih sindikatih zelo razvita, zdi vprašljivo, ali bo komunistično vodstvo resnično lahko zagotovilo njihovo privolitev.

Liberalni korporativizem kot elitno doseganje konsenza

To opozarja na pomemben vidik liberalnega korporativističnega podsistema. Oblikovanje konsenza tukaj v glavnem poteka na ravni vrhovne elite, to je vodstev osrednjih interesnih organizacij, in je odvisno od tega, kolikšno svobodo delovanja imajo. Liberalni korporativizem je zelo podoben »konsociativni demokraciji« (»consociational«), kot sta jo opisala Lijphart (1969) in avtor te razprave (Lehmbuch, 1967: 1974b). To ni presenetljivo, saj je v obeh primerih prag ustvarjanja konsenza zelo visok. Enako kot nasprotja med segmentiranimi religioznimi, ideološkimi ali etničnimi skupinami tudi nasprotja med kapitalom in delom, ki so napoti nacionalni gospodarski politiki, ne morejo biti razrešena z večinskimi odločitvami, pač pa samo s pogajalskimi procesi na najvišji ravni in pod vladavino *amicabilis compositionis* (ki bi ga lahko opredelili kot »nekakšen poslovni dogovor«). Eden od razlogov, zakaj mora večina »konsociativnih demokracij« privzeti značilne korporativistične elemente, je, da so se v teh deželah politične elite socializirale v takšen slog upravljanja konfliktov (Lehmbuch, 1974a).

Konsenz »tehnokratov«

Konsenz elit v liberalnem korporativizmu se še najbolj loči po stopnji, do katere je utemeljen na prepričanjih, ki prihajajo iz ekonomske teorije. Primerjalna analiza avstrijskega in (zahodno) nemškega primera (ki bi jima lahko dodali še druge) je pokazala odločilno vlogo gospodarskih izvedencev. Po eni strani so, kot v drugih visoko razvitih kapitalističnih deželah, svetovalni odbori, ki jih često sestavljajo visoko akademsko izobraženi ekonomisti, ki uživajo precejšen političen ugled, sčasoma postajali vse pomembnejši. Ker je ekonomsko napovedovanje s pomočjo makroekonomskih projekcij ena njihovih najpomembnejših funkcij, je ta metoda začela vplivati na elitne zasnove določanja gospodarske politike. To je poudarjeno z rastočim vplivom, ki ga gospodarski izvedenci izvajajo v interesnih združenjih. Nemški sindikati na primer so zaposlili več ekonomistov in to je resnično prispevalo k pripravi podlage za kooperativne dohodkovne politike (Institut für Sozialforschung, 1969, str. 204ff).

Zanimivo je, da sta v Avstriji oba tipa ekspertnega vpliva združena. Približna avstrijska usreznica denimo ameriškemu Svetu ekonomskih svetovalcev ali (zahodno) nemškemu *Sachverständigenratu* je *Beirat für Wirtschafts- und Sozialfragen* (Sosvet za ekonomska in socialna vprašanja), ustanovljen leta 1963 kot tretja podkomisija Paritätische Kommission. Beirat je izrazita institucija Sozialpartnerschafta in združuje izključno izvedence iz združenj, vladni predstavniki v njem ne sodelujejo. Kljub temu je njegova eksplicitna funkcija svetovati vladi in ne interesnim skupinam. Njegovih nalog pa ni določala vlada, ampak Skupna komisija. Tudi objava izvedenjskih mnenj predvideva sporazum med predsedniki štirih organizacij, ki so v njem zastopane. To pomeni, da je Beirat lahko dejaven le, če izvedenci in vodstvo Sozialpartnerjev dosežejo soglasje.

V nasprotju s tem je postopek (zahodno) nemškega Sveta gospodarskih izvedencev. Ta lahko objavi večinska ali manjšinska mnenja, kar je pogosto napravil. Za manjšinska mnenja pa ni nujno, da zgolj izražajo akademske spore med »štirimi modreci« (kot so jih pogosto imenovali). Včasih tisti, ki se ne strinja, predstavlja stališče, ki ga organizirano delo podpira. Pogosto se pri imenovanju v svet (člane sveta imenuje zvezni predsednik) ne upošteva le akademski status, pač pa tudi politična pripadnost in pripadnost interesnim skupinam. Tako naj bi bil vsaj eden od »štirih modrecev« naklonjen sindikatom, drugi pa organiziranemu biznisu. Kljub temu so gospodarski izvedenci precej samostojni in v tem se razlikujeta nemški in avstrijski primer. V Avstriji bi bilo celo težko zaposliti zadostno število akademsko izobraženih ekonomistov, ki ne bi poprej nikoli imeli formalnih zvez z interesnimi združenji. Spricho majhnosti dežele in »bega možganov« v (Zahodno) Nemčijo, zaradi česar je razpoložljivih strokovnjakov v Avstriji omejeno, a zato, ker so Avstrijci (vključno z intelektualci) »povezovalci«, so bili kvalificirani ekonomisti zaposleni v zbornicah ali sindikatih vsaj krajše obdobje v svoji karieri. Kakorkoli že, iz omejene nazornosti teh dveh primerov je očitno, da je pri delovanju liberalnega korporativizma nujno upoštevati družbene cepitvene linije (vsaj na neformalen način), če želimo institucionalizirati izvedenjska mnenja.

Vse večji vpliv izvedencev seveda ni specifično »korporativističen« pojav. Liberalni korpo-

rativizem ni le tehnokratski režim, ki temelji na znanstveni ekspertizi. Očitno sistem ne bi deloval, če bi med izvedenci prišlo do bistvenih nestrinjanj. Dodaten pogoj je obstoj vsaj nekakšnega skupnega pogleda akademskih ekonomistov, ki delajo za korporativistični sistem. Naša podmena je, da resnično obstaja takšen temeljni konsenz v ekonomski analizi in da to prispeva k ideološki podlagi liberalnega korporativizma. Njegov osnovni element se zdi makroekonomski »sistemski pristop«, ki poudarja soodvisnost makroekonomskih agregatov in vsaj minimum intervencionizma. Zdi se nujno, da so izvedenci izbrani iz vrst znanih ekonomistov »prevladujočega toka« (ki so predstavniki »sinteze« neoklasičnih in keynesijskih metod). Rastoč pomen akademskih ekonomistov v sindikatih je omogočil takšen pogled oziroma zasnovo na račun bolj tradicionalnih, konfliktno usmerjenih strategij. Oživitve marksistične politične ekonomije lahko na dolg rok ogrozi tak sistem, če se bo nadaljevalo najmanjše neomarksističnih ekonomistov za potrebe sindikatov. Po drugi strani rastoč pomen strogih liberalcev in monetaristov (čikaške šole, na primer) med delodajalci lahko prav tako ogrozi temeljni konsenz. V liberalnem korporativizmu resnično obstajajo »tehnokratski elementi«, a le če se »tehnokrati« strinjajo glede neke vrste osnovnega »harmoničnega« pogleda, pri čemer so poudarjeni soodvisnost tekmovalnih interesov, pomen obveščenosti o tej soodvisnosti in aktivna usmerjenost »avtonomnih skupin« k skupnim ciljem.

Usihajoča vloga vlade: avstrijski primer

Poudaril sem že, da korporativistična gospodarska politika v bistvu temelji na močnem sodelovanju interesnih združenj z vlado. Vendar zato, da koncept korporativizma ostane trden, ne bi smeli vseh primerov prostovoljnega sodelovanja interesnih skupin z vladnimi dohodkovnimi politikami označiti za »korporativistične«. »Družbena pogodba«, ki jo je britanska vlada nedavno sklenila s Kongresom sindikatov, bolj ustreza »bilateralnemu« modelu, liberalni korporativizem, kot ga razumemo mi, pa predvideva sporazum med sindikati in delodajalci v skladu s splošnimi cilji javne gospodarske politike. To vladi ne prepre-

čuje, da bi igrala bolj ali manj avtonomno vlogo v tem procesu. Celó v Avstriji dvostopenjski model ni popolnoma uveljavljen, čeprav ta dežela gotovo ni skrajni primer. Avstrijska vlada seveda veliko da na gospodarsko politiko in »družbeni partnerji« so odlično seznanjeni z njenimi stališči. Obstajajo močni neformalni stiki zaradi precejšnje centralizacije in koncentracije interesnih združenj ter zaradi avstrijske majhnosti, zato so vsi odločilni udeleženci vključeni v precej tesno spleteno informacijsko mrežo. Posebnega pomena je vzajemna penetracija političnih strank in interesnih organizacij (to bomo obravnavali kasneje). Minister za trgovino in industrijo ter finančni minister sta bila tako rekoč vselej iz ustanov socialnega partnerstva (posebej iz skupine vplivnih izvedencev v podkomisijah Paritätische Kommission). Osrednja banka je prav tako del te informacijske mreže, ker njeno vodstvo pogosto prihaja iz enakih ekolij, poleg tega pa so interesne skupine že zastopane v Splošnem svetu banke. Iz pomena »vrhovniške diplomacije« predsednikov organizacij je razvidno, da sta v Avstriji avtonomija asociacijskih pod-sistemov glede na vlado in njena moč, da anticipira odločitve javne politike, močno razviti. Ta primer bom natančno analiziral v primerjavi z razmerami v (Zahodni) Nemčiji, ker bil lahko kdó vprašal, ali je usihanje vloge vlade značilno za »čisti« liberalni korporativizem.

Trendi v smeri »razlitja« korporativističnega določanja ekonomske politike

V Avstriji se podsistem liberalno-korporativističnega oblikovanja ekonomske politike veliko bolj kot v drugih deželah močno razteza prek področja dohodkov in politike poslovnih ciklov in zajema še posebej področje ekonomske Ordnungspolitik. Tu je vsak političen ukrep podvržen poprejšnjemu sporazumu velikih interesnih organizacij in vlada je v glavnem izključena iz pogajalskega procesa. Zakonska osnova za to je zahteva, da morajo biti interesne organizacije konzultirane o vseh zakonskih projektih (*Begutachtung-srecht*; prim. Fischer, 1972). V praksi pa tudi ni nič nenavadnega, če zakone pripravijo *Sozialpartnerji*. Najbolj vpadljiv primer je zgodovina avstrijske zakonodaje o nadzoru kartelov. Zakon o kar-

telih iz leta 1951 je pripravil odbor izvedencev, ki sta jih formalno imenovali konservativna in socialistična stranka, toda v resnici so bili izbrani izključno med specialisti različnih zbornic. Kasneje so bila zakonska dopolnila leta 1958 in 1962 (ki jih je zahtevala Delavska zbornica) pripravljena na enak način. Amandma iz leta 1958 je vpeljal *Paritätische Kommission*, s predstavniki iz zbornic biznisa in dela, kot svetovalno telo *Kartellkommission*. To je bil kompromis, ker Delavski zbornici ni uspelo ustanoviti »paritätische« administrativnega odbora (*Kartellamt*), ki ga je zahtevala že leta 1928. Leta 1967 je konservativna enostrankarska vlada kanclerja Klause skušala prekiniti to tradicijo. Na kanclerjevo zahtevo je pravna služba njegove pisarne (*Verfassungsdienst*) pripravila osnutek ob posvetovanjih z Zvezno poslovno zbornico. Ta osnutek je v parlamentu naletel na takó močno nasprotovanje zastopnikov sindikatov, da se je Klaus odločil umakniti svoj predlog in se vrniti k prejšnji praksi. Naslednje besedilo so sestavili v sodelovanju z dvema izvedencema iz Poslovne zbornice in iz Delavske zbornice, in ko so ga odobrile organizacije, je moralo skozi formalno zakonodajno proceduro v vladi in parlamentu, kjer ni doživelo sprememb. Povsem razumljivo je, da so tudi nov zakon o kartelih, ki je bil leta 1972 enoglasno sprejet v parlamentu, pripravili Sozialpartnerji, v njem pa je bilo povečanje moči Paritätische Ausschussa (paritetnih odborov). (Značilno je, da morajo biti mnenja, ki jih to posvetovalno telo sprejema enoglasno, vsakič potrjena na kartelskem razsodišču, ki sprejme končno odločitev.)¹⁸

Ta dvostopenjski vzorec sprejemanja zakonodaje o kartelih v Avstriji je posebno pomemben v našem kontekstu, ker ga lahko primerjamo z zakonodajnimi procesi, ki so v (Zahodni) Nemčiji vodili k sprejemu zakona o kartelih leta 1957 in k pomembnim dopolnilom v letih 1965 in 1973. V različnih študijah primerov (Bethusy-Huc, 1962; Grottian, 1974; Robert, 1976) se kot prevladujoča značilnost pojavi »politika pritiska«, v kateri je birokracija ministrstva za gospodarstvo, ki je pripravila osnutke, igrala avtonomno vlogo, četudi pod močnim pritiskom organiziranih interesov, a je imela zaradi svojih preferenc zelo omejeno področje delovanja. Za proces posvetovanja z interesnimi organizacijami je bila nadalje značilna močna asimetrija v prid biznisa. Sindikati niso bili

pretirano dejavni niti jih stvar ni preveč zanimala. In končno je imel strankarski sistem v procesu oblikovanja politike precej omejeno vlogo. Niti v petdesetih niti v sedemdesetih letih ni vloga strank ustrezala ničemer, kar bi bilo podobno Downsovemu modelu (»stranke formulirajo politike z namenom, da bi zmagele na volitvah«, Downs, 1957:28). V letih 1956-1957 so stranke večine šele postale dejavne v parlamentarnih odborih, a razdeljene so bile (posebej krščanski demokrati) na zagovornike liberalnejše pozicije administracije (vključno z nekaterimi zunanjimi člani, ki so zagovarjali še bolj dosledno liberalno stališče ter zagovornike biznisa. Slednji so dosegli občutne spremembe zakonskega osnutka. Proces je tako še najbolj ustrezal klasičnemu pluralističnemu modelu politike pritiska. V letih 1969-1972 se stvari niso bistveno spremenile. Osnovna pogajanja ob pripravah zakona so potekala med administracijo in predstavniki biznisa, in sicer zunaj strankarskega sistema.

Še en pomemben primer na področju Ordnungspolitik je bila zakonodaja o soodločanju v industriji. V Avstriji lahko vidimo prevlado dvostopenjskega modela. *Arbeitsverfassungsgesetz* (Zakon o delavskih odnosih) iz leta 1973, ki je vpeljal sistem, podoben (zahodno) nemškemu *Betriebsverfassungsgesetz* iz leta 1952, je plod pogajanj med poslovnimi in delavskimi zbornicami. V (Zahodni) Nemčiji nasprotno namreč opazimo zanimiv razvoj. V prvih letih obstoja zvezne republike je dvostopenjski model igral določeno vlogo pri vprašanih soodločanja, a so ga kmalu opustili. Ko so ga več kot dvajset let kasneje sindikati že poskušali oživiti, je njihov poskus že na začetku padel v vodo. Leta 1950 je vlada prek ministra za delo povabila sindikate in organizacije delodajalcev, naj »pokažejo vladi, kako bi na različne načine lahko dosegli nov družbeni red«. V resnici je bil konflikt glede soodločanja v železarski in jeklarski industriji ter rudarstvu rešen na tak način potem, ko je Adenauerju uspelo delodajalce pritegniti k sklenitvi sporazuma z zvezo sindikatov. Na podlagi tega sporazuma je bil sestavljen vladni zakon, ki je bil v parlamentu sprejet

¹⁸ Szecsi in Wehsely (1976). Nadaljnje informacije v tem odstavku prihajajo od Märza in Weissela ter Pütza (1966), vključno z intervjuji na Dunaju.

brez večjih sprememb. Takšen potek dogodkov pa je bil posledica posebnih razmer. Za največji del železarske in jeklarske industrije je sporazum le potrdil status quo, ki so ga sindikati dosegli leta 1947, ko so bili močni po zaslugi britanske zasedbe. Edina pomembna sprememba je bila razširitev te formule »pariteta« lastnikov in direktorjev dela iz vrst sindikatov na rudarstvo. Ker se je Adenauer želel izogniti resnim nasprotjem, ki bi se lahko pojavila spričo sprememb statusa quo v prid biznisa, je vztrajal pri bilateralnem sporazumu. Stvari so potekale povsem drugače, kar zadeva soodločanje v drugih vejah industrije. To vprašanje je bilo očitno razumljeno kot problem prerazdeltive (v smislu Lowijeve tipologije), zato ker naj bi se status quo spremenil v prid dela. Pogajanja med delom in biznisom so zastala že leta 1950 in Adenauer, ki je bil pod močnim pritiskom manjših strank na desnem krilu svoje vladajoče večine (še posebej liberalcev), je izgubil interes, da bi umiril sindikate. Tako je *Betriebsverfassungsgesetz* (zakon o soodločanju) iz leta 1952 plod procesa, v katerem so v nasprotju z zakonodajo o kartelih stranke večine (ki so jih zastopali njihovi parlamentarci) igrale odločilno vlogo. Zaradi »prerazdeltivega« značaja problema administracija ni nič več služila kot »vrtljiva miza«, ampak kot strankarski sistem.

Betriebsverfassungsgesetz je gotovo pomenil poraz sindikatov in je dokazoval spremembe v razmerjih moči, ki so na škodo organiziranega dela potekale vse od volitev leta 1949. V Avstriji so ta razmerja ostala veliko bolj ustaljena iz številnih zgodovinskih in političnih razlogov, še najmanj pa zaradi vezi med sindikati in socialistično stranko. Iz geneze (zahodno) nemškega zakona o soodločanju, ki je od leta 1976 v glavnem nadomestil *Betriebsverfassungsgesetz*, se zdi, da v (Zahodni) Nemčiji celo socialni demokrati upoštevajo avtonomijo in politično prioriteto strankarskega sistema pri zadevah *Ordnungspolitik*. Sprejetje zakona je zaznamovalo konec zelo problematične razprave v koaliciji socialnih demokratov, ki so bili bolj ali manj naklonjeni sindikalnim zahtevam, in liberalcev, ki so kljub usmeritvi proti levi ohranili kritičen odnos do organiziranega dela. Jasno je bilo, da je bilo treba spor rešiti s strankarskim sistemom, saj bi neuspeh lahko ogrozil preživetje večine. Spričo odločilnega pomena za stranke so bila pogajanja zaščitena v glavnem okviru notranje-

ga kroga koalicijskega vodstva. Da bi ohranili moč akcije, s katero bi lahko dosegli kompromis, so morali strankarski voditelji obdržati distanco do interesnih organizacij, ki jih je stvar zadevala. Pri socialnodemokratskih voditeljih to očitno ni bila posledica takšnih razlogov, ampak tudi rezultat skepse glede tega, kakšne so »korporativistične« implikacije sindikalnega programa za soodločanje. (Na dolgi rok bi njihov program vključil sodelovanje na ravni nacionalnega gospodarstva, medtem ko je trenutno soodločanje omejeno na raven poslovnih podjetij). Seveda so se na veliko pogajali v okviru organiziranih interesov, toda za oblikovanje konsenza so bili odločilni sklepi večinskih strank. Posledica tega je bila, da so bili sindikati, prav tako kot delodajalci, bolj ali manj frustrirani in oktobra 1975 je predsednik sindikalne zveze organizaciji delodajalcev celo predlagal, da se začne pogajati za oblikovanje skupnega predloga. Ne preseneča, da so delodajalci ponudbo zavrnil. Še bolj pomembno je, da so jo predstavniki koalicije imeli za precej nerealistično. Končni kompromis sta le s težavo sprejeli obe vrsti interesnih organizacij.

Prejšnji površni primerjalni opis nekaterih procesov oblikovanja politike v sodobni Zahodni Evropi ne odgovori na vprašanje, ali je »politika sploh kaj vplivala« in ali so se učinki različnih politik bistveno razlikovali. Taka ocena bi zahtevala natančnejšo analizo, ki ni predmet tega članka. Toda specifični vzorci avstrijskega procesa določanja politike nas spodbudijo, da se vprašamo, s katerimi razmerami lahko razložimo tolikšno razširitev liberalno-korporativističnega oblikovanja politike.

Izredno drzna hipoteza lahko izhaja iz asimetrije, ki lahko eventuelno označi korporativistične dohodkovne politike s stališča organiziranega dela. Sindikalne voditelje lahko zamika, da zahtevajo razširitev področja korporativističnega določanja politike na druga področja ekonomske in socialne politike. To lahko zajame nadzor nad zasebnimi vlaganji in participacijo dela pri profitih, ki jih je treba ponovno investirati. O projektih te vrste so razpravljali na Švedskem in v (Zahodni) Nemčiji.

Ta hipoteza pa vseeno ne drži za Avstrijo. Velik obseg korporativističnega določanja politike v tej državi očitno izhaja iz specifičnih zgodovinskih okoliščin. Izvira iz časov črno-rdeče koalici-

je, za katero se zdi, da se je znebila nekaterih odgovornosti glede na Sozialpartnerja, da bi zmanjšala breme, ki teži koalicijsko vodstvo. Takšno strategijo je omogočil obstoj močne korporativistične tradicije, ki sega nazaj ne le do avtoritarnega, semikorporativističnega Dollfussovega režima (1934-1938), ampak še dlje v pozno devetnajsto stoletje. V nasprotju s tradicijo pa je današnji korporativizem izgubil večino svojih prejšnjih protiparlamentarnih elementov. V Avstriji in tudi v (Zahodni) Nemčiji (ki sta primer vseh liberalno-korporativističnih dežel) je asociacijski podsistem v močnem simbiotičnem odnosu s strankarskim sistemom.

Vzajemno penetriranje liberalnega korporativizma in strankarskega sistema

Omenili smo že, da je avstrijska Zveza delavskih sindikatov močno povezana s socialistično stranko. Teoretično je ÖGB neodvisen od političnih strank, v nasprotju s prejšnjim *Richtungsgewerkschaft* (sindikatom z izrazito ideološko usmeritvijo) in torej združuje člane različnih strank. Toda prav sistem proporcionalne politične zastopnosti v sindikatih pomeni odločilno povezavo. V izvoljenih telesih sindikalnega gibanja so socialistične, konservativne in komunistične frakcije, in zato ker socialisti predstavljajo večino v zvezi in v vseh industrijskih sindikatih (razen v sindikatu državnih uslužbencev), odločitve v bistvu sprejema frakcija SPÖ. Po drugi strani sindikalni voditelji močno vplivajo na socialistično stranko in predsednik ÖGB Benya je hkrati socialistični poslanec ter predsednik prve parlamentarne zbornice. In še več, socialistični vladi je tudi podkancler pomemben sindikalni voditelj. Kar zadeva konservativno *Österreichische Volkspartei*, lahko rečemo, da je njena povezanost s podsistemom interesnega zastopanja še bolj poudarjena, saj je njena organizacijska struktura zasnovana na korporativistični zastopnosti. Stranko v bistvu sestavljajo tri zveze (*Bunde*): Poslovna zveza (*Wirtschaftsbund*, ÖWB), Kmečka zveza (*Bauernbund*, ÖBB) ter Zveza delavcev in uradnikov (*Arbeiter- und Angestelltenbund*, ÖAAB). Slednja je v glavnem organizacija državnih uradnikov in zaposlenih v industriji pod nadzorom države ter ima pomembno

vlogo v konservativni manjšini v sindikatih, prvi dve zvezi pa sta blizu ustreznim zbornicam, v katerih ima ÖVP izrazito večino. Tudi na konservativni strani igra kopičenje funkcij v strankarskih in interesnih organizacijah pomembno vlogo. Raab, na primer, ki je bil predsednik Zvezne poslovne zbornice, je leta 1953 postal zvezni kancler koalicijske vlade. Po odstopu leta 1961 je spet postal predsednik Zvezne zbornice. V zadnjih letih je bil predsednik Zvezne poslovne zbornice in vselej vpliven predstavnik ÖVP v parlamentu. Pogajanja predsednikov Sozialpartnerjev postajajo tako srečanja vplivnih parlamentarnih vodij. Če so moji podatki točni, se ne gre čuditi, da so često potekala v samih skupščinskih pisarnah. V obdobju koalicijske vlade je bil ustanovljen zunajkonstitucionalen »koalicijski odbor«, najpomembnejše usmerjevalno telo koalicije, v katerega so bili vključeni vodje strank in interesnih skupin.

V (Zahodni) Nemčiji se politične povezave interesnih organizacij s političnimi strankami ne razlikujejo veliko odtistih v Avstriji, toda meje strankarskega sistema in podsistema interesnega predstavništva so jasneje zarisane. Na primer, formalno kopičenje vodstvenih funkcij je precej izjemno. Res je, da so bili trije ministri iz Brandtove in Schmidove vlade predsedniki industrijskih sindikatov (Leber, Arendt, Gscheidle), a vsi so se morali ob vstopu v vlado odpovedati svojim sindikalnim funkcijam. Čeprav so mnogi vodje sindikatov člani Socialdemokratske stranke in v splošnem podpirajo strankarsko politiko, medtem ko je SPD načeloma naklonjena sindikalnim zahtevam, želi ta obe organizaciji ohraniti svobodo delovanja. To smo že opisali v primeru zakona o soodločanju iz leta 1976. Po drugi strani lahko pokažemo odnos sindikata javnih služb in transporta, katerega predsednik, član SPD Kluckner, je v sporu glede plač leta 1974 zavestno izzival Brandtovo vlado in skoraj dosegel kanclerjev odstop (Brandt, 1976). To so pomembne, a ne izjemne ponazoritve relativne avtonomije interesnih organizacij v odnosu do strankarskega sistema in obratno.

Problem funkcionalnega primata¹⁹

»Problem strankarske vlade« je bil pogosto predmet razprav, vendar to ne velja za »administrativno vlado« (Rose, 1968). V grobem velja, da avstrijski primer predstavlja tretjo možnost, namreč korporativistično vlado interesnih skupin. Takšen sklep pa bi poenostavil naš problem zaradi simbiotičnega razmerja med podsistemoma interesnega predstavništva in strankarskim sistemom.

Ob upoštevanju pretenzij klasičnih teorij o strankarskem sistemu vladanja bi lahko sklepali, da je (zahodno) nemški strankarski sistem ostal »funkcionalno primaren« podsistem in da ima zato večjo »usmerjevalno zmožnost« od avstrijskega sistema. Toda dvomimo, da je tako posploševanje možno ob obstoječih empiričnih podatkih. Drzemo si postaviti le nekaj bolj omejenih hipotez. Če po eni strani obstaja spor na visoki ravni (posebej o »prerazdelitvenih« vprašanjih), je verjetno, da ima strankarski sistem večjo zmožnost oblikovanja konsenza, ker je njegova fleksibilnost večja in pragovi konsenza nižji. Z drugimi besedami, oblikovanje konsenza in reševanje problemov v korporativističnem podsistemu interesnega predstavništva sta odvisna od precej majhne intenzivnosti konfliktov sprčo visokega praga, ki ga določajo (*de facto* ali *de iure*) pravila za doseganje soglasja, odločilna za njegovo delovanje. V nasprotnem primeru bi spore o previlih zastopanja le težko rešili. Zelo je verjetno, da liberalni korporativistični podsistem ne bo skušal »nadomestiti« strankarskega sistema. »Preobtežitev« njegove zmožnosti za doseganje konsenza se bo v splošnem mogoče izogniti s funkcionalnim samooobvladovanjem.

Po drugi strani se mi zdi, kot sem že poudaril, da lahko volilna tekma povzroči, da bo dal strankarski sistem prednost kratkoročnim in ne dolgoročnim opcijam gospodarske politike. Toda sprčo tega, da postaja dolgoročni element pri določanju politike vse pomembnejši, kar je raz-

vidno iz vse večjega poudarjanja pomena planiranja in predvidevanja, lahko takšna kratkoročna usmeritev političnih strank vodi k prevladi administrativnega podsistema, pod pogojem, da ta ohrani visoko stopnjo avtonomije glede na strankarski sistem vladanja. Iz tega se lahko razvije tista »razpoka« pri oblikovanju konsenza, ki smo jo omenili prej, in zdi se verjetno, da liberalni korporativizem tako postane funkcionalni pripomoček visoko razvitih kapitalističnih družb. Vendar bi bilo zaradi njegovih omejenih možnosti za doseganje konsenza nerealno, če bi korporativizem obravnavali kot realistično alternativo poslanski vladi in strankarskemu sistemu.

Prevedel Igor Maver

Vir: Lehbruch Gerhard, »Liberal Corporatism and Party Government«, V: Philippe Schmitter in Gerhard Lehbruch (ur.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*, Sage, London 1979. Tekst je prvič izšel pod istim naslovom v *Comparative Political Studies*, vol. 10, št. 1, 1977.

Gerhard Lembruch je redni profesor na univerzi v Konstanzu. Njegova kariera se je začela strmo vzpenjati po objavi knjige *Proporzdemokratie: Politische Kultur in Österreich und Schweiz* leta 1967, v kateri je izzval tedaj vladajočo predstavo o edini ustreznosti angloameriškega modela demokracije. Potem se je začel ukvarjati s problemom korporativizma v malih državah Evrope. Gerhard Lehbruch velja za enega vodilnih preučevalcev korporativizma v svetu. O korporativizmu je napisal preko dvajset tekstov v angleškem in nemškem jeziku.

¹⁹ Koncept »funkcionalnega primata« sta razvila Parsons (1959) in Luhmann (1970).

Korporativizem v slovenski politični misli v 20. in 30. letih

Uvod

1. Politične ideje posameznih zgodovinskih obdobj niso le odsev vsakokratnega političnega vsakdanjika. V marsičem ga tudi poustvarjajo. So konstitutivni del zgodovinske realnosti in se jih ne da odpraviti s tezo, da kot take obstajajo le kot "znamenje nekega časa". Na simbolni ravni in v stvarnosti živijo naprej z določenimi kulturnimi in političnimi konsekvencami.

To velja tudi za korporativno šolo, ki se je pojavila na Slovenskem v času med obema svetovnima vojnama. Imela je vidno mesto v slovenski politični misli in tudi v evropski razpravi o t.i. klasičnem korporativizmu, ki je v srednjeevropskih državah dobil obliko stanovske ideje.

2. Korporativizem je socialna, ekonomska in politična doktrina, zasnovana na idejah organicizma in solidarizma. Osrednjo funkcijo v ekonomskih in političnih odnosih imajo korporacije, tj. neprostovoljna, razmeroma zaprta in hierarhično zgrajena združenja.

Po srednjem veku, ko je celotna družbena zgradba temeljila na "strogi" stanovski strukturi, so korporativizem ponovno odkrivali v prvi polovici 20. stoletja kot protiutež kozmopolitsko zasnovani liberalni ureditvi in komunizmu. Korporativne zamisli so v času pred 2. svetovno vojno, tj. v obdobju *klasičnega korporativizma*, sprejemale različne idejne in politične smeri, npr.:

- a) katoliška politična in socialna misel, zlasti po papeževi okrožnici *Quadragesimo anno* (1931),
- b) nacizem in fašizem ter

¹ O klasični slovenski politični misli govorimo od prvih političnih "ločevanj duhov" na Slovenskem, tj. od sredine druge polovice prejšnjega stoletja pa do začetka 2. svetovne vojne, konca pluralnosti slovenske politične klasike. V naslednjem - monističnem - obdobju je bil politični pluralizem nasilno prikrivan, vendar le do sredine 80. let, ko govorimo o ponovni pluralizaciji.

² Gosar je očital "stari" struji, ki je v 20. letih zavračala njegove stanovske ideje, da jih je v 30. letih uveljavljala v "najskerajnejši, pretirani in zmotni obliki" (*Delavska pravica*, 11. 07. 1940).

- c) posamezne socialistične doktrine (revolucionarni sindikalizem, gildsocializem, koncepcije gospodarske demokracije in demokracija svetov oz. Rätedemokratie).

Katoliška cerkev je bila najpomembnejši vzvod pri nastajanju korporativne politike na Slovenskem. Znotraj njene doktrine so se oblikovale tri struje. *Avtoritarna* je zagovarjala konservativna in organicistična načela. Njeni predstavniki so Ivan Ahčin, Jože Jeraj in Jakob Aleksič. *Radikalna* s Cirilom Žebotom je bila profašistično usmerjena. Glavni predstavnik tretje, pogojno jo lahko imenujemo *modernistična*, pa je Andrej Gosar.

V delu laične politične misli pa lahko razlikujemo med radikalno nacionalistično (Gorazd Kušej) in socialdemokratsko koncepcijo (Albin Prepeluh in Dragotin Lončar).

V korporativni teoriji analitično ločimo tri med seboj povezane razsežnosti, tj. *socialno, ekonomsko in politično*. V nadaljevanju želimo predstaviti glavne posebnosti slovenske razprave o korporativizmu v času med obema svetovnima vojnoma.

I. "Urejena" družba in socialna harmonija

"Korporacije nasprotujoče interese delodajalcev in delavcev spravijo v harmonično občestvo."

(J. Jeraj, 1941)

Temeljni cilj teoretičnih in političnih zastopnikov klasičnega korporativizma je bil *socialni mir* - tj. osrednje vprašanje industrijske družbe - uveljavljen po načelih socialne vzajemnosti in solidarnosti. Klasična¹ slovenska politična misel je socialni razsežnosti korporativizma posvetila največ pozornost.

Osrednji predstavnik konservativne stanovske šole² je bil *Jože Jeraj*. Bil je pod očitnim vplivom socialnih korporacijskih idej O. Spanna, W. Heinricha, J. Strohla, okrožnice *Quadragesimo anno* itd. Po zgledu avstrijskega stanovskega sistema je za takratno jugoslovansko družbo predlagal korporativni sistem, ki bi bil organiziran po poklicih. Ti bi se združevali v treh osrednjih stanovih: prosvetno-vzgojnem (učitelji, umetniki, znanstveniki itd.), političnem (uradniki) in gospodarskem (zaposleni v občnih zvezah industrije, obrti, trgovine, poljedelstva itd.). Občne gospodarske zveze bi sestavljale stroke (npr. v industriji v tekstilno, steklarsko, kemično itd.), korporativne zveze pa naj bi se na najvišji ravni združevale v *vrhovno korporacijo*. V njej bi imele posebno predstavnitvo še kulturna zbornica in država. Posamezne korporacije bi ohranile odredbodajalsko avtonomijo, vrhovna korporacijska zbornica pa naj bi bila zakonodajno suverena. Jeraj je za tako najvišjo zakonodajno oblast predvideval v prvi Jugoslaviji tri centre: Ljubljano, Zagreb in Beograd. Stanovi bi ohranili dobršen del svoje "funkcionalne avtonomije".

Stanovi so za Jeraja predvsem gospodarski in kulturni pojavi, izraz vertikalne delitve družbe. Bili naj bi razmeroma zaprte mikrodružbe z lastno socialno, ekonomsko, predvsem pa kulturno izkušnjo: "Stan predstavlja skupnost vseh tistih oseb, ki imajo isto gospodarsko in kulturno funkcijo v družbi" (1941, 5). Ima skupne cilje, namene, vrednote, je skratka totaliteta,

kjer posameznik izgubi svojo posebnost. Kajti socialna vezanost posameznika ne le da na sistemski ravni izniči kaotične potence liberalne družbe, marveč mu zagotavlja, kakor ugotavlja Jeraj, vsestransko varnost. Stanovska združenja opravljajo za varstvo posameznika vrsto funkcij na področju socialne zakonodaje, delovnega prava, pravične razdelitve dobrin itd. (1941, 16).

Zanimivo je, da je Jeraj zavračal paritetno sestavo stanovskih organizacij, ki je sicer značilna za tiste v proizvodnji. Njegov predlog močno spominja na kasnejše delavske svete v sistemu socialističnega samoupravljanja. Člani obratnih svetov naj bi bili zastopniki delavcev in obratni šefi (1941, 56). Ta model ("samoupravno demokratični") je bil v bistvu enak nemški ureditvi gospodarstva v 30. letih. Prepovedoval je stavke, s čimer naj bi odpravili vpliv politike na gospodarstvo. Stanovska ureditev je imela namen uresničiti enakostno načelo v socialnem življenju, tj. zmanjšati gospodarske in socialne razlike pri razdeljevanju imetja in dohodkov oziroma zmanjšati "horizontalno" delitev družbe na razrede (1941, 5).

2. Tudi *Jakob Aleksič*, drug predstavnik "stare" korporativne šole, je predvidel pozitivne socialne učinke stanovskega sistema. Menil je, da mora socialni sistem vsakemu zagotoviti eksistenčni minimum. S tem v zvezi se je zavzel za družinsko mezdo (1933, 79). Podobno kot pri drugih zastopnikih stanovske oz. klasične korporativne ureditve, kjer velja načelo imperativne pripadnosti, se posameznik tudi v tem primeru mora odpovedati svobodni izbiri in pravici do združevanja: "Pripadnost h korporaciji je obvezna, kakor je obvezna domovinska pristojnost k določeni občini" (ibid, 80). Zavzemal se je za paritetno sestavo (italijanski model) delodajalcev in delojemalcev v korporacijskih organih.

II. "Gospodarski nacionalizem"

"Urejevalni princip gospodarstva ne sme biti neomejena svobodna konkurenca in trg, marveč potreba ljudske blaginje."

(Aleksič, 1933)

P. Perraux, eden od ideologov francoskega korporativizma, je zatrdil, da bodo veliki narodi evropskega zahoda naslednjega pol stoletja živeli v narodnogospodarskem režimu organiziranega trga. Glede na takšno pričakovanje ne preseneča velika teoretična in politična vloga klasičnega korporativizma v Evropi, še zlasti, ker se časovno ujema z veliko gospodarsko krizo ob koncu 20. in v začetku 30. let. Znano je, da so se v tem času pojavili trije odgovori na gospodarsko krizo: boljševiski, keynesijanski (liberalnodemokratski) in korporativni. Slednji je predvideval regulacijo gospodarstva, pri kateri bi sodelovali država ter korporativna predstavništva dela in kapitala.

Osrednja naloga stanovsko-korporativnega urejanja gospodarstva je zaščita domače proizvodnje pred tujimi monopoli³, ki s konkurentnejšo proizvodnjo potencialno ogrožajo domači gospodarski red. S sistemskimi ukrepi bi zagotovili prilagajanje gospodarstva možnostim in zlasti potrebam trga. Korporativno (protekcioniistično) gospodarstvo torej usmerjevalno in regulativno, saj ga ni mogoče prepustiti "uničujočim" in "destruktivnim"

³ Po nekaterih podatkih je sredi 30. let manj kot 14 odstotkov svetovne trgovinske menjave potekalo po načelih proste trgovine. Države, zlasti evropske, so vodile izrazito protekcioniistično politiko.

zakonistostim trga. Cene so torej nadzorovane. V korporativni doktrini se je uveljavila kategorija "pravične cene", gospodarske sisteme pa so navadno funkcionalno organizirali po področjih, tako da je država lahko posredno ali neposredno obvladovala gospodarsko politiko.

Aleksič je menil, da je prava ureditev gospodarstva mogoča samo na podlagi obveznih, javnopravnih, samoupravnih stanovskih korporacij. Takšen sistem je planski, samoupraven in mora slediti narodnim ciljem. Temelji na različnih oblikah lastnine: zasebni, zadružni, "socializirani". Kot "zakonit zastopnik gospodarskih interesov" ima naslednje funkcije: arbitražo med delodajalci in delojemalci, uravnavanje načrtnega gospodarstva, preprečevanje neobzdrane konkurence, sklepanje kolektivnih pogodb, strokovno izobraževanje, socialno skrbstvo, predlaganje zakonskih pobud (1933, 81).

Ciril Žebot, ki je v Italiji študiral fašistično korporativno gospodarstvo, ki naj bi bilo organizacijski vzorec tudi za naše okolje, je korporativizem v širšem smislu pojmoval kot "celokupnost prizadevanj, ki gredo za tem, da se organizira mirno in pravno sodelovanje med činiteljem delom in činiteljem kapitalom, ki sta v kapitalističnem podjetju ločena" (1939, 8). Element integracije ni značilen le za Žebotovo določitev razmerja v proizvodnji, marveč je tudi političnofilozofska esenca vsega korporativističnega razmišljanja o družbi. Izhaja namreč iz teze Uda Spirita, vidnega korporativnega ideologa, da posameznika in države ni mogoče ločiti. Tudi pri Žebotu so "posamične koristi podrejene javnim, skupnim" (1939, 8). Dva temeljna cilja korporativno urejenega gospodarstva, tj. socialna pravičnost in urejeno gospodarstvo, spremlja ideološka indoktrinacija.

Žebotova gospodarska koncepcija naj bi nadgradila liberalni sistem, ki temelji na zasebni pobudi, lastnini in koristi, pa tudi kolektivizmu, ki zanemarja organično sestavo naroda (1939, 275).

Korporativno narodno gospodarstvo je "politično uravnavano in organizirano". Funkciji trga in javne pobude sicer nista odpravljeni, marveč sta z državno regulativo podrejeni interesom skupnosti.

Model "podružabljenega gospodarstva" *Andreja Gosarja* je glede na logične mehanizme funkcioniranja podoben Žebotovemu, vendar pripisuje večji pomen "svobodni izbiri dela in konsuma". Gosar se ni navduševal za italijanski model, ker se mu je zdel preveč avtoritaren. "Samoupravne stanovske organizacije" niso zasnovane le na poklicni podlagi. Njihova struktura je zasnovana interesno pluralistično. Gosar je družbi, organizirani na samoupravnem stanovskem načelu, pripisoval veliko več avtonomije kakor Žebot. Prav tako je zavračal organicizem, ki ga je Žebot postavljal za temeljno načelo svojega modela.

Gosar je bil prepričan, da je "prava samoupravna organizacija" industrije in veletrgovine "največjega pomena za podružabljanje celokupnega gospodarstva" (1935, 460). Koncepcija "podružabljenega" gospodarstva je temeljila na načelu čim večje lokalne avtonomije, ne pa predvsem na nacionalistični ideji kakor pri Žebotu (žgospodarski nacionalizem). Če še naprej primerjamo Gosarjevo in Žebotovo teorijo, moramo omeniti, da si je Gosar "pustil vplivati" različnim, tudi liberalnim ekonomskim teorijam, njegove socialne ideje pa so dokaj uglasene s katoliško socialno in politično doktrino. Žebot je svoje glavne ideje in teze črpal iz izkušenj italijanskega fašističnega korporativizma.

Številni vidiki koncepcije združenega dela so temeljili na načelih Gosarjeve ekonomske teorije.

III. Korporativni odgovor na krizo parlamentarne demokracije

“Od demokracije k obči samoupravi”

(Gosar, 1935)

Korporativne ideje so močno zaznamovale evropsko politiko in politično misel 20. stoletja. Korporacije naj bi imele ključno vlogo tudi v politični strukturi države, v obdobju klasične korporativne misli, imenovane tudi stanovska država. To je oblika države, zgrajena iz organizacij, ki naj bi zagotovile organsko zvezo med posameznikom in skupnostjo ter med nižjimi in višjimi enotami skupnosti. Korporativizem pomeni v političnem smislu kritiko individualizma, iz katerega je zrasel parlamentarizem. Logika političnega zastopstva ne temelji na individualnem ne na politično pluralnem načelu, marveč naj bi bil temelj izražanja ljudske volje “socialen”, v njem naj bi prišle do izraza “žive sile” družbe. V tem smislu se je s korporativizmom pri nas pojavila prva “samoupravna” pluralistična šola, katere utemeljitelj je A. Gosar.

Korporativizem je kot oblika političnega posredovanja t.i. funkcionalnih interesov imel več različic:

- a) *integralni oz. čisti korporativni sistem*, kjer vso politiko vodijo korporativne strukture. Glavni predstavnik te struje je bil O. Spann. Namesto demokratičnega parlamentarizma je razvil korporativni model, temelječ na absolutni in avtoritarni vladavini politične elite, ki se ji ni treba spraševati po svoji legitimnosti;
- b) *dvozbornični oz. mešani sistem* (poleg korporativnega obstaja še “demokratični” parlament). V ta model lahko uvrščamo večino slovenskih korporativnih teorij;
- c) *sistem*, kjer ima korporativna struktura v predstavniki ureditvi le svetovalno vlogo in pravico pobude. To je t.i. mehka različica korporativnega sistema.

Model korporativne države in politike izhaja iz plebiscitarne paradigme, iz ideje o delegatskem transferju funkcionalnih interesov. Temelji na posredni volilni pravici ter na dogovornem načinu političnega odločanja. V Italiji, Španiji, na Portugalskem, v Nemčiji in Avstriji (od l. 1934) so z uvedbo korporativnih modelov odpravili politični pluralizem oz. večstrankarski sistem, demokratično izvoljen parlament in s tem tudi splošno in enako volilno pravico ter nekatere druge temeljne človekove in državljske pravice. Poleg skupnih strukturnih zasnov (dodajmo še tesno prežemanje vladajoče politične stranke s korporacijami in državno upravo) so si bili ti režimi podobni po avtoritarnih voditeljih, kot so Mussolini, Salazar, Franco, Hitler in Dollfuss.

V 20. in 30. letih so se tudi na Slovenskem (Ahčin, Gosar, Jeraj, Aleksič, Žebot itd.) in na Hrvaškem (Ivčić, Ščetinac) - torej v katoliškem delu nekdanje Jugoslavije - pojavile zahteve po korporativni ureditvi države.

a/ Gosarjeva kritika parlamentarne demokracije

Modernizacija političnega življenja - t.j. uveljavljanje splošne, enake in tajne volilne pravice, množičnih političnih strank ter konkurenčnega strankarskega parlamentarizma, dejaven poseg medijev v politiko in povečanje njene javnosti - je imela v luči Gosarjeve teorije tudi "stranske", negativne učinke.

V politični misli v Evropi so se v tem času pojavile *številne teorije o krizi moderne parlamentarne demokracije*. Med najpronikljivejšimi tovrstnimi kritiki (vendar ne zavračevalci) je bil Andrej Gosar, ki je začutil nevarne posledice tega sistema, zlasti poenotenja, politiziranja (civilno)družbenih interesov, heteronomnih učinkov večinskega sistema odločanja, nepluralnosti, kar naj bi v socialno in etnično neenoviti moderni družbi povzročalo podrejanje in nesvobodo vsakokratnih manjšin.

V tradicionalni slovenski politični misli zato izstopa težnja po avtonomiji, zlasti kolektivnih entitet (naroda, razreda, stanu).

"To, da se je demokratična ideja najprej pojavila kot nauk o osebni svobodi in enakopravnosti vseh ljudi ter o ljudski suverenosti, je bilo, kot smo videli, le naravna posledica zgodovinskega razvoja, prav kakor je bil demokratični parlamentarizem v tej dobi njen naravni izraz. To, da v ozadju običajnih, svojčas tako zelo aktualnih demokratičnih načel in zahtev stoji pravzaprav druga, širša, splošnejša *ideja o vesplošni osamosvojitvi ljudstva sleherne nadvlade, o njegovi obči samovladi oziroma obči samoupravi*" (podčrtal Gosar, 1935, 493). V tem kontekstu je Gosar demokratično teorijo družbe dopolnil z naslednjimi inovacijami:

- samouprava vs. demokracija,
- skupinski pluralizem vs. individualizem,
- samoupravni parlamentarizem vs. demokratični parlamentarizem,
- samoupravno organizirano ljudstvo vs. enotno ljudstvo,
- delegatski sistem vs. predstavniški sistem,
- delegatski mandat vs. političnopravniški mandat,
- samoupravna država vs. demokratična država,
- decentralizem vs. centralizem.

Vendar njegove stanovske ideje niso tako radikalno oz. prevratno zamišljene kot pri drugih zastopnikih klasične slovenske korporativne misli, saj je zavračal totalitarizem. Prizadeval si je, včasih tudi pretirano vizionarsko, za "resnično samoupravo ljudstva".

Podobno kakor njegova teorija podružbljenega gospodarstva je Gosar tudi v političnem smislu močno vplival na Kardeljevo različico socialistične samoupravne demokracije.

b/ Jerajev in Aleksičev model "kombiniranega" političnega sistema

Dilemo med čistim korporativnim in parlamentarnim predstavniškim sistemom je Jeraj razrešil takole: "Današnji formalni parlamentarizem je res zagrešil mnogo napak, ker je plod individualizma, a kljub temu mora biti tudi v stanovski državi vršilec državne oblasti odbran od ljudstva... Ostane torej politični parlament, ki ga neposredno voli ljudstvo, a v stanovski državi se njegove kompetence zožijo na svojstveno upravno, kulturno in politično področje, ker mu je postavljena ob bok državna korporacijska zbornica, ki ima zakonodajno oblast na gospodarskem področju." (1941, 58). Jeraj je

menil, da za delovanje korporativnega sistema ni potreben enopartijski in totalitaren sistem, niti nacionalizem kot najvišja ideologija, kakor je bilo v tedanji Italiji in Nemčiji. Zavzemal se je za "organično ljudsko državo", ki bi upoštevala samoupravo nižjih enot.

Aleksičev model korporativne države je v temeljih podoben Jerajeve-
mu in na nek način tudi Gosarjevemu, vsaj kar se tiče osnovnih strukturnih posebnosti. Vsi so se zavzemali za dvozborničen, tj. kombiniran sistem političnega in korporativnega parlamenta. Podobno kot drugi ideologi stanovske ureditve države se je tudi Aleksič zavzemal za veliko avtonomijo slovenske "pokrajine" z lastnim političnim in korporativnim zakonodajnim telesom. Volitve predstavniških teles naj bi bile delegatske, za politični parlament pa naj bi veljalo načelo splošne in enake volilne pravice.

c/ Narodnodemokratska doktrina

Znotraj korporativistične paradigme moramo omeniti še koncept *narodne demokracije*, ki ga je v svojih zgodnjih delih najdosledneje uveljavil Gorazd Kušej. Ta koncepcija, ki se je razvila pod vplivom Carla Schmit-
terja in drugih "kolektivistov" medvojnega časa, pomeni totalitarno obliko razrešitve napetosti med individuumom in kolektivom (nacionalno državo). Posameznik, meni Kušej, "sploh ne more biti svoboden" (ibid., 11), če kot družbeno bitje ne verjame v obstoj najvišjih metafizičnih absolutov Dobrega in Pravičnega (ki ga vidi v Naciji). Prav takšno izhodišče je kritiziral Jeraj (1941, 74). Racionalni in relativistični svetovni nazor, na katerem temelji liberalna oblika demokracije, meni Kušej, ne more razrešiti tega nasprotja, saj ne priznava harmonije. Demokracija naj bi izhajala iz skupnosti. Liberalizem pa naj bi imel negativen odnos do družbe, saj zavrača vsako prisilo, vodi v anarhizem in s tem v razpad skupnosti. Zato je pojem demokracije najtesneje povezan z načinom, kako določiti obvezna pravila za sožitje, integracijo posameznikov ("demokracija kot oblika donajanja prisilnih skupnostnih pravil po večinskem načelu", 41). Tega bistvenega elementa naj npr. liberalna demokracija⁴ ne bi poudarjala.

Skratka, bistvo nacionalnodemokratske doktrine je težnja, da se "odpravi napetost med poedincem kot individualnim bitjem in med socialnim svetom s tem, da se doseže... istovetnost vladajočih z vladanimi". Praktična rešitev tega vprašanja pa je utrditev "skupnostnega čuta" posameznikov, ne pa anarhična težnja po čim večji osebni avtonomiji (68). Idealna zamisel bi bila potemtakem ne liberalna, niti razredna, marveč *nacionalna demokracija*, ki poudarja pomen iracionalnega doživljanja skupnosti kot neke višje metafizične bitnosti. V njej se na nov način obudi občutek enakosti in svobode. Narod oziroma bolje nacija je hrbtenica in subjekt demokracije.

d/ Socialdemokrati in korporativizem

Slovenski socialdemokrati so bili med glavnimi kritiki stanovske ideje. Navzlic temu pa so v začetku 20. let, zlasti Prepeluh in Lončar, odobraval nekatero korporativistične ideje, ki so jih sprejemali iz svetovne literature, zlasti Coleov gildsocializem. Nanje je vplival predvsem s tezo o funkcionalni avtonomiji družbenih podsistemov. Podsistemi, stebri družbene integracije, ki imajo določene (samo)upravne in zakonodajne pristojnosti, so funkcionalne družbene strukture, vertikalno organizirane in

⁴ "Tisto obliko demokracije, kateri je z ozirom na velik poudarek **individualističnega** momenta v družbeni pogodbi glavno načelo osamosvojitve poedinca v kar največji možni meri od skupnostnih državnih vezi in mu zagotoviti najširšo **osebno avtonomijo, nazivamo liberalno demokracijo**".

prilagojene družbeni diferenciaciji. Prepeluh in Gosar sta našla podobne argumente proti liberalnemu družbenemu redu kakor drugi kritiki. Še posebej sta poudarila načelo (ne)kompetentnosti predstavniških teles in "naravno" načelo avtonomije struktur civilne družbe (Zver, 1990, 201).

IV. Kritika korporativistične šole

Del nacionalno usmerjene socialdemokracije torej lahko pogojno uvrščamo v korporativistično paradigmo (vpliv teorije o demokraciji svetov, gildsocializma, adlerizma), vendar za večji del slovenske socialdemokracije velja, da se je prva in najodločnejše postavila po robu stanovsko-korporativističnim političnim idejam. To doktrino so označevali za "desno diktaturo", boljševizem pa za "levo diktaturo". Delavska pravica, časopis socialdemokratov, je že v drugi polovici 20. let nasprotovala krščansko-socialni ideji o "gospodarskem parlamentarizmu", iz katere se je kasneje razvila celovita krščansko-socialna politična stanovska doktrina. Kasneje se je kritikom stanovske države pridružila še socialdemokratska revija Svoboda, v kateri je tovrstne kritike objavljal tudi O. Bauer.

Slovenski socialdemokrati so nasproti stanovskim idejam postavljali načela (politične) demokracije, pomen človekovih političnih svoboščin in pravic, na gospodarskem področju pa javno, načrtno in združno urejeno gospodarstvo.

Drug vir kritik stanovske doktrine so bili komunisti. Ti so z radikalno razredne pozicije zavračali stanovsko državo kot "masko" kapitala, ki s stanovsko reformo želi ohraniti svoje razredne monopolne pozicije v proizvodnji in družbi. O kritiki stanovske ureditve je v brošuri Fašizem (1934) na kratko spregovoril Kardelj, posebno razpravo pa ji je namenil V. Kostanjevec (Stanovski država brez maske, 1933).

Liberalna doktrina razen kritik fašizma in nacizma ni prinesla pomembnejših razprav o stanovski ureditvi.

V. Sklep

1. Že v uvodu smo zapisali, da politične in socialne ideje tako ali drugače živijo svojo zgodovino naprej. Če analiziramo esencialno logiko družbene in politične organizacije na Slovenskem, spoznamo, da ideologija samoupravnega socializma ni le konstrukt komunistične ideje, marveč tudi stanovskega korporativizma, zlasti tistega katoliškega izvora. Čeprav to ni predmet naše analize, lahko za konec grobo skiciramo vsaj bistvene vzporednice. Te so: funkcionalno zastopanje interesov, kritika političnega parlamentarizma (parlamentarne demokracije) in s tem v zvezi kritika političnih strank, demokratičnega načela večine, poudarjanje nacionalne komponente, deetatzizma in decentralizma. Oba modela sta temeljila na t.i. podružbljenem gospodarstvu, katerega glavni motiv ni bil dohodek, marveč potrebe. Blagovno gospodarstvo in tudi kompetitivna politika sta bila drugotnega pomena. Celo t.i. usmerjeno izobraževanje je bilo zasnovano v stanovski doktrini. Skratka, liberalna doktrina, ki se je na Slovenskem pojavljala v svoji klasični obliki, je bila in je ostala močno v senci korporativne.

2. Klasična korporativna šola se je torej najbolj razvila v tistih predelih Evrope, kjer je imela Katoliška cerkev s svojimi uradnimi cerkvenimi stališči največji idejni vpliv. Korporativizem se je zato vzporedno pojavil v različnih evropskih državah. Politične razmere so bile v drugi polovici 20. in v 30. letih takšne, da so dodatno vplivale na "idejno superiornost" korporativizma na Slovenskem. Vseobsegno razpravo o klasičnem (stanovskem) korporativizmu v Evropi je prekinila 2. svetovna vojna, ko je tudi katoliška vrhuška spoznala totalitarne tendence te doktrine, ki so prišle na dan v posameznih režimih v Evropi. S papežem Pijem XII. se je tudi uradna katoliška doktrina oprijela liberalnejši načel, s tem pa je bila "laičnemu" katolicizmu odvzeta idejna opora.

Milan Zver, mag. politologije, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

1.

ALEKSIČ, J. (1933): *Stanovska država*, Maribor.

AČIN, I. (1933/34): Osnutek zakona za korporativno ureditev države, *ČAS*, VI-VII, str. 186-194.

GOSAR, A. (1932): Kriza moderne demokracije, v: *Razprave o družbi in družbenem življenju*, Ljubljana.

GOSAR, A. (1935): *Za nov družabni red* II., Celje.

KUŠEJ, G. (1933): *Sodobna demokracija*, Ljubljana.

(1933, 1935): *Za nov družabni red* I. in II., Celje.

IVŠIČ, M. (1929): *Ekonomski i politički parlament*, Zagreb.

JERAJ, J. (1941): *Korporacijski red in družbena reforma Jugoslavije*, Maribor.

ŠČETINAC, J. (1935): *Korporativno urejanje države*, Zagreb.

ŽEBOT, C. (1939): *Korporativno narodno gospodarstvo*, Celje.

2.

AGNOLI, J./BRUCKNER, P. (1967): *Die Transformation der Demokratie*, Berlin.

ALEMANN, U. V./HEINZE, R. G. (Hg.) (1979): *Verbände und Staat. Vom Pluralismus zum Korporatismus*, Opladen.

HEINZE, R.G. (1981): *Verbändepolitik und "Neokorporatismus"*, Opladen.

JOLLY, P. (1933): *La mystique du corporatisme*, Pariz.

LEHMBRUCH, G. (1974): Liberal Corporatism and Party Government, v: *Comparative Political Studies*, zvezek 10, št. 1, 1977, str. 91-126.

PANTICH, L. (1977): The Development of Corporatism in Liberal Democracies, v: *Comparative Political Studies* 10, str. 61.

SCHMITTER, Ph. C./LEHMBRUCH, G. (1979/80): *Trends Toward Corporatist Intermediation*, London.

SPIRITO, UGO (1932): *Individuo e stato nella concezione corporativa*, Roma.

WINKLER H. A. (1972): *Pluralismus oder Protektionismus?*, Wiesbaden.

ZVER, M (1990): *Politična misel slovenskih socialdemokratov med obema vojnama*, mag. delo, RI FDV.

Preoblečeni korporativizem na Slovenskem

Na Slovenskem se je demokratična revolucija opirala na doktrino pluralizma. Še posebej je poudarjala večstrankarsko naravo demokracije. Hegemonski okvir za razumevanje prehoda od starega k novemu režimu je postavila formula od monizma k pluralizmu. Ker je to hegemonška formula, je njena vloga tudi legitimacijska, v vsakodnevni politiki pa dobiva mesto kriterija za omalovaževanje političnih nasprotnikov. V slovenski politiki lahko preživi samo tisti in tisto, kar sebe razume in je razumljeno skozi doktrino pluralizma. Pri tem je popolnoma vseeno, ali ima tisti in tisto kako zvezo s pluralizmom ali pa pripada načelom in doktrinom, ki pluralizmu nasprotujejo. Korporativizem je ena od s pluralizmom sprtih doktrin, ki se prav v imenu pluralizma bohota po pluralistični državi Sloveniji. V nadajevanju bomo dokumentirali tezo, da je korporativizem na Slovenskem nastopal pred demokratično revolucijo ravno tako kot nastopa po njej. V obeh primerih pa se je oblačil v politični javnosti vsečna oblačila socializma, demokracije ali pluralizma.

Pojem korporativizma je v povojnem obdobju na Slovenskem dolgo figuriral kot eden od sinonimov za fašizem¹, hkrati pa se je korporativizem nezadržno uveljavljal kot družbeni sistem. V svoji popolnosti se je legaliziral v ustavi iz leta 1974, teoretsko opravičbo pa je doživel s Kardeljevimi Smermi razvoja leta 1977. Po demokratični revoluciji se je korporativizem utelesil tudi v ustavi Republike Slovenije iz leta 1991, "družbenopolitično" pa se v telo mlade slovenske države vse bolj zadirja skozi sistem zbornic.

Pri Kardelju in v korporativizmu je temeljni subjekt politike skupina, ki sestavlja skupnost interesov. Zato v obeh konceptih posa-

¹ AŽ, *enciklopedija iz leta 1956*, in *Splošna mala enciklopedija iz leta 1974* enačita korporativizem s fašizmom: "Korporativizem, glej fašizem". Šele *leksikon CZ iz leta 1988* govori o korporativizmu kot o modelu upravljanja družbe, neodvisnem od fašizma.

² Pri tem je bil tako dosleden, da je celo DPO, politične organizacije par excellence, opredelil kot "specifično obliko interesne organiziranosti delovnih ljudi in občanov na področju, kjer se ti interesi izražajo v obliki ideologije, politike, znanosti, splošnih družbenih interesov in podobno" (Kardelj, 1977:177).

Druženopolitične in podobne organizacije nastajajo in se oblikujejo "za uresničevanje specifičnih skupnih interesov samoupravljalcev oziroma izražajo specifične oblike samoupravnih interesov" (Kardelj, 1977:98). Ne nastajajo zato, da bi se borile za oblast, ampak zato, da bi zadovoljevale specifične potrebe in interese samoupravnih skupnosti delovnih ljudi in državljanov, torej iz funkcionalnih in ne splošno političnih razlogov, v dobro skupnosti in ne kot konstituenti politike.

³ Temelj korporativizma je zgradil katolicizem, izhajajoč iz Svetega pisma: "... Cerkev Jezusa Kristusa (je) ena in nedeljiva: da je v njej eno telo in en duh, eno upanje, ena vera, en krst, en Bog." (Ef, 4, 4ss). Od tu izhaja odločitev, da je treba edinost, v katero katoliki verujejo, napraviti vidno. Edinost je utemeljena v eni resnici Jezusa Kristusa, kakor jo izpričuje Biblija (Markmann, 1991:894). Ob razpadanju "vseh vezi" ob nastopu moderne dobe je katolicizem postavil svojo podobo srednjega veka, katerega središče je bila sloga svetne in duhovne oblasti. Katoliška socialna kritika je videla vzroke za propad starega

meznik nastopa kot s skupino posredovana kategorija. Med skupinami ni tekmovalja za oblast, temveč se med seboj dogovarjajo, sporazumevajo in usklajujejo svoje interese. Kardelj s tem ne sprejema načela liberalne demokracije, ki jo pluralizem samo nadgrajuje, namreč volitve kot načelo legitimiranja demokratične predstavniške oblasti. Namesto za abstraktnega državljana, na katerem gradi liberalna demokracija, se Kardelj zavzema za to, da se upoštevajo "interesi delovnega človeka oziroma resničnega državljana kot nosilca konkretnega kompleksa osebnih in družbenih interesov" (Kardelj, 1977:85). Za Kardelja je "politični pluralizem samo del interesnega pluralizma"² (Kardelj, 1977:97). Zato se skupščine v nasprotju z liberalno demokratskimi parlamenti oblikujejo "na podlagi splošnih samoupravnih volitev, ne pa na splošnih političnih volitvah" (Kardelj, 1977:109). Na mesta odločanja morajo priti vedno "avtentični interesi" in ne njihova politizirana podoba. Po tej značilnosti se Kardeljevo razumevanje pokriva s korporativizmom. Namesto na splošnem predstavništvu liberalno demokratskega tipa po načelu "one man, one vote" gradi sistem na funkcionalnem predstavništvu interesov, ki tvori tudi jedro korporativizma.³

Kardeljeva samoupravna država ni nevtralna, temveč socialistična. Vnaprejšnje vsebinsko-funkcionalno opredeljevanje države Kardelja postavlja v sredo korporativističnih koncepcij države.

Kardelja s korporativizmom⁴ družijo tudi kritika pluralizma. Politične stranke "zamegljujejo pravo razredno bistvo sistema in razvejanost realnih družbenih interesov" (Kardelj, 1977:41). Kardelj ugotavlja obstoj korporativnih kanalov, ki delujejo zunaj parlamenta,⁵ s tem da jih on v svojem sistemu spravlja pod nadzor delegatske skupščine, korporativizem pa se zavzema za njihovo priznanje in legalizacijo kot avtonomnega sistema ob pluralizmu, v skrajni različici celo proti pluralizmu in namesto njega.

V sistemih liberalne demokracije je korporativni princip speljan ob pluralističnem - med njima vlada sožitje. Kardelj je oba sistema, pluralizem in korporativizem, organsko združil v korporativni pluralizem in tej združitvi vdihnil socialističnega duha. To je poimenoval sistem "samoupravnega pluralizma, se pravi pluralizma samoupravnih interesov oziroma pluralizma interesov samoupravnih skupnosti" (Kardelj, 1977:139).

Izhodišče sistema je skupnost in prek nje človek. Korpus ima številne organe, individuum pa je sestavina korpusa na način preseka organov, to je funkcionalnih skupnosti. Posameznik nastopa samo kot "resnični državljan" torej kot član vmesnih organizacij korpusa,⁶ pri čemer interes korpusa vzpostavlja interes teh organizacij in prek njih interes posameznika. Zato Kardeljev sistem "ne more biti samo pluralizem empiričnih interesov" (Kardelj, 1977:97). Na tem mestu vstopa problem socialistične usmeritve Kardeljeve korporativistične koncepcije.

Socialističnost korpusa je za Kardelja najpomembnejše vprašanje. Eden od ključnih pogojev za takšno vsebino je enotnost delavskega razreda. Sistem političnega pluralizma bi ustvaril "umetno politično diferenciacijo samega delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, pri čemer bi bil družbeni vpliv skupnosti avtentičnih interesov delovnih ljudi

ponovno odrinjen v korist monopola vrhov tako ustvarjenih političnih strank" (Kardelj, 1977:86).

Drugi pogoj za socialistično naravo korpusa je posebna vloga ZK kot vodilne sile.⁷ Samoupravni pluralizem je postavljen tako, "... da bi bile ključne pozicije oblasti v rokah tistih subjektivnih sil, ki stoje na strani socializma in socialističnega samoupravljanja" (Kardelj, 1977:87). ZK je živčni sistem v korpusu: tvori svoj organ, hkrati pa sega do vseh skupnosti/organov in jih "usmerja".

Zvezi komunistov nudi pomoč po eni strani Socialistična zveza delovnega ljudstva po drugi pa sindikat. SZDL je "oblika organiziranega pluralizma socialistične in demokratične misli", ki "... je sposobna zedinjevati vse družbene sile ne glede na razlike v ideologiji in praktični politiki..." (Kardelj, 1977:87). Člani SZDL niso posamezniki, temveč kolektivni člani, to je društva, organizacije, združenja itd.

Sindikat⁸ mora "stalno spodbujati delavce in jih usmerjati, da čim aktivneje sodelujejo v upravljanju celote združenega dela" (Kardelj, 1977:201), "vplivati na vključevanje delavcev v organe krajevnih skupnosti in občin in prispevati k temu, da se krepí pozicija delavcev pri odločanju v teh organih" (Kardelj, 1977:206).

ZSM združuje tisti stan korpusa, ki je določen z generacijsko mejo in ima zaradi svoje gnetljivosti v skupnosti posebno mesto. Zajema "najširše množice mladine, ki je svojo prihodnost zavestno povezala s prihodnostjo socializma" (Kardelj, 1977:207).

Pomen družbenih organizacij in društev je Kardelj videl v njihovi socializacijski vlogi. Po njem predstavljajo družbene organizacije in društva "enega izmed dejavnikov, ki prispeva h graditvi človeka kot svobodne in celovite osebnosti" (Kardelj, 1977:214).

Tako so vse organizacijske oblike v službi krepitve socialistične narave telesa, skupnosti, s tem da je vsaka organizacija prirejena za posebno organsko celoto, s čimer ZK lahko bolj prilagodi svojo intervencijo v vse pore telesa.

Človek nastopa v več skupnostih in vsaka skupnost ima do sebi širše skupnosti napeljene kanale za posredovanje svojih interesov. Za povezovanje skrbi delegatski sistem. Prek njega se izražajo "vsi subjekti samoupravne družbe in njihovi interesi, s tem pa tudi človek posameznik in njegov interes, njegova skupnost interesov kakor tudi družba in njeni interesi v celoti" (Kardelj, 1977:146). Tako postaja delegatski sistem "integralni demokratični organizem" (Kardelj, 1977:139).

V delegatskem sistemu so namesto abstraktnega državljana postali "vir in dejanski nosilec političnega sistema delavci, kmetje, inteligenca in drugi delovni ljudje in občani" (Kardelj, 1977:147). S tem se tudi politika istoveti z dejansko vsebino samoupravnih interesov in "delegat ni več "politik splošnega tipa", kakor so v glavnem poslanci v sistemu političnega pluralizma meščanske družbe, ampak je pravzaprav izvrševalec tiste kolektivne funkcije, ki pripada samoupravnim subjektom oziroma skupnostim samoupravnih interesov" (Kardelj, 1977:108-109).

Kardeljev korporativizem ni klasičen korporativizem, kjer gre za sodelovanje med sindikati, delodajalci in državo. Je veliko bolj prefinjen in zabrisan. Zgrajen je na organicizmu, na skupništvu in je zato po duhu

*stanovskega rokodelskega reda in s tem za vso socialno bedo v liberalizmu. Rešitev, ki jo je ponujala, je temeljila na državnem skrbstvu, stanovski razčlenjenosti družbe in krščanskem prepričanju (Brugmann, 1991:878). Teolog Muller (1779-1829) je predlagal stanovsko ureditev, v kateri bi imel vsak stan določene pristojnosti: plemstvo bi skrbelo za poljedelstvo, duhovščina za duhovno življenje, meščanstvo za kapital in delavstvo za pripravo fizičnega kapitala (Brugmann, 1991:879). Sicer pa je bila temeljna skrb katoliških idej v začetku devetnajstega stoletja, kako preprečiti nadaljnji pohod industrializacije in siromašjenja rokodelcev. Šele v drugi polovici 19. stoletja je katolicizem, zlasti po zaslugi škofa Kettelerja, postopno formuliral rešitev socialnega uprašanja na ileh kapitalizma. Cilj ni bil več vrnitev v fevdalno ureditev ali vrnitev v srednji vek, prav tako pa tudi ne odprava kapitalizma, za katero se je zavzemala socialdemokracija. Ketteler se je zavzemal za omilitev kapitalizma in za to, da se omogoči, "kolikor je največ mogoče, sodelležba na tistem, kar je na sistemu dobrega, na njegovih blagodejnih učinkih" (cit. po Brugmann, 1991:879). Te ideje je povzela tudi enciklika **Rerum Novarum** Leona XIII. leta 1891.*

⁴ Neokorporativistična kritika pluralizma se osredotoča na štiri glavne postavke: načelo kompetitivnosti, vlogo države v sistemu družbenih skupin, delitev na privatno in

*javno sfero ter na tematizacijo stabilnosti. O tem glej podrobneje v Lukšič: **Neokorporativizem**, IDV FDV, neobjavljeno, Ljubljana 1991, str. 28-30.*

⁵ *Temeljni problem parlamentarizma, ki je utemeljen tudi na pluralizmu, je po Kardelju to, da se oblast v njem izraža predvsem "v povezovanju državne izvršne oblasti s...političnimi karteli zunaj parlamenta, ki najbolj pogosto zelo diskretno delujejo po lastnih kanalih, pri čemer se pogosto opirajo na določene vojaške in podobne kroge" (Kardelj, 1977:43). Pri tem prav "področje zunajparlamentarne oblasti obsega največji del življenjskih interesov delavca, kot je odločanje o njegovem delu in pogojih, sredstvih in plodovih njegovega dela, o osebnem dohodku ...". (Kardelj, 1977:42) Da bi posrkal kar največ vsebine - življenjskega interesa, je Kardelj v svojem sistemu obe področji, korporativno in parlamentarno, združil v organskem sistemu, katerega vrh je vseobsegajoča skupščina.*

⁶ *V analizi krekovstva je Žižek (1987:55) ugotovil, da "živi krekovstvo danes" v tistem pojmovanju posameznika, ki civilno družbo odpravi tako, da "posameznik ni neposredno državljani, marveč je to le kot član posebnih stanov, korporacij itn."*

⁷ *"Za nas pojem vodilne vloge ZKJ v našem družbenem življenju ni bil nikoli istoveten s pojmom političnega monopola na državno oblast oziroma s pojmom enopartijskega sistema." (Kardelj, 1977:179) Ta*

bliže katoliški verziji korporativizma kot pa neokorporativizmu. Eno telo, ena vera, ena resnica.

Kardelj eksplicitno sicer postavlja v ospredje razredni problem, vendar je samoupravni pluralizem skonstruiral tako, da bi bil sposoben zagotavljati stabilnost vseh skupnosti, če že ne reševati konfliktov med njimi. Politični sistem je zagotavljal visoko stopnjo stabilnosti tudi s pomočjo represivnih aparatov in s sistematičnim izločanjem od skrbno varovanega konsenza odstopajočih posameznikov. Na ta način je uničeval iniciativo posameznika, hkrati pa zagotavljal strpno sožitje med raznorodnimi skupnostmi.

Tudi Zakošek (1987:95) ugotavlja, da je šlo pri socialističnem samoupravljanju za konservativen sistem, ki samo reproducira obstoječo družbeno strukturo moči, ker mu manjkajo viri za njeno spreminjanje. V takšnem sistemu močnejši interesi vedno potiskajo šibkejša. Ob izključevanju javnosti se je vzpostavila povsem nepregledna struktura moči, ki je vzdrževala status quo.

Kardeljeva zastavitev je delovala izrazito stabilizirajoče, stabilnost pa se je imenovala socializem. Ali drugače: interes skupnosti, ujet v vrednoti varnost in stabilnost⁹, je bil primaren - ta interes in ti vrednoti so tvorili socializem.

Korporativni sistem pluralizma samoupravnih interesov je premo-gel znatne demokratske deficite¹⁰. Zato se je lahko legitimiral samo z vsebino. V ta namen so služili pojmi: vsebinska demokracija, resnični interesi, avtentični interesi, resnični državljani, odpravljanje odtujevanja pri odločanju. Neposredovana, apriorna vsebina kot kriterij je bila v samoupravni koncepciji lahko samo socialistična. In ker ta vsebina empirično ni obstajala kot vladajoča, je bil sistem samoupravnega pluralizma zasnovan kot učni proces skupnosti, v katerem ima mesto razrednika ZK. Korporativizem kot izredno stabilen sistem je bil najbolj primeren za graditev porevolucionarne skupnosti z naslovom socializem¹¹ v eni državi.

Ustava 1974

Ustava iz leta 1974 je vzpostavila sistem korporativizma, kot ga je teoretsko utemeljil Kardelj. V naši razpravi si bomo ogledali samo nekatere elemente korporativne strukture političnega upravljanja.

Institucionalna ureditev je prinesla trizborno skupščino na občinski in republiški ravni ter dvozborno na zvezni ravni, vse sestavljene po načelu funkcionalnega in posrednega predstavništva¹². Zbor združenega dela je predstavljal interese skupnosti "dela in kapitala" prek upravljajočih delavcev. Zbor KS oz. zbor občin je predstavljal interese teritorialnih skupnosti. Družbenopolitični zbor pa je prenašal interese skupnosti mladih, skupnosti borcev, sindikatov, SZDL in ZKS(J). Poleg empiričnih interesov, ki so se združevali v zbor združenega dela in zbor občin, so imeli institucionalno mesto še zgodovinski interesi celotne skupnosti (DPZ).

Skupščina se je lahko v nekaterih primerih povečala še za en zbor, ki ga je predstavljala skupščina SIS s tistega področja, ki je bilo na dnev-

nem redu skupščine. S tem je bilo zagotovljeno, da se je razprava in odločanje npr. o kulturi vedno dogajalo skupaj s "kulturno skupnostjo". Sistem je bil institucionalno postavljen tako, da je dajal prednost vsebini in funkcionalnim interesom, tj. interesom prizadetih.

Na zvezni ravni so bili kot skupnosti pripoznani samo narodi-republike in skupnosti-autonomni pokrajini, ne pa tudi - kot bi bilo skladno s proletarskim internacionalizmom pričakovati - celokupna zvezna delavska skupnost.

V Sloveniji so bile nosilci predstavnštva delegacije, s čimer se je še okrepil poudarek vsebinske kompetentnosti delegata. Posamezne seje naj bi se udeležil tisti član delegacije, ki je bil najbolj pristojen za predlagani dnevni red. Empirično gledano se je zaradi pestrosti dnevnih redov ta zamisel izjalovila. Dejansko pa se je izjalovila zato, ker funkcionalno predstavništvo odpove tam, kjer je treba sprejemati splošno veljavne zakone za delovanje celokupne države. Spet je postalo jasno, da forma organa zagotavlja vsebino njegovega dela.

V politični sistem so bile vključene tudi verske skupnosti prek posebne komisije pri SZDL.

Volitve so bile posredne, če gledamo s stališča individualnega volilca, s stališča v hierarhiji nižjih skupnosti pa so bile neposredne. Skupnosti nižje ravni so volile delegate neposredno v skupnosti višje ravni prek svojih organskih predstavnikov.

Posebno mesto v korporativni strukturi so zavzemale samoupravne interesne skupnosti, ki so zbirale posebne področne interese, jih formulirale kot politike in jih tudi izvajale (po konceptu) avtonomno in neodvisno od države. Kot posebna skupnost pa niso bili pripoznani samo ustvarjalci, nosilci določenih poklicev, temveč tudi uporabniki njihovih storitev, kar je sistem dodatno zapletlo.

Namesto tržnih kriterijev (načelo tekmovanja) in državne regulative je ustava uvedla institut samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja med skupnostmi, ki temelji na zahtevi po odgovornosti, vestnosti in drugih visokomoralnih zapovedih.

Korporativnega duha ustave SFRJ tu ponazorimo s prvim odstavkom 15. člena: "Ko delavci v združenem delu uresničujejo pravico dela z družbenimi sredstvi, so vzajemno odgovorni, da v svojem skupnem in splošnem družbenem interesu ta sredstva družbeno in ekonomsko smotrno uporabljajo in jih kot materialno osnovo svojega in celotnega družbenega dela nenehno obnavljajo, povečujejo in izboljšujejo ter svoje delovne obveznosti vestno izpolnjujejo."

Ustava deluje kot etični kodeks, kot skupek predpisov o moralnem obnašanju v razmerah, za katere smo se odločili, da jih je dobro vzpostavljati. Sistem naj bi deloval na moralni pogon.

Drugi del korporativizma je potekal v SZDL, kjer so imela svoje mesto vsa interesna združenja, strokovna društva (med njimi tudi društvo duhovnikov) in razne organizacije. SZDL je bila tudi institucionalni okvir za rojevanje politično-stanovskih zvez, ki so se kasneje prelevile v stranke. Takšen proces je institucionalno omogočila ravno korporativno-pluralistična narava SZDL. V obdobju prebujanja demokratične iniciative so politične zahteve najprej postavila strokovna združenja: pisatelji, filozofi, sociologi idr. poleg njih pa revije: najprej *Nova revija*, potem

"za nas" izdaja pozicijo, ki je zunaj analitičnega prostora in Kardelju onemogoča, da bi razvil dosledno normativno teorijo, kot se je bil namenil.

⁸ V korporativizmu ima sindikat predusled nalogo, da zagotavlja legitimnost političnim procesom, ker so drugi, tradicionalni mehanizmi odpovedali ali so prepovedani. Od sindikatov se ne zahteva, da prekinje zveze z bazo, temveč da legitimirajo državno politiko in vzpostavljajo nadzor nad svojim članstvom (Panitch, 1982:208-209).

⁹ Prav zato je bila nevarnost individualnih "liberalističnih", "anarhističnih", "ultra-levih" izpadov največja in v kali zatirana. Vsakršno odstopanje od konsenza, ki ga je definirala skupnost, je bilo protisistemsko, protisocialistično.

¹⁰ Tu se sklicujemo na konsenz o minimalni definiciji demokracije, ki je v tem, da si državljani lahko na periodičnih, splošnih, enakih, neposrednih, poštenih volitvah sami volijo parlament oz. vlado. Zahtevnejše opredelitive demokracije za samoupravno demokracijo niso tako porazne, ker vključujejo tudi vsebinske kriterije.

¹¹ Zimmermann (1986:21) je poglavje v svojem delu naslovil Neokorporativizem: reprodukcija meščanske hegemonije skozi socializem v enem razredu. Premišljanje socializma skozi to perspektivo paradigme monizem-pluralizem ali kapitalizem-socializem-kapitalizem...rešuje pred

njeno nabuhlo useuporabnostjo. O tem problemu glej tudi v: Panitch (1982: 194-201).

¹² Tudi pri teritorialnem predstavnštvu (Zbor krajevnih skupnosti in Zbor občin) so imeli delegati nalogo, da predstavljajo interese svoje skupnosti in niso nastopali v vlogi splošnih poslancev.

¹³ Utemeljevanje stališča, da so revije na Slovenskem imele funkcijo strank v letih demokratizacije, glej v razpravi: Igor Lukšič (1991): *Je revija stranka? Primer Mladine 1981-1988. Časopis za kritiko znanosti*, št. 142-143.

¹⁴ Izjema je stranka zelenih, in to samo, kolikor njena korporativna narava ni tako neposredna kot pri drugih strankah. Večinski del stranke zelenih se je rekrutiral na osnovi moralnega imperativa, zato je tej večini tako blizu katoliški etos. Zeleno barvo razumejo kot kriterij dobrega, po katerem je treba urediti novo skupnost. Teren njihovega angažmaja je morala.

¹⁵ Teren za sindikalni pluralizem so pripravljale ideje, vezane na razvoj dogodkov na Poljskem (Glej: **Poljska**. Izdali: **Časopis za kritiko znanosti, Tribuna, Mladina, Radio Študent**, Ljubljana 1982 in D. Mesner, S. Andolšek: **Solidarnost v poljski krizi 1980-1982**, ki so jih tedaj "ultralevi anarhosindikalisti" povezovali z gibanjem t.i. delavske opozicije po oktobrski revoluciji (glej: **Delavska opozicija**, KRT, Ljubljana 1984).

*Tribuna, Katedra, Mladina*¹³, *Časopis za kritiko znanosti* idr. in seveda *Radio Študent*. K demokratizaciji so veliko prispevala tudi t. i. nova družbena gibanja in iniciative. Njihova vloga pri krepitvi korporativnega duha je bila predvsem poudarjanje avtonomije posameznih skupnosti in legitimiranje z vsebino.

O starem režimu sta prevladovali dve tezi:

1. da je sistem dober, vendar ne deluje, ker mu ljudje ne sledijo, in
2. da je sistem slab, zato ne deluje.

Na podlagi tu predstavljene analize lahko trdimo, da je bil sistem dober in da je tudi dobro deloval. Kot vsak korporativni sistem pa je deloval le toliko časa, dokler je bil "razrednik" vitalen in živ. Le pod tem pogojem je lahko vedno posredoval s "pravo" vsebino, do katere se empirični individui niso uspeli dokopati. Ta intervencija ni bila izkaz slabosti sistema, temveč njegove odlike. Korporativni socializem je bil produkt določene politične generacije, zato je z njenim odmrtjem tudi propadel.

Nova doba - stari duh

Prve zveze so se ustanovljale na korporativni osnovi¹⁴. Združevali so se kmetje, kulturniki, obrtniki, upokoјenci, kasneje tudi delavci. Vsaka družbena skupina je v skladu s korporativističnim sistemom poskrbela za svoj interes, ki ga v obstoječem sistemu ni uspela spraviti na raven splošnega interesa. Kmetje so bili zainteresirani predvsem za kmetijsko politiko, obrtniki za status obrtnikov in upokoјenci za višino pokojnine, medtem ko so intelektualci, izobraženci in med njimi predvsem kulturni delavci imeli že v začetku resne politične apetite. Ustanovljena je bila tudi stranka katoliške verske skupnosti, katere glavni cilj je uveljavljanje katoliškega etosa tudi zunaj katoliške skupnosti. Delavci, razočarani nad številnimi socialdemokratskimi strankami in sindikati, so se združili v posebno Delavsko stranko. Nazadnje so se tudi nekatere teritorialne skupnosti odločile za ustanovitev svojih strank. Evforija pluralizacije jenjuje, kolikor bolj se krepí položaj interesnih organizacij in združenj pri oblikovanju posameznih politik.

Eno najpomembnejših mest v korporativizmu zasedajo sindikati. Na Slovenskem so se razmnožili pod geslom: živel pluralizem, živel sindikalni pluralizem. Sindikalni pluralizem je izum bojev ob koncu socializma. Temeljna zamisel je bila, da se z idejo pluralizma razbije monopol ene stranke na organizacijo sindikatov ali, povedano drugače, da se razbije edini strankarski sindikat in se tako vzpostavi možnost, da delavske organizacije postanejo samostojne v boju za ekonomske cilje delavstva. V skladu s širokim konsenzom glede ciljev socializma je bilo v začetku 80. let mogoče radikalno opozicijo graditi na čvrsti delavski organizaciji, alternativnem, neodvisnem, svobodnem sindikatu, ki je tako pomenil mesto zbiranja demokratične opozicije in nadomeščal odsotnost strankarskega sistema¹⁵. Sindikalni pluralizem ima svoje mesto samo v boju zoper monopol ene stranke države, ki se izvaja prek sindikata. V razmerah pluralizma pa so sindikati korektiv kompeticiji, ki izrinja vsebinske interese delavstva, seveda le toliko, kolikor so sposobni

oblikovati enotne zahteve nasproti lastnikom in upravljalcem kapitala, pa naj bo to država ali organizacija upravljalcev.

V imenu sindikalnega pluralizma je ZSMS vodila iniciativo za ustanovitev neodvisnega sindikata, ki bi branil delavce in jih podpiral v stavkah, ne pa miril in oviral pri uveljavljanju njihovih zahtev, kot je to počel edini "režimski sindikat". Tik pred volitvami ji je iniciativo speljala Socialdemokratska zveza, tedaj včlanjena v demokratično opozicijo petih strank, in ustanovila "nadstrankarski" neodvisni sindikat. Njegov izhodiščni cilj je bil boj proti sindikalnemu monopolu "režimskega sindikata" in v tem okviru tudi boj za izboljšanje položaja delavcev. Ko je DEMOS dejansko zmagal na volitvah, se je neodvisni sindikat vse bolj iz nadstrankarskega, proti monopolu usmerjenega sindikata levil v vladni (državni) sindikat. V vseh izjavah in akcijah je podpiral mlado demokracijo in novo oblast, za slab položaj dela pa je krivil bivši režimski sindikat in bivši režim. Neodvisni sindikat je veliko prispeval k temu, da sindikalnemu gibanju ni uspelo oblikovati enotnega nastopa proti vladi in GZS. Z vstopom socialistov v vlado sta oba največja sindikata postala vladna, zato je pričakovati, da se bo njuno sodelovanje okrepilo. Z večjo stopnjo centralizacije sindikalnega gibanja bo izpolnjena predpostavka za korporativne aranžmaje predstavnikov dela z vlado ali posameznimi ministrstvi na eni in predstavniki kapitala na drugi strani.

Sodobno kolektivno pogodbo je predlagala in z zakonom uvedla vlada Antea Markovića kot zamenjavo za neposredno državno reguliranje plač. Zaradi razpadanja Jugoslavije se je kolektivna pogodba pripravljala samo za republiko Slovenijo, sprejeta pa je bila po volitvah jeseni leta 1990. Splošno kolektivno pogodbo sta podpisala SSS v imenu sindikatov in GZS v imenu upravljalcev kapitala. Pogodba se ni spoštovala, ker za njo ni stala politična moč (pač pa nemoč) obeh podpisnikov. Sindikat se je ukvarjal sam s sabo¹⁶ in ni bil sposoben izpričati svoje politične moči tudi empirično, v obliki splošne stavke¹⁷, zbornica pa je bila le strokovna moralna instanca. Država kot dedič ekonomske, socialne in dohodkovne politike pogodbe ni podpisala, ohranila pa je monopol na področju vseh politik, ki naj bi jih pogodba prenesla tudi na sindikate in gospodarsko zbornico. Sledile so še kolektivna pogodba za družbene dejavnosti in nato panožne pogodbe. Na institucionalni ravni se je uveljavil sistem zaščite kolektivnih pravic, ki pomeni jamstvo za obstoj vitalnih organov družbenega telesa. Za delovanje institucije kolektivne pogodbe je najprej potrebna močna in stabilna vlada, ki edina lahko podpiše in izvaja tisto, kar ve, da bo lahko izvajala v interesu skupnosti. Prva demokratična vlada tega pogoja ni izpolnjevala, druga pa ima za to premalo časa.

Ustava 1991

Republika Irška, Svobodna država Bavarska in Republika Slovenija so edine sodobne države, ki so korporativno ureditev opredelile v ustavi. Ustava RS poleg liberalnodemokratske naravnosti z nekaterimi elementi pluralizma in socializma vključuje tudi elemente in načela doktrine korporativizma, ki jih pooseblja državni svet. Državni svet je drugi dom

¹⁶ Prvič, sindikalno gibanje je bilo politično razklano na opozicijsko in oblastno vejo. Drugič, "režimski" sindikat je moral na novo pridobiti članstvo po načelu aktivnega članstva, saj je do tedaj veljalo načelo avtomatičnega članstva z zaposlitvijo, in preveriti zaupanje v vodstva na vseh ravneh. Tretjič, vodstvo "režimskega" sindikata je bilo moralno hendikepirano zaradi t.i. kolaboracionizma s prejšnjim režimom. Najmanjši poskus izkazovanja moči sindikata je nova oblast označila kot levi prevrat.

¹⁷ Splošna stavka je edina forma, v kateri lahko sindikat izpriča svojo politično moč in tako prisili pogajalske partnerje v pogodbo. Stavka, jasno, ni potrebna, če partnerji, zlasti vlada, vnaprej priznajo sindikatu zmožnost za organizacijo splošne stavke ali če vlada sama potrebuje sindikate, da nanje delegira formuliranje in izvajanje nekaterih javnih politik.

parlamenta, ki ga sestavljajo nosilci socialnih, gospodarskih, poklicnih in lokalnih interesov, ali bolj določno, predstavniki delodajalcev, delojemalcev, kmetov, obrtnikov in samostojnih poklicev, predstavniki negospodarskih dejavnosti in predstavniki lokalnih interesov. Predstavniki teh "skupnosti interesov" bodo voljeni na posrednih volitvah. Volile jih bodo "interesne organizacije oziroma lokalne skupnosti po volilnih telesih, ki jih sestavljajo izvoljeni predstavniki interesnih organizacij oziroma lokalnih skupnosti"¹⁸. Za predstavnika določene skupnosti ne more biti izvoljen katerikoli državljani RS, temveč so lahko izvoljeni samo državljani, "ki v Sloveniji opravljajo ustrezno dejavnost oziroma so v delovnem razmerju"¹⁹. Določene posebne, vendar vitalne interese v družbi lahko reprezentirajo zgolj tisti posamezniki, ki neposredno pripadajo telesu predstavljan skupnosti. Tako se nekateri deli organizirane civilne družbe neposredno tihotapijo v sfero države, ne da bi se poprej transformirali v politično družbo. Prinašajo funkcionalne interese, s katerimi v raznih poklicih delujoči ljudje nastopajo v imenu vsebine, posebnosti, organizirane posameznosti in konkretnosti. Hkrati utrjujejo svoj v civilni družbi izbojevan monopol tudi na državni ravni. Oblikuje se enovito družbenopolitično telo, ki ne pozna razlik med politiko in družbo, civilno družbo in državo, javno in zasebno sfero, njegova samorefleksija pa se dogaja na terenu moralne forme zavesti.

Volilno telo za volitve posameznih predstavnikov je različno, sestavljeno pa je iz za to priložnost izvoljenih elektorjev iz ustreznih organizacij in združenj. Zaradi načela, da je izvoljen kandidat, ki dobi največ glasov (ni nujno polovico), so velika združenja privilegirana. Utegne se zgoditi, da bodo "predvolitve" potekale samo v enem združenju oziroma njegovem izvršilnem organu. Tako bodo določena mesta v državnem svetu obvladovali samo določena društva in določeni posamezniki.

Državni svet ima predvsem posvetovalno naravo, možnost zakonodajne pobude in negativno zakonodajno moč, ki jo lahko udejanja z oviranjem sprejemanja zakonov. Zato na prvi pogled, to je s pravniško-institucionalističnega vidika, deluje kot okrasek slovenskega političnega sistema. Dejansko pa je njegova vloga zelo pomembna. Najprej potrjuje korporativno usmerjenost slovenske politike v celotnem dvajsetem stoletju ter s svojim obstojem izpričuje kritiko in nezaupanje v parlamentarni strankarski sistem. Potem zagotavlja političnemu sistemu vsebinsko legitimnost, ki je liberalna demokracija prek splošnih in enakih volitev ne le ne more priskrbeti, temveč ji celo v jedru nasprotuje. Ne nazadnje pa predstavlja referenčno točko za korporativizacijo "vmesnih organizacij", to je društev, zbornic in združenj. Predstavlja tisto strukturno mesto v sistemu, na katerega se bo pripel grozd korporativne družbene strukture in zacementirane pridobljene poklicno-stanovske privilegije ter s tem družbeni status quo.

Na institucionalni ravni se korporativizem še krepi zlasti z institucionalizacijo zborničnega sistema. Nekatere zbornice že obstajajo, npr. obrtniška, gospodarska, odvetniška in, zadnja v vrsti, zdravniška zbornica. Nase naj bi prevzele nekatere pristojnosti pri izvajanju posameznih politik in tako v določeni meri nadomestile bivše samoupravne interesne skupnosti. Eno od temeljnih vprašanj, s katerim se ukvarja tudi Ustavno

sodišče RS, je, ali je članstvo v zbornici obvezno ali ne. Če bo potrjena že uveljavljena praksa obveznega članstva v zbornicah, potem bo korporativizem triumfiral nad liberalno demokratskim načelom svobode združevanja. V nasprotnem primeru pa korporativne zbornice ne bodo mogle izvajati absolutne oblasti na področju določenega poklica in celo določene vladne politike. To velja zlasti v primeru zdravniške zbornice, ki skrbi ne le za organizacijo zdravnikov, temveč (posredno) tudi za izvajanje zdravstvene politike. V nadaljnji korporativizaciji se utegnejo institucionalizirati monopoli, npr. kmetijske zbornice na vodenje kmetijske politike, zdravniške zbornice na vodenje zdravstvene politike, gospodarske zbornice na vodenje gospodarske politike, obrtniške zbornice na vodenje politike drobnega gospodarstva in obrti, delavska zbornica bo skrbela za politiko do dela. Ustrezna ministrstva bodo postala samo mesto pouradnenja določene politike. V konsekvenci to pomeni, da bo celoten parlamentarnodemokratski tir zrinjen z osrednjega mesta v političnem sistemu in bo igral tisto mesto, za katerega se zdi, da je sedaj rezervirano za korporativizem.

Udejanjanje političnega sistema Republike Slovenije poteka v skladu s politično kulturo slovenskega naroda. Rdeča nit te politične kulture je ravno korporativizem. Prehod, ki ga pluralisti vidijo kot prehod od monizma k pluralizmu, bi zato v primeru Slovenije bolje zagrabil z opisom: od socialističnega korporativizma z elementi pluralizma h korporativnemu pluralizmu²⁰.

Igor Lukšič, magister politologije, asistent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Avtor knjige *Demokracija v pluralni družbi* (1991).

¹⁸ "Zakon o državnem svetu", **Uradni list** št. 44, 12. 9. 1992, 1. člen.

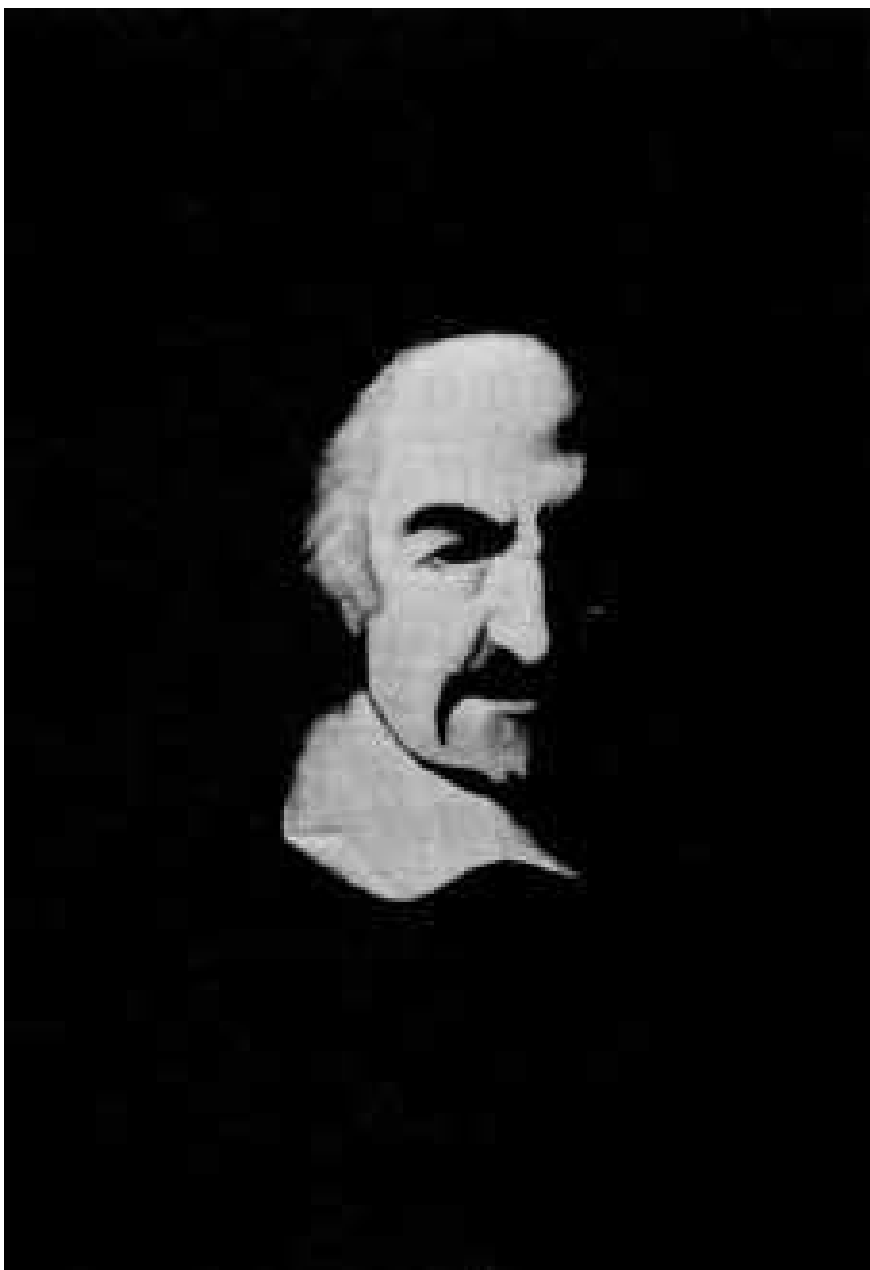
¹⁹ prav tam, 2. člen.

²⁰ O tem glej podrobneje v I. Lukšič: "Od socialističnega korporativizma h korporativnemu pluralizmu". V: **Nastajanje slovenske državnosti**, Ankarani '92, zbornik referatov, SPD Ljubljana 1992.

LITERATURA

- Berger, S. (izd.) (1981): **Organizing Interests in Western Europe**. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bibič, Adolf (1989): "Več obrazov (političnega) pluralizma". V: **Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja**. Zbornik referatov, Politološki dnevi Ankarani '89, Izola.
- Bibič, Adolf (1990): **Civilno društvo i politički pluralizam**. CEKADE, Zagreb.
- Brugmann, Uwe (1991): "Cerkve in socialno vprašanje". V: **2000 let krščanstva**. Založba Mihelač, Ljubljana.
- Cox, Andrew in Noel O'Sullivan (ur.) (1988): **The Corporate State. Corporatism and the State Tradition in Western Europe**. Edward Elgar, Aldershot.
- Kardelj, Edvard (1977): **Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja**. Komunist, Ljubljana.
- Lehmbruch, Gerhard in Schmitter P. C. (ur.) (1982): **Patterns of Corporatist Policy-making**. Sage, London.
- Lijphart, Arend (1975): **The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands**. Second Edition, revisited. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Lowi, Theodore J. (1969): **The End of Liberalism**. New York.
- Lukšič, Igor (1991): "Parlamentarizem in korporativizem". V: **Parlamentarizem: dileme in perspektive**. Zbornik tekstov s srečanja SPD v Ankaranu.
- Markmann, Heidemarie (1991): "Ekumensko gibanje". V: **2000 let krščanstva**. Založba Mihelač, Ljubljana.

- Panitch, Leo (1982): "Sindikati i kapitalistička država". *Naše teme*, št. 1-2.
- Pelinka, Anton (1981): **Modellfall Österreich? Möglichkeiten und Grenzen der Sozialpartnerschaft**. Wilhelm Braumuller, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien.
- Rokkan, Stein (1966): "Numerical democracy and corporate pluralism." V: Robert Dahl (izd.) (1966): **Government and Oppositions in Western Democracies**. Yale University Press, New Haven.
- Schmitter, P. C. in Gerhard Lehmbruch (ur.) (1979): **Trends Towards Corporatist Intermediation**. Sage, London.
- Ustava Republike Slovenije**. Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.
- "Zakon o državnem svetu", **Uradni list RS** št. 44, 12.9.1992.
- Zakošek, Nenad (1982): "Pluralizam i korporativizam". *Naše teme*, št. 1-2.
- Zakošek, Nenad (1987): "Jugoslavenski politički sistem između odumiranja države i neokorporativizma". **Politička misao**, vol. XXIV, št. 4.
- Zimmermann, Erwin (1986): **Neokorporative Politikformen in den Niederlanden: Industriepolitik, kollektive Arbeitsbeziehungen und hegemoniale Strukturen seit 1918**. Campus, Frankfurt, New York.
- Zver, Milan (1990): "Samoupravni korporativizem in korporativno samoupravljanje". **Revija 2000**, št. 48-49.
- Žižek, Slavoj (1987): **Jezik, ideologija, Slovenci**. Delavska enotnost, Ljubljana.

HOBBSOVO NARAVNO STANJE

THE ORDER.

		CHAP.
PART I.	Concerning men as persons natural.	The general division of man's natural faculties..... I.
		The cause of sense..... II.
		Of imagination and the kinds thereof..... III
		Of the several kinds of dis- course of the tongue..... IV
		Of names, reasoning, and dis- cure of the tongue..... V.
		Of knowledge, opinion, and belief..... VI.
		Of delight and pain; good and evil..... VII.
		Of the pleasures of the sense; of honour..... VIII.
		Of the passions of the mind..... IX.
		Of the faculties discretive.
		Of the faculties motive.
		Of the differences between men in their discerning facul- ty and the cause..... X.
		What imaginations and passions men have at the names of things supernatural..... XI.
		How by deliberation from passion proceed men's actions XII.
		How by language men work upon each other's minds..... XIII.
		Of the condition of men in mere na- ture.
		Of the estate and right of nature Of the divesting natural right by gift and covenant..... XV.
		Some of the laws of nature..... XVI.
		Other laws of nature..... XVII.
PART II.	Concerning men as a body politic.	A confirmation of the same out of the Word of God..... XVIII.
		Of natural laws.
		Of the necessity and definition of a body politic..... XIX.
		Of the generation and kinds of go- vernment.
		Of the requisites to the consti- tution of a commonwealth I.
		Of the three sorts of common- wealth..... II.
		Of the power of masters..... III.
		Of the power of fathers, and of patrimonial kingdom..... IV.
		The incommodities of several sorts of government com- pared..... V.
		That decision of con- troversies in reli- gion dependeth on the sovereign power.
		That subjects not bound to fol- low their private judge- ments in controversies of religion..... VI.
		That subjects are bound to fol- low the judgement of any authority in controversies of religion which is not de- pendent on the sovereign power..... VII.
		Of the causes of rebellion..... VIII.
		Of the duty of them that have sovereign power..... IX.
		Of the nature and kinds of laws..... X.

Thomas Hobbes

Elementi naravnega in političnega prava: »poglavja o naravnem stanju«

(14. do 19. poglavje I. dela)*

14. poglavje

1. V predhodnih poglavjih smo razložili celotno naravo človeka, ki sestoji iz naravnih moči njegovega telesa in duha, ki jih lahko strnemo v naslednje štiri: telesna sila, izkušnja, razum in strast.

2. V tem poglavju bo koristno obravnavati varnostno stanje, v katerega nas postavlja naša narava, in to, kakšne možnosti nam pušča za nadaljnje varovanje nas samih pred nasiljem koga drugega. Če pomislimo, kako majhna razlika v sili ali vednosti je med ljudmi v zreli dobi in s kakšno lahkoto lahko po telesni sili ali pameti ali po obojem šibkejši docela uniči moč silnejšega, saj je potrebno le malo moči, da človeku vzamemo življenje, lahko sklenemo, da bi si morali ljudje, če jih pojmujejo zgolj v stanju narave, priznati enakost in da tisti, ki ne terja več od tega, lahko velja za zmernega.

3. Če pa po drugi strani upoštevamo velike razlike med ljudmi, od raznolikosti njihovih strasti, kako so, denimo, nekateri nečimrno slavohlepni ter upajo

* Pričujoči prevod sklepnih poglavij I. dela **Elements of Law Natural and Politic** je narejen na podlagi izdaje, ki jo je pripravil in uredil Ferdinand de Tönnies (London, 1889; Frank Cass & Co. Ltd., London 1969). Opuščene so le kratke označitve vsebin posameznih odstavkov na začetkih poglavij in Tönniesove opombe pod črto. Navedbe iz Svetega pisma so pozvete po **Sveto pismo Stare in Nove zaveze**, Britanska biblična družba, Beograd 1981 (za mesta iz stare zaveze) in po **Sveto pismo Nove zaveze**, Nadškofjski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana 1984 (za mesta iz nove zaveze).

na prednost in premoč nad drugimi in sicer ne le, ko so jim po moči enaki, temveč tudi, ko jih niti v tem pogledu ne dosegajo, moramo kot nujno posledico tega priznati, da bodo ljudje, ki so zmerni in si prizadevajo le za naravno enakost, izpostavljeni sili drugih, ki si jih bodo poskušali podrediti. Neogibna posledica tega pa je splošno nezaupanje v ljudi in vzajemen strah drugega pred drugim.

4. Ker se poleg tega ljudje zaradi naravnih strasti na razne načine lotevajo drug drugega, pri čemer vsak misli o sebi dobro in le-to zasovraži, če ga opazi pri drugih, morajo ljudje nujno izzvati drug drugega z besedami ter z drugimi znaki prezira in sovraštva, ki so lastni vsakemu primerjanju; naposled pa morajo prvenstvo določiti s telesnim merjenjem moči.

5. Če poleg tega upoštevamo, da vodi gon mnoge ljudi k istemu cilju, ki ga včasih ni mogoče niti skupno uživati niti razdeliti, iz tega sledi, da ga lahko uživa samo tisti, ki je močnejši; kdo je močnejši, pa mora odločiti boj. Tako večji del ljudi, navzlic temu da nima nikakršnega zagotovila o izidu, s svojo nečimrnostjo, primerjanjem ali goni kljub temu izziva druge, ki bi se sicer zadovoljili z enakostjo.

6. Prav tako kot ljudje z naravno nujnostjo hočejo in želijo *bonum sibi*, to, kar je zanje dobro, in si prizadevajo izogniti se temu, kar je boleče, predvsem pa temu strašnemu naravnemu sovražniku, smrti, od katere pričakujemo izgubo vse moči in ob tem tudi največje telesne bolečine, tako tudi ni v nasprotju z razumom, da človek naredi vse, kar je v njegovi moči, da bi svoje telo in ude obvaroval smrti in bolečin. In to, kar ni v nasprotju z razumom, ljudje imenujejo PRAVICO ali *jus* oziroma nesporno svobodo, da uporabljamo svoje naravne moči in sposobnosti. Zategadelj je naravna pravica, da sme sleherni človek z vsemi močmi ohranjati svoje lastno življenje in ude.

7. In ker v primeru, ko ima človek pravico do cilja, tega cilja pa ni mogoče doseči brez sredstev, t.j. brez takih stvari, ki so potrebne za doseg cilja, je posledica tega, da uporaba vseh sredstev in sploh, da stori, kar koli je potrebno za ohranitev njegovega telesa, ni v nasprotju z razumom in je potemtakem za človeka pravica.

8. Prav tako vsak človek v skladu z naravno pravico sam sodi o nujnosti sredstev in obsegu nevarnosti. Če naj bi bilo namreč v nasprotju z razumom, da sam sodim o nevarnosti, ki mi preti, potem bi bilo razumno, da o tem sodi kdo drug. Vendar potem iz istega razloga, zaradi katerega kdo drug sodi o stvareh, ki zadevajo mene, tudi sam sodim o stvareh, ki zadevajo njega. Zategadelj imam pravico, da sodim o njegovi sodbi glede na to, ali je le-ta meni v prid ali ne.

9. Ker naj bi bila v skladu z naravno pravico človekova presoja uporabljena v njegov prid, potemtakem vsak človek upravičeno uporablja tudi telesno silo, vednost in večino, kadar jih uporablja zase; sicer namreč človek ne bi imel pravice do ohranitve samega sebe.

10. Po naravi ima vsak pravico do vsega, t.j. da naredi, kar se mu zahoče, komurkoli se mu zahoče, da si lasti, uporablja in uživa vse, kar hoče in more. Kajti vse, kar hoče, je po njegovi lastni presoji gotovo dobro zanj, saj hoče prav to, kar bi mu lahko prej ali slej služilo za lastno ohranitev, ali pa vsaj sam sodi tako, mi pa smo ga napravili za razsodnika o tem (8. odstavek); iz tega sledi, da vse, kar koli hoče, lahko upravičeno tudi stori. Kolikor sta jus in utile, pravica in korist, ista stvar, lahko zato upravičeno rečemo: *Natura dedit omnia omnibus*, da je Narava dala vse vsem ljudem. Toda pravica vseh do vsega dejansko ni nič boljša, kot če nihče ne bi imel pravice do ničesar. Uporabnost in koristnost pravice, ki jo človek ima, sta namreč zelo majhni, če ima pravico do istega še kdo drug, ki je enako močan ali močnejši.

11. Ker se medsebojni napadalnosti, ki tiči v človekovi naravi, pridružuje pravica vsakega do vsega, pri čemer nekdo z vso pravico napada, drugi pa se z vso pravico brani in ljudje zato živijo v nenehnem nezaupanju ter se ubadajo s tem, kako bi ovirali drug drugega, je stanje ljudi v tej naravni svobodi stanje vojne. VOJNA namreč ni nič drugega kot obdobje, ko sta volja in namen za nasilno kosoanje v zadostni meri napovedana, bodisi z besedami bodisi z dejanji. Čas, ki ni vojna, je MIR.

12. Ker je posledica stanja sovražnosti in vojne uničevanje narave in ubijanje med ljudmi (kot lahko ugotovimo iz izkušnje z danes živečimi divjimi narodi, pa tudi iz pripovedi naših prednikov o življenju starih prebivalcev Germanie in drugih danes civiliziranih dežel, kjer je bilo ljudstvo maloštevilno, življenje kratko in niso poznali okrasij in življenjskega udobja, ki ga navadno izumita ter oskrbita mir in življenje v družbi), tisti, ki želi živeti v takšnem stanju svobode in pravice vseh do vsega, nasprotuje samemu sebi. V skladu z naravno nujnostjo želi namreč vsak sebi dobro, kar je v navzkrižju s stanjem, v katerem domnevamo, da so bili ljudje, ki so po naravi enaki in sposobni uničiti drug drugega, med seboj v sporu.

13. Ker pravica, da se zavarujemo po svojem preudarku in močeh, izhaja iz nevarnosti, ta nevarnost pa iz enakosti moči ljudi, bi bilo razumneje, če bi človek tako enakost preprečil, preden pride do nevarnosti in preden spopad postane nujnost. Zategadelj ima ta, v čigar moči je, da drugega človeka vodi ali mu vlada, da mu stori dobro ali mu škoduje, pravico, da to svojo sedanjo moč uporabi za to, da za lastno varnost v prihodnje po svoji volji ukrepa zoper drugega. Prav tako si sme tisti, ki si je že podredil svojega nasprotnika ali je premagal kogar koli, ki se mu zaradi svoje mladosti ali zaradi svoje šibkosti ni bil zmožen upreti, v skladu z naravno pravico pridobiti najboljše poroštvo, ki mu ga tak mladostnik ali tak šibak in podrejen človek lahko da o tem, da bo v prihodnosti voden ali vladan. Ker si namreč vselej prizadevamo za svojo varnost in za ohranitev svojega življenja, povsem nedvoumno ravnamo zoper ta prizadevanja, če takšno osebo prostovoljno odslovimo in ji s tem dopustimo, da zbere svoje sile in postane naš sovražnik. Iz tega lahko še razberemo, da je nepremagljiva moč v naravnem stanju pravica.

14. Ker pa glede enakosti moči in drugih naravnih zmožnosti ljudi domnevamo, da nihče nima dovolj moči, da bi si, dokler je v stanju sovražnosti in vojne, za daljše obdobje zagotovil obstanek, razum narekuje slehernemu

človeku, da si za svoje dobro prizadeva za mir, in sicer vse dokler obstaja upanje, da ga je mogoče doseči, ter da okrepi svoje moči z vsem, kar si lahko priskrbi za svojo obrambo pred tistimi, s katerimi takega miru ni mogoče doseči, in da stori vse, kar nujno vodi k temu cilju.

15. poglavje

1. Tisti, ki so doslej pisali o tem, kar imenujemo zakon narave, si niso edini. Pisci, ki so kdaj trdili, da je kaj v nasprotju z zakonom narave, so v glavnem navajali le, da je to v nasprotju s soglasjem vseh narodov ali soglasjem najmodrejših in najbolj omikanih med njimi. Toda ni dogovorjeno, kdo naj sodi o tem, kateri narod je najmodrejši. Drugi spet pravijo, da je v nasprotju z zakonom narave to, kar nima soglasja vsega človeštva; ta definicija pa je nedopustna, kajti tedaj nihče ne bi mogel kršiti zakona narave, saj je narava slehernega človeka vsebovana v naravi človeštva. Ker pa vsi ljudje, ki jih zanesejo silna strast in slabe navade, počenjajo to, kar se na splošno pojmuje kot nasprotno zakonu narave, torej zakona narave ne določa soglasje strasti ali soglasje v zmoti, pridobljeni z navado. Razum ni nič manj del človekove narave kot strast in je pri vseh ljudeh enak, kajti vsi ljudje se skladajo v želji, da so usmerjeni in vodeni v to, kar želijo doseči, namreč svoje lastno dobro, to pa je delo razuma. Potemtakem razen razuma ni nikakršnega drugega zakona narave in nikakršnih drugih zapovedi NARAVNEGA ZAKONA razen tistih, ki nam naznanjajo pota miru, če je dosegljiv, in pota obrambe, če mir ni dosegljiv.

2. Zato je eno od pravil zakona narave, naj vsak človek odloži pravico do vsega, ki jo ima po naravi. Kadar ima namreč več različnih ljudi ne le pravico do vseh drugih stvari, temveč tudi pravico do osebe drugega človeka, pride, če to pravico uporabijo, na eni strani do napada in na drugi strani do upiranja, to pa je vojna, kar je zato v nasprotju z zakonom narave, ki ga lahko strnemo v ustvarjanje miru.

3. Ko kdo odloži in opusti svojo pravico, se ji bodisi preprosto odpove ali pa jo prenese na drugega. ODPOVEDATI SE pravici pomeni, da kdo z zadostnimi znaki naznani, da ne želi več izvrševati dejavnosti, ki bi jo bil pred tem lahko upravičeno izvrševal. PRENESTI pravico na drugega pomeni, da kdo z zadostnimi znaki naznani temu drugemu, ki jo sprejema, da se mu ne bo upiral ali ga oviral v skladu s pravico, ki jo je imel, preden jo je prenesel. Glede na to, da ima sleherni človek po naravi pravico do vsega, na drugega ne more prenesti pravice, ki je pred tem ni imel. In zategadelj je to, kar človek naredi ob prenosu pravice, zgolj naznanitev hotenja, da tistemu, na katerega je tako prenesel svojo pravico, dopušča, da se z njo okorišča, ne da bi ga pri tem nadlegoval. Na primer, če kdo komu drugemu daje zemljo ali imetje, si s tem jemlje pravico, da stopi nanjo in da to zemljo ali imetje uporablja ali da na kak drug način ovira to osebo pri uporabi tega, kar ji je dal.

4. Zato je pri prenosu pravice potrebno dvojje: prvič, tisti, ki prenaša pravico, mora zadostno označiti svojo pripravljenost za to, drugič, oni, na katerega se pravica prenaša, mora zadostno označiti, da je pravico sprejel. Če ene

od teh dveh stvari ni, ostane pravica tam, kjer je bila; prav tako ne drži podmena, da se tisti, ki svojo pravico daje komu, ki je ne sprejema, s tem svoji pravici preprosto odpoveduje in jo prenaša na kogar koli, ki jo bo prevzel; razlog za to, da se pravica prenese raje na koga kot na koga drugega, je namreč bolj v njem kot v vseh drugih.

5. Kadar razen besed ni drugih znakov za to, da se je človek svoji pravici odpovedal ali jo je prenesel, je nujno, da se to naredi z besedami, ki označujejo sedanji ali pretekli čas in ne samo prihodnjega. Ta, ki govori o prihodnjem času, na primer, jutri bom dal, očitno izjavlja, da še ni dal. Zategadelj pravica danes ostaja pri njem in tako vse dotlej, dokler se ji dejansko ne odpove. Tisti pa, ki pravi, dajem zdaj ali dal sem nekomu nekaj, kar naj ta ima in uživa jutri ali kadar koli v prihodnje, je zdaj dejansko prenesel omenjeno pravico, ki bi jo v tistem obdobju, ko jo bo užival drugi, sicer imel sam.

6. Ker pa besede same, kot smo pokazali v 8. odstavku 13. poglavja, niso zadostno naznanilo duha, so lahko besede, izrečene *de futuro*, kadar je voljo tistega, ki jih izreka, mogoče razbrati tudi iz drugih znakov, pogosto razumljene, kakor da bi bile mišljene *de praesenti*. Kadar namreč kaže, da tisti, ki pravico daje, želi, da oni, kateremu jo daje, njegove besede razume tako, kakor da resnično prenaša svojo pravico, potem ga je nujno treba razumeti, kakor da hoče vse, kar je za to potrebno.

7. Kadar kdo prenese katero koli od svojih pravic na drugega ne oziraje se na preteklo, sedanjo ali prihodnjo protikorist, to imenujemo PROSTOVOLJNI DAR. Pri prostovoljnem darovanju so lahko zavezujoče le besede, ki so *de praesenti* ali *de praeterito*: če so namreč le *de futuro*, ne prenašajo ničesar niti jih ni mogoče razumeti, kot da bi izhajale iz volje darovalca, kajti prav zato, ker gre za prostovoljno darilo, darovalcu ne prinašajo nobene obveznosti, ki bi bila večja od tiste, ki se uveljavlja z besedami. Kajti ta, ki obljublja, da bo daroval brez kakršnega koli drugega ozira kot zgolj zavoljo svoje naklonjenosti, dokler ni daroval, o tem še vedno razmišlja, ustrezno temu, ali vzroki njegove naklonjenosti še trajajo ali se zmanjšujejo; in kdor premišlja, še noče, saj je hotenje zadnje dejanje njegovega premišljevanja. Zategadelj tisti, ki obljublja, zaradi tega še ni darovalec, ampak *doson*, to pa je ime, dano Antiohusu, ki je pogosto obljubljal in redkokdaj dal.

8. Kadar kdo prenese svojo pravico, računajoč pri tem na kako protikorist, to ni prostovoljni dar, temveč vzajemno darovanje; imenuje se POGODBA. Pri vseh pogodbah jo bodisi obe strani takoj izpolnita in druga drugi zatrdita in zagotovita uživanje tega, za kar sta se pogodili: kakor kadar ljudje prodajajo, ali kupujejo, ali izmenjujejo; bodisi ena stran pogodbo izpolni takoj, druga stran pa izpolnitev obljubi, kakor kadar kdo proda na upanje; bodisi nobena stran pogodbe ne izpolni takoj, temveč druga drugi zaupata. Razen teh treh vrst pogodb ne more biti nobene drugačne pogodbe. Kajti bodisi da obe pogodbeni strani zaupata bodisi nobena; ali pa ena stran zaupa, druga pa ne.

9. Pri vseh pogodbah, kjer je dogovorjena storitev, se obljuba tistega, ki mu je zaupano, imenuje ZAVEZA. In zaveza, čeprav je obljuba in je mišljena za

prihodnji čas, ko ta čas pride, vendarle ne prenese pravice nič drugače kot kakšno sedanje darovanje. Tisti, ki je pogodbo izpolnil, je namreč iz povsem jasnih znakov razumel, da hoče oni, ki mu je zaupal, pogodbo prav tako izpolniti. Zategadelj so obljube, ki računajo na obojestransko korist, zaveze in znaki hotenja ali zadnja dejanja preiščevanja, s katerimi je svoboda izpolnjevanja ali neizpolnjevanja odstranjena, in postanejo obvezne. Kajti tam, kjer se neha svoboda, se prične obveznost.

10. Toda pri pogodbah, ki temeljijo na takšnem vzajemnem zaupanju, da v sedanjosti nobena stran ne izvrši ničesar, in so sklenjene med takšnimi stranmi, ki jih ni mogoče prisiliti, se je glede na človekovo nagnjenost, da vse izkoristi v svoj prid, tisti, ki pogodbo izvrši prvi, s tem zgolj prepustil pohlepu ali kaki drugi strasti onega, s katerim je sklenil pogodbo. Zato so takšni dogovori neučinkoviti. Nikakršnega razloga namreč ni, da bi kdo izpolnil pogodbo kot prvi, če obstaja verjetnost, da drugi zatem ne bo storil enako. O tem, ali je to verjetno ali ni, naj tisti, ki dvomi (kakor smo dejali v 8. odstavku 14. poglavja), presoja tako dolgo, dokler sta oba v stanju in svobodi narave. Kadar pa je nad obema stranema kaka prisiljujoča moč, ki jima lahko odvzame njuno zasebno presojo o tej stvari, so take zaveze lahko učinkovite, saj tisti, ki prvi izpolni pogodbo, ne bo imel nobenega razumnega vzroka za dvom glede izpolnitve drugega, ki ga je k temu mogoče prisiliti.

11. In ker je v vseh zavezah, pogodbah in darovanjih sprejetje tistega, na katerega se pravica prenese, nujni sestavni del teh zavez, darovanj itd., ni mogoče darovati in se zavezati nikomur, ki po naravi ali zaradi svoje odsotnosti v resnici ne more naznaniti svojega sprejetja te pravice ali, četudi bi ga lahko, svojega sprejetja te pravice v resnici ne naznani. Zategadelj je predvsem nemogoče zavezati se Vsemogočnemu Bogu, razen če bi bil ta blagovolil naznaniti, kdo bo prevzel in sprejel omenjeno zavezo v njegovem imenu. Prav tako je nemogoče zavezati se tistim živim bitjem, o hotenjih katerih, zaradi odsotnosti skupnega jezika, nimamo zadostnega znaka.

12. Zavezo, da bo ob določenem času in na določenem kraju storjeno kako dejanje, dolžnik, ko pride ta čas, razdre bodisi z izpolnitvijo zaveze bodisi z njeno kršitvijo. Zaveza, ki se je enkrat izkazala za nemogočo, je namreč nična. Vendar časovno neomejeno zavezo, da česa ne stori, kar je enako, kot če bi rekel, da tega ne bo nikoli storil, dolžnik razdre samo tedaj, če zavezo krši ali pa umre. Nasploh pa lahko vse zaveze prekine upnik, v čigar korist so in do čigar pravice je tisti, ki se je zavezal, prevzel nase obveznost. Če se upnik tej pravici odpove, je to opustitev dolžništva. Iz istega razloga so nasploh vse obveznosti določljive v skladu z voljo tistega, ki obvezuje.

13. Pogosto se razpravlja o vprašanju, ali so dogovori, ki so izsiljeni s strahom, obvezujoči. Če je na primer človek iz strahu pred smrtjo obljubil tatu, da mu bo naslednjega dne dal sto funtov in da ga ne bo naznanil, je taka zaveza obvezujoča ali ni? Čeprav utegne biti v nekaterih primerih taka zaveza nična, ni nična zato, ker bi bila izsiljena s strahom. Videti je namreč, da ni nikakršnega razloga, zakaj bi bilo to, kar storimo iz strahu, manj trdno od tega, kar naredimo zaradi pohlepa. Tako v prvem kot v drugem primeru je dejanje prostovoljno. Poleg tega, če ne bi veljala nobena zaveza, ki bi jo porodil strah pred smrt-

jo, med sovražniki ne bi imeli moči nobeni mirovni pogoji niti zakoni; v vse to je namreč privoljeno iz strahu pred smrtjo. Kajti kdo bi bil pripravljen odpovedati se po naravi dani svobodi, da po svoji volji in moči upravlja samega sebe, če se ne bi bali smrti v primeru, da bi jo bili obdržali? Ali bi katerega vojnega ujetnika kazalo pustiti pri življenju in mu zaupati, da si bo prizadeval za odkup, če ga k izpolnitvi obljube ne bi vezala zastavitev njegovega življenja? Vendar se po uvedbi politike in zakonov razmerja lahko spremenijo; če bi bilo namreč izvrševanje take zaveze z zakonom prepovedano, potem bi tisti, ki je kaj obljubil tatu, izpolnitev obljube ne le lahko odklonil, temveč bi jo moral odkloniti. Če pa zakon izpolnitve ne prepoveduje in to prepusti volji tistega, ki obljublja, potem je izpolnitev dovoljena: in zaveza za zakonsko dovoljene stvari je obvezujoča, celo do tatu.

14. Če tisti, ki daje, obljublja ali se komu zavezuje, po tem, ko je dal, to isto daje, obljublja ali se glede tega zaveže komu drugemu, je to poslednje dejanje nično. Kajti pravice, ki je sam nima, nihče ne more prenesti; in pravice, ki jo je bil sam poprej prenesel, nihče nima več.

15. PRISEGA je člen, dodan obljubi, s katerim se tisti, ki obljublja, odreka božji milosti, če ne izpolni obljube, v mejah zakonsko dopustnega in kolikor je v njegovi moči. Kaže se v besedah, ki so bistvo prisege, (namreč) tako mi Bog pomagaj. Tako je bilo tudi pri poganih. Pri Rimljanih se je obrazec glasil: Ti, Jupiter, boš pokončal tistega, ki bo snedel besedo, tako, kot sem jaz pokončal to zver. Namen prisege je zategadelj priklicati maščevanje nad tiste, ki prelomijo zavezo; nobenega smisla nima, da bi prisegali pri ljudeh, pa naj so še tako mogočni, saj se je zaradi raznih naključij, namenoma ali ne, mogoče izogniti njihovi kazni, Božji kazni pa se ni mogoče izogniti. Čeprav je bila pri mnogih narodih navada, da so prisegali pri življenju svojih vladarjev, pa s svojim stremuštvom po božjem čaščenju ti vladarji dovolj zgovorno kažejo svoje prepričanje, da je treba prisegati samo pri božanstvu.

16. Ker se ljudje ne morejo bati moči, v katero ne verujejo, in ker je prisega nesmiselna, če se prisežnik ne boji onega, pri katerem prisega, je nujno, da prisežnik to stori v obliki, ki jo priznava v svoji lastni veri, in ne v obliki, ki jo uporablja oni, ki mu prisego nalaga. Četudi namreč utegnejo vsi ljudje po naravi vedeti, da obstaja Vsemogočni, pa vendarle ne verjamejo, da prisegajo pri njem, če se to zgodi v drugačni obliki in v drugem imenu, kot jih je učila njihova lastna vera (za katero menijo, da je prava).

17. Iz opredelitve prisege je jasno, da prisega ne nalaga večje obveznosti za izpolnitev zaprisežene zaveze od te, ki jo prinaša že sama zaveza, vendar pa človeka spravi v večjo nevarnost in mu grozi z večjo kaznijo.

18. Zaveze in prisege so *de voluntariis*, to je *de possibilibus*. Upnik ne more pričakovati od dolžnika, da obljubi nemogoče stvari; le-te namreč niso predmet presoje: in iz tega sledi (v skladu z 10. odstavkom 13. poglavja, ki upnika postavlja v vlogo tolmača), da nobena zaveza ne more zavezovati k nečemu, kar bi presegalo naša najboljša prizadevanja, bodisi glede izvrševanja obljubljenega bodisi glede česa temu enakovrednega.

16. poglavje

1. Znani rek pravi, da narava ničesar ne naredi zaman. In kot je gotovo, da resnica sklepa ni večja od resnice premis, ki ga oblikujejo, tako sila nareka ali zakona narave ni večja od sile razlogov, ki k njemu napeljujejo. Zakon narave, omenjen v 2. odstavku prejšnjega poglavja, namreč, naj sleherni človek odloži pravico ... itd., je povsem zaman in brez vsakršnega učinka, če ne bi bil hkrati zakon iste Narave, da je obveznost slehernega človeka držati se zavez oziroma izpolniti zaveze, ki jih je bil dal. Kakšno korist bi imel sicer človek od tega, da mu je nekaj obljubljen ali dano, če oni, ki daje ali obljublja, obljube ne izpolni ali obdrži pravico, da vzame nazaj, kar je bil dal?

2. Kršitev ali prelomitev zaveze je to, kar ljudje imenujejo KRIVICA, in sestoji iz kakega dejanja ali njegovega umanjkanja, ki ga zategadelj imenujejo NEPRAVIČNO. Gre za dejanje ali njegovo opustitev brez *jusa* ali pravice, ki smo jo poprej prenesli ali pa se ji odpovedali. Med tem, kar imenujemo krivica ali nepravica v dejanjih in občevarjih ljudi po svetu, in tem, kar imenujemo absurdno v argumentacijah in disputih raznih šol, je velika podobnost. Kajti tako kot pravijo, da je kdo prigan v absurd, če je na kakršen koli način prisiljen, da nasprotuje trditvi, pri kateri je poprej vztrajal, tako pravijo tudi, da je zagrešil nepravico, kdor je iz strasti naredil ali opustil, kar je bil poprej z zavezo obljubil, da ne bo storil ali da ne bo opustil. Tako je v vsaki kršitvi dogovorjenega pravzaprav protislovje, kajti tisti, ki se zaveže, hoče v prihodnosti kaj storiti ali ne storiti, in tisti, ki kaj stori, hoče to v tisti sedanosti, ki je del prihodnosti, vsebovane v zavezi: in zategadelj tisti, ki prelomi zavezo, nekaj hoče in hkrati istega noče narediti, kar je povsem očitno protislovje. In tako je krivica absurdnost v občevarju, kot je absurdnost v disputih neke vrste nepravica.

3. V vsaki prelomitvi zaveze (ne glede na to, kdo pri tem pretrpi škodo), je krivica storjena le tistemu, ki smo se mu zvezali. Če se na primer kdo zaveže, da bo ubogal svojega gospodarja, in mu gospodar ukaže, naj da denar nekomu tretjemu, kar ta obljubi, da bo storil, a ne stori, je krivica storjena samo gospodarju, čeprav je škodo pretrpel tretji. Kajti ni mogel prelomiti zaveze z nekom, s komer je ni bil sklenil: krivica je namreč po definiciji kršitev zaveze.

4. Imena, kot so pravičen, nepravica, pravičnost, nepravica, so dvoumna in pomenijo različno. Kadar sta namreč pravičnost in nepravica pripisani dejanjem, pomenita isto kot nekrivica ter krivica in dejanje označita za pravično ali nepravico, ne pa tudi človeka, kajti človeka označita za krivega ali nekrivega. Kadar pa sta pravičnost in nepravica pripisani človeku, označujeta nagnjenost in naklonjenost pa tudi pripravljenost nravi, t.j. strasti duha, zmožne pravičnih in nepravčnih dejanj. Ko torej človeka označimo za pravičnega ali nepravčnega, pri tem mislimo na strast in sposobnost za tako dejanje, ne oziraje se na dejanje samo. Zato utegne pravičen človek kdaj zagrešiti nepravico, nepravica človek pa utegne ne le pri enem, temveč pri večini svojih dejanj ravnati pravično. Tako pri nepravcu kot pri pravičnem gre namreč za nekakšen *oderunt peccare*, vendar so pri vsakem od obeh razlogi različni; kajti nepravica človek, ki se krivičnih dejanj vzdrži zgolj iz strahu pred kaznijo, s tem jasno pokaže, da je pravičnost njegovih dejanj, ki bi bila sicer, v naravnem stanju, glede na svoj vir nepravica, odvisna od države

ureditve, od koder izhajajo kazni. Zato ne smemo pozabiti na razloček med pravičnostjo in nepravičnostjo: kajti kadar imamo nepravičnost za krivdo, je nepravilno dejanje, ne pa tudi človek; kadar pa imamo pravičnost za nekrivost, je pravično dejanje, ne pa vselej tudi človek sam. Podobno je tudi, kadar imamo pravičnost in nepravičnost za navadi duha in je človek v skladu s tem pravičen ali nepravičen, vendar vsa njegova dejanja s tem še niso pravična ali nepravilna.

5. Kar zadeva pravičnost dejanj, je ta navadno razdeljena v dve vrsti, pri čemer eno imenujejo komutativna, drugo pa distributivna pravičnost; prvo naj bi oblikovalo aritmetično sorazmerje, drugo pa geometrično sorazmerje: komutativno pravičnost najdejo v dejavnostih menjave, kot so kupovanje, prodajanje in neposredna menjava; distributivno pravičnost pa vidijo v tem, da vsak prejme v skladu s svojimi zaslugami. To razlikovanje pa ni dobro zastavljeno, saj krivica, ki je nepravilnost dejanja, ne obstaja v neenakosti izmenjanih ali razdeljenih stvari, temveč v neenakosti, ki si jo ljudje (v nasprotju z naravo in razumom) pripišejo nad drugimi, o čemer bomo govorili v nadaljevanju. In kar zadeva komutativno pravičnost, ki naj bi bila vsebovana v kupovanju in prodajanju: četudi kupljena stvar ne ustreza postavljeni ceni, ni nobeni strani storjena krivica, saj sta oba, kupec in prodajalec, sodila o vrednosti in sta bila z njo zadovoljna, pri tem pa se nobena stran ni zanašala na drugo ali z njo sklenila zaveze. Kar pa zadeva distributivno pravičnost, ki jo oblikuje razdeljevanje naših lastnih dobrin: čeprav je naša širokosrčnost do nekaterih večja kot do drugih, ni s tem nikomur storjena krivica, kajti stvar velja za našo zato, ker lahko z njo razpolagamo po svoji volji - razen če nas k temu obvezuje zaveza; tedaj je krivica kršitev zaveze in ne neenakost razdelitve.

6. Pogosto se dogaja, da kdo deluje v prid koga drugega ali prispeva k njegovi moči, ne da bi se k temu kakor koli zavezal, deluje le v dobri veri ter v upanju na naklonjenost in dobrohotnost tega drugega, s čimer bi si utegnil pridobiti večjo ali vsaj ne manjše koristi ali podpore. Po nujnosti narave namreč vsak človek v vseh svojih prostovoljnih dejanjih meri na nekaj, kar bo zanj dobro. V takih primerih je zakon narave, naj nihče ne dopusti, da bi kdo zaradi svojega zaupanja v dobrotljivost ali naklonjenost koga drugega zaradi tega prišel v slabši položaj. Sicer ljudje namreč ne bi tvegali in si drug drugemu vzajemno ne bi pomagali pri obrambi, prav tako se pod nobenimi pogoji ne bi prepustili naklonjenosti in milosti drugega in bi raje prenašali najskrajnejše in najslabše sovražnosti, ki bi jim spričo vsesplošnega nezaupanja vsiljevale vojno, pa ne le to, pri ljudeh bi krepile strah pred tem, da bi se drug drugemu približali do te mere, da bi lahko predlagali pot miru. Vendar vse to velja le za tiste, ki svojo dobroto izkazujejo (kot sem dejal) le na podlagi zaupanja, in ne zaradi občutka zmagošlavja in samopoveličevanja. Kajti, ko to storijo na podlagi zaupanja, je cilj, ki si ga prizadevajo doseči, namreč dobro ravnanje z njimi, plačilo za to dejanje, kadar pa to počnejo zaradi samopoveličevanja, je plačilo v njih samih.

7. Ker pa v tem primeru ni sklenjena nobena zaveza, kršitve tega zakona narave ne moremo imenovati krivica, ampak ima drugo ime, namreč NEHVALEŽNOST.

8. Zakon narave je tudi, da si ljudje med seboj pomagajo in si prizadevajo ugoditi drug drugemu, kolikor to ne ogroža njih samih ali njihove lastnine, in sicer z namenom, da s tem skrbijo za svojo ohranitev in ohrambo. Ker je očitno, da vzroki za vojno in pustošenje izvirajo iz tistih strasti, ki nas ženejo, da ugodimo sebi, druge pa pustimo, kolikor je mogoče daleč za seboj, iz tega sledi, da mora biti strast, ki nas žene k temu, da si vzajemno prizadevamo drug drugemu ugoditi, vzrok za mir. In ta strast je dobrotljivost, ki smo jo definirali v 17. odstavku 9. poglavja.

9. V tem nareku narave je vsebovano in zaobseženo tudi, da naj človek odpusti in oprosti tistemu, ki mu je bil storil krivico, če se le-ta kesa in daje poroštvo za prihodnost. ODPUŠČANJE je namreč mir, sklenjen s tistim, ki si ga (potem ko je izzval vojno) prizadeva prejeti. Zategadelj tega, da kdo sklene mir s tistim, ki se ne kesa in ne daje poročstva za prihodnost, ne moremo imenovati dobrotljivost, pač pa strah. Kdor se ne kesa, v svojih čustvih namreč ostaja sovražnik, prav tako kot oni, ki noče dati poročstva; zanj moramo potemtakem domnevati, da si ne prizadeva za mir, temveč za dosego prednosti. Zato odpuščanje te vrste ni dobrotljivost, prav tako ga ne narekuje zakon narave, pač pa je včasih lahko modro. Če po drugi strani ne odpustimo tistemu, ki se kesa in daje poroštvo, in hkrati upoštevamo, da se ljudje ne morejo vzdržati medsebojnega izzivanja, potem nikoli ne ustvarimo miru, to pa nasprotuje splošni definiciji zakona narave.

10. Ker zakon narave narekuje odpuščanje tistemu, ki se kesa in daje poroštvo za prihodnost, iz tega sledi, da ta zakon tudi nalaga, naj maščevanje ne upošteva le pretekle žalitve, pač pa tudi prihodnje koristi, to je, naj bo vsako maščevanje usmerjeno k popolnšanju, bodisi tega, ki je žalitev zagrešil, bodisi drugih, z zgledom njegove kazni, kar se dovolj očitno kaže v tem, da naravni zakon odpuščanje narekuje tedaj, ko je za prihodnost poskrbljeno. Isto je očitno tudi v naslednjem: maščevanje, ki upošteva le preteklo žalitev, ni nič drugega kot sedanje zmagoslavje in slava, ki nimata nobenega cilja; cilj namreč vsebuje neko prihodnje dobro, kar nima nobenega cilja, pa je nekoristno; torej je zmagoslavje maščevanja le puhla slava: kar pa je puhlo, je nerazumno; nerazumno prizadeti drugega pa je v nasprotju s tem, kar je po podmeni v korist slehernemu človeku, namreč mir; in kar je usmerjeno zoper mir, je usmerjeno zoper zakon narave.

11. Ker vsi znaki sovražstva in prezira, ki jih drug izkažemo drugemu, najpogosteje izzovejo prepir in boj (saj življenja samega, še manj pa miru, v razmerah dolgotrajne nečastnosti nimamo za uživanje vrednega), moramo nujno sklepati, da je zakon narave, naj nihče drugega ne zmerja, obrekuje, zasramuje ali mu na kakšen drug način naznanja sovražstvo, prezir ali nespoštovanje. Vendar se ta zakon redkokdaj uporablja. Kajti, kaj je bolj vsakdanje in pogosto, kot so zmerljivke bogatih, namenjene tistim, ki to niso, ali zmerljivke uslužbencev sodstva do onih, ki sedijo na zatožni klopi? In vendar tovrstne žalitve niso ne del kazni za zločin niti ne sodijo v njihova pooblastila; so le prevladujoča navada, po kateri je tisto, kar je dovoljeno gospodarju v odnosu do vzdrževanega hlapca, v praksi dovoljeno tudi v odnosu mogočnejših do manj mogočnih, kljub temu da slednji v ničemer ne pripomorejo k ohranitvi te navade.

12. Prav tako je zakon narave, da ljudje drug drugemu brez razlik dopuščajo opravljanje trgovine in prometa. Kajti kdor komu dopušča kaj, kar komu drugemu odreka, slednjemu naznanja sovraštvo, naznanitev sovraštva pa je vojna. To je bil vzrok, ki je porodil veliko vojno med Atenci in Peloponežani. Vojne ne bi bilo, če bi Atenci svojim sosedom Megarcem dopustili, da trgujejo v njihovih pristaniščih in na njihovih trgih.

13. Naravni zakon je tudi, da lahko vsi mirovni poslanci in vsi tisti, ki si prizadevajo za vzpostavljanje in širjenje prijateljstva med ljudmi, varno prihajajo in odhajajo. Ker je očitno mir splošni zakon narave, morajo biti vanj vključeni tudi njegovi posredniki, namreč ti ljudje.

17. poglavje

1. Odgovor na vprašanje, kakšen človek je boljši, je mogoč le, če obstajata vlada in politika, čeprav nekateri to vprašanje napačno razumejo kot vprašanje, ki ga ureja narava, in to ne le nevedni ljudje, ki mislijo, da je kri kakega človeka že po naravi boljša od krvi kakega drugega, ampak tudi ta, katerega mnenja uživajo danes v teh krajih večjo avtoriteto kot spisi kogar koli drugega - Aristotel. Aristotel je namreč menil, da so razlike v močeh ljudi po naravi tako velike, da je brez oklevanja v temelje celotne svoje politike vgradil misel, da so nekateri ljudje po naravi vredni vladanja, drugi pa so po naravi določeni za to, da služijo. Ta temelj ni le oslabil celotnega okvira njegove politike, temveč je ljudem služil tudi kot pretveza in izgovor za motenje in oviranje miru drugih. Kajti četudi bi taka razlika obstajala po naravi, namreč da bi bila gospodar in hlapec to, kar sta, zaradi neke notranje vrline in ne na podlagi soglasja ljudi, se ljudje nikoli ne bi mogli zediniti, kdo med ljudmi se v tej vrlini odlikuje in kdo ni sposoben, da vodi samega sebe, saj po naravi vsak meni, da je druge sposoben voditi vsaj tako dobro, kot so drugi sposobni njega. Kadar je izbruhnil spor med bolj pretanjenimi in bolj robotimi človeškimi duhovi (kar se je pogosto dogajalo v obdobjih uporov in državljanskih vojn), so večinoma zmagali slednji; in dokler si bodo ljudje prilaščali več časti, kot jo priznavajo drugim, si ni mogoče predstavljati, kako bi lahko živeli v miru: torej moramo domnevati, da je narava v prid miru zapovedala zakon, da naj vsak človek prizna drugega za sebi enakega. Prekršitev tega zakona imenujemo NAPUH.

2. Tako kot je bilo nujno, da si človek ne pridrži pravice do vsega, je bilo tudi potrebno, da ohrani pravico do nekaterih stvari: pravico do obrambe svojega telesa (na primer), ki je ne more prenesti na drugega; pravico do uporabe ognja, vode, svežega zraka, do prostora za bivanje in pravico do vseh stvari, ki so za življenje potrebne. Zakon narave prav tako ne zapoveduje odlaganja drugih pravic, razen tistih, ki si jih ni mogoče pridržati brez izgube miru. Ker je torej na dlani, da s tem, ko sklenemo mir drug z drugim, obdržimo številne pravice, razum in zakon narave narekujejo, naj vsak, ki si hoče pridržati kakršno pravico, to pravico prizna tudi vsakemu drugemu. Kajti tisti, ki ne ravna tako, ne dopušča enakosti, ki smo jo omenili v prejšnjem odstavku. Če namreč ljudem ne pripišemo enakosti v koristi in spoštovanju, ni mogoče priznanje njihovih enakih vrednosti. To dopuščanje *aequalia aequalibus* je isto kot

dopuščanje *proportionalia proportionalibus*. Če namreč človek prizna vsakemu drugemu enako, bo število njegovih dopustitev v sorazmerju s številom ljudi, ki jim te dopustitve namenja. In to je tisto, kar ljudje pojmujejo kot distributivno pravičnost in ima tudi primerno ime, namreč NEPRISTRANOST. Kršitev tega zakona Grki imenujejo Πλεονεξια, kar se navadno prevaja z besedo POHLEP, vendar se zdi, da je POSEGANJE V TUJE PRAVICE natančnejši izraz.

3. Če ni dogovorjeno drugače, se zakon narave glasi, naj bodo stvari, ki jih ni mogoče deliti, v skupni uporabi, in sicer sorazmerno s številom tistih, ki jih uporabljajo, ali brez omejitev, če količina teh stvari zadostuje. Postavimo najprej, da stvari, ki naj bi se uporabljala skupno, ni v zadostni množini za vse, ki naj bi jo uporabljali brez vsakih omejitev; če bi jo potem nekateri lahko uporabljali bolj kot vsi drugi, enakost, ki smo jo terjali v drugem odstavku, ne bi bila ohranjena. Kot vse druge zakone narave moramo tudi ta zakon razumeti, kot da pred njim ni bila sklenjena nobena zaveza, saj bi kdo lahko pred tem odstopil od svoje pravice do skupne uporabe, in če bi bilo tako, bi bil primer drugačen.

4. Pri stvareh, ki jih ni mogoče deliti niti uporabljati skupno, mora biti pravilo narave nujno eno od teh dveh: ali žreb ali izmenična uporaba; kajti razen teh dveh načinov si ne moremo zamisliti nobene druge oblike enakosti. Pri izmenični uporabi ima prednost tisti, ki uporabo začne; za zmanjšanje te prednosti je samo en način, in sicer žreb. Zavaljo tega pri stvareh, ki jih ni mogoče deliti niti skupno uporabljati, velja naravni zakon, naj bo uporaba izmenična ali naj se prednost odpravi z žrebom; drugega načina za doseg enakosti ni, enakost pa je zakon narave.

5. Obstajata dve vrsti žreba: prvi je samovoljni žreb, ki ga opravijo ljudje in je obče znan pod imeni, kot so žreb, sreča, hazard in podobno; drugi je naravni žreb, kakršen je prvorojenstvo, ki ni nič drugega kot sreča ali naključje, da je kdo rojen prvi; zdi se, da so to imeli v mislih tisti, ki dedovanje imenujejo *cleronomia*, kar pomeni dedovanje z žrebom. Drugič, *prima occupatio*, prvo poseganje ali prva najdba stvari, ki jo pred tem še nihče ni uporabljal, kar pa je večinoma tudi zgolj sreča oz. naključje.

6. Čeprav se ljudje s temi zakoni narave strinjajo in si prizadevajo, da bi jih spoštovali, pa se spričo človeških strasti, ki otežujejo razumevanje dejanj in njihovih okoliščin, v katerih prihaja do kršitev, nujno pojavijo številni veliki spori v zvezi z njihovo razlago, kar nujno poruši mir, in ljudje se povrnejo v prejšnje stanje sovražnosti. Za odpravo teh sporov je nujno potreben skupen razsodnik in sodnik, čigar razsodbi se morata podrediti obe strani v sporu. In zategadelj je naravni zakon, da bi se morali v slehernem sporu obe strani, ki sta vpleteni vanj, sporazumeti in zediniti glede razsodnika, ki mu obe zaupata, ter se zavezati, da bosta ravnali v skladu z njegovo razsodbo. Kajti kjer je vsak človek sam svoj sodnik, pravzaprav ni sodnika; podobno, kot če si vsak človek sam kroji svojo pravico, je tudi tu učinek tak, kot da ni nikakršne pravice; in kjer ni sodnika, sporu ni konca in ostaja pravica do sovražnosti.

7. Torej je RAZSODNIK ali sodnik tisti, ki mu vse v spor vpletene strani zaupajo, da ga bo razrešil z razglasitvijo svoje sodbe. Iz tega sledi: prvič, da

sodnik ne sme biti udeležen v sporu in da v sporu, o katerem odloča, ne sme imeti nikakršnih svojih interesov, sicer je namreč stran v sporu, ki bi jo iz istih razlogov moral soditi kdo drug; drugič, da z nobeno od vpletenih strani ne sklene zaveze o tem, da bo njegova razsodba bolj v korist ene kot druge strani. Prav tako ne sme skleniti nikakršne zaveze z nobeno od vpletenih strani o tem, da bo njegova razsodba pravična, saj bi na ta način iz strani v sporu naredil sodnika in bi zato spor še naprej ostal nerazrešen. Kljub zaupanju, ki ga uživa, in enakosti vpletenih strani, ki jo mora v skladu z zakonom narave upoštevati, sodnik zakon prekrši, če zaradi naklonjenosti eni od strani ali sovraštva do nje razglasi drugačno sodbo od tiste, ki bi bila po njegovem prepričanju pravična. In tretjič, nihče se ne sme postaviti za rabsodnika v nobenem sporu med drugimi ljudmi brez njihove privolitve in strinjanja.

8. Zakon narave je tudi, naj svojega nasveta ali predloga nihče ne vsiljuje oziroma naj z njim ne pritiska na nikogar, ki je naznanil, da ga ni voljan poslušati. Povsem jasno je namreč, da človek sprejme nasvet le glede na to, kaj je v prid ali škodljivo njemu samemu in ne svetovalcu; svetovanje je prostovoljno dejanje in zato je lahko meri tudi na to, kar je v prid svetovalcu. Do svetovalca smo zato pogosto lahko povsem upravičeno sumničavi. In četudi ni nobenega suma, je svetovanje nepotrebna žalitev za tistega, ki nasveta ni bil voljan poslušati, sleherna žalitev pa meri na rušenje miru, zato je vsiljevanje nasvetov dejanje zoper zakon narave.

9. Kdo, ki vidi, da so naravni zakoni spisani s tolikšnim trudom in s tolikimi besedami, bi utegnil pomisliti, da je priznanje teh zakonov in ravnanje v skladu z njimi ob vsakem nenadejanem pripetljaju, ko imamo le malo časa za razmislek, še veliko težavnejše. To drži, če imamo v mislih človeka, prežetega s strastmi, ki večinoma vodijo k izničenju naravne enakosti ljudi, na primer z jezo, častihlepnostjo, pohlepom, napuhom in podobnimi; če pa kdo ni prevzet od teh strasti, obstaja povsem preprosto pravilo, s katerim lahko v hipu ugotovimo, ali je dejanje, ki ga nameravamo storiti, v nasprotju z zakonom narave ali ne, in sicer tole: človek naj se postavi na mesto tistega, s katerim ima opraviti, in narobe, njega naj postavi na svoje mesto; pravzaprav gre le za zamenjavo skodelic na tehtnici. Kajti strast vsakogar ima veliko težo v njegovi lastni skodeli in le majhno v skodeli njegovega bližnjega. To pravilo je dobro znano in ga izraža star rek: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*.

10. Povzetek vsebine teh zakonov narave je torej, da nam prepovedujejo biti sam svoj sodnik ter svoje sreče kovač in nas napotujejo k temu, da se prilagajamo drug drugemu; če bi te zakone spoštovali le nekateri, drugi pa ne, bi tisti, ki bi jih spoštovali, postali plen onih, ki jih zapostavljajo; dobri bi ostali brez zaščite pred hudobnimi, za nameček pa bi imeli še nalogo, da jim stojijo ob strani, to pa je v nasprotju z namenom teh zakonov, ki je zgolj obramba in varovanje tistih, ki se jih držijo. Zato razum in zakon narave, ki segata prek vseh teh posebnih zakonov in nadnje, narekujeta splošni zakon: naj vsak te posebne zakone spoštuje le, kolikor se zaradi tega ne spušča v kakršne koli nevšečnosti, ki bi se po njegovi lastni presoji lahko pojavile, če bi te zakone zapostavljali tisti, v odnosih s katerimi jih on sam spoštuje; zahtevana sta torej le naša želja in neomajen namen, da si bomo prizadevali in jih bomo vedno pripravljeni spoštovati, razen tedaj, ko bi drugi v svojih odnosih z nami njho-

vo spoštovanje zavračal. Dokler ni zagotovljeno, da se bodo ljudje ravnali v skladu z njim, zato moč zakona narave ni *in foro externo*, ampak vselej *in foro interno*, kjer dejavno spoštovanje zakona narave ni zanesljivo in kjer se volja in pripravljenost na ravnanje v skladu z njim jemljeta za dejanje samo.

11. Med te zakone narave niso všteti navade in običaji. Kajti če kako dejanje nasprotuje razumu, potem ne glede na to, kolikokrat se je že zgodilo, in ne glede na še tako številne precedense, razumu še vedno nasprotuje in torej ni zakon narave, pač pa njegovo nasprotje. Toda s spreminjanjem okoliščin lahko privolitev in zaveza tako spremenita zadevo, kot je bila zastavljena v zakonu narave, da postane to, kar je bilo poprej v skladu z razumom, potem njemu nasprotno, ne da bi pri tem razum prenehal biti zakon. Kajti čeprav priznavanje enakosti drugemu zavezuje vsakega, če ta drugi vidi razlog za zavrnitev te enakosti in sebe naredi za manjvrednega, tisti, ki odtlej tega pojmuje za manjvrednega, s tem ne krši zakona narave, ki zapoveduje priznavanje enakosti. Skratka, lastna privolitev človeka lahko prikrajša za svobodo, ki mu jo daje zakon narave, navade pa tega ne morejo; niti navade niti privoljenje ne morejo odpraviti tega ali katerega koli drugega zakona narave.

12. Kolikor je zakon (v ožjem pomenu besede) zapoved, nareki, ki izhajajo iz narave, niso zapovedi; zato jih zakoni ne imenujemo glede na naravo, pač pa z ozirom na stvaritelja narave, Vsemogočnega Boga.

13. In ker se zakoni narave nanašajo na zavest, jih ne krši le tisti, ki ravna v nasprotju z njimi, temveč tudi oni, ki deluje v skladu z njimi, če je pri tem mnenja, da je res nasprotno. Čeprav je namreč njegovo ravnanje najbrž pravilno, v svoji presoji le-tega prezira zakon.

14. V skladu z naravnimi strastmi imenuje vsak človek dobro to, kar mu v sedanjosti ali prihodnosti, kolikor jo lahko predvidi, ugaja, in na podoben način slabo to, kar mu ni pogodu. Zato mora človek, ki vidi vnaprej vse korake poti svoje ohranitve (t.j. cilja, h kateremu po naravi vsak teži), to imenovati dobro, nasprotje tega pa slabo. Ko ga prevevajo strasti, vsak človek tega dobrega in slabega ne imenuje tako, vendar ju tako imenujejo vsi, kadar se tega vprašanja lotevajo z razumom. In zato je glede na razum izpolnjevanje vseh teh zakonov dobro, njihova kršitev pa slabo. Tako je tudi navada oziroma nagnjenje ali namen te zakone izvrševati dobro, njihovo zapostavljanje pa slabo. Iz tega izvira razlikovanje med *malum poenae* in *malum culpae*; *malum poenae* je vsaka bolečina ali vznemirjanje duše, *malum culpae* pa je delovanje, ki je v nasprotju z razumom in zakonom narave; tako kot se tudi naša naravnost, da ravnamo v skladu s temi in drugimi zakoni narave, ki vodijo k naši ohranitvi, imenuje KREPOST, naravnost, da ravnamo nasprotno, pa SLABOST. Na primer: pravičnost je naravnost, da se držimo zavez, nepravičnost pa je nasprotno slabost; nepristranost je naravnost, da dopuščamo enakost po naravi, ošabnost pa je nasprotno slabost; hvaležnost je naravnost, da poplačamo dobrotljivost in zaupanje drugih, nehvaležnost pa je nasprotno slabost; zmernost je naravnost, s katero se vzdržimo vsega, kar lahko povzroči naše uničenje, nezmernost pa je nasprotno slabost; modrost pa je isto kot krepost nasploh. Kar zadeva ustaljeno mnenje, da je krepost v srednji vrednosti, slabost pa je v skrajnostih, zanj ne vidim nobenega razloga in ne morem najti

nobene take srednje vrednosti. Če je povod dober, utegne biti pogum, ko je drznost skrajna, krepost; skrajni strah ni slabost, če je tudi nevarnost skrajna. Če damo človeku več, kot mu gre, to ni nepravичnost, nepravīčnost pa je, če mu damo manj, kot mu gre; in širosrčnost pri darovanju ni velikost darila, pač pa je to razlog darovanja. In podobno je pri vseh drugih krepostih in slabostih. Vem, da je nauk o srednji vrednosti oblikoval Aristotel, vendar so njegova mnenja v zvezi s krepostjo in slabostjo v njegovem času in še danes na splošno prevladujoča med neukimi ljudmi, zato je malo verjetno, da so točna.

15. Bistvo kreposti lahko povzamemo s tem, da smo družabni v odnosu do tistih, ki hočejo biti družabni, in nemogoči do onih, ki tega nočejo. To pa je hkrati tudi povzetek zakona narave; kajti v družabnem delovanju zakon narave pripomore k miru in družbi; to, da smo nemogoči, pa je zakon narave v vojni, ko je strah zaščita, ki jo človek črpa iz lastnih moči; medtem ko prvi zakon narave oblikujejo dejanja nepristranosti in pravičnosti, drugega oblikujejo dejanja časti. Vse kreposti so vsebovane v nepristranosti, pravičnosti in časti.

18. poglavje

1. Zakoni, obravnavani v prejšnjih poglavjih, se imenujejo zakoni narave, ker so nareki naravnega razuma; imenujejo jih tudi moralni zakoni, ker se nanašajo na vedenje in občevanje ljudi med seboj; glede na to, da je njihov avtor Vsemogočni Bog, so torej tudi božji zakoni in bi se morali torej ujemati ali vsaj ne bi smeli biti v nasprotju z božjo besedo, kot je zapisana v Svetem pismu. V tem poglavju bom zato navedel tista mesta iz Svetega pisma, ki se zdijo najbolj v skladu z omenjenimi zakoni.

2. Zdi se, da skuša božja beseda božjim zakonom najprej narediti prostor v razumu; to opravi z besedili, ki isto pripisujejo srcu in razumu: na primer Ps 40, 8: *“Bog moj (...) in postava tvoja je v mojem srcu.”* Heb 8, 10: *“Potem, je dejal Gospod, svoje postave bom dal v njihovega duha.”* Enako tudi Heb 10, 16. Ps 37, 31, ki govori o pravičnem človeku, pravi: *“Postava njegovega Boga je v njegovem srcu in njegovi koraki ne omahujejo.”* Ps 19, 7, 8: *“Gospodove zapovedi so prave, razveseljujejo srce; Gospodov ukaz čist, razsvetljuje oči.”* Jer 31, 33: *“Svojo postavo položim v njih notranjost in jo zapišem v njih srce.”* In v Jan 1 je zakonodajalec sam, Vsemogočni Bog, imenovan Λογος, ki je tudi opisan kot (verz 4) *“luč ljudem”* in (verz 9) *“Bila je prava luč, ki prihaja na svet in razsvetljuje vsakega človeka.”* Vse to so opisi naravnega razuma.

3. Da so predpisi, ki so naravnani k miru, božji zakon, kolikor je moralen, potrjujejo naslednja in druga mesta v Svetem pismu: Rim 3, 17, pravičnost, ki je izpolnjevanje zakona, se imenuje *“pot miru”*; Ps 85, 10: *“Pravičnost in mir se poljubita.”* Tudi v Mt 5, 9: *“Blagor tistim, ki delajo za mir”*, in v Heb 7, 2, kjer je Melkizedek, kralj v Salemu, predstavljen kot *“kralj pravičnosti”* ter *“kralj miru”*, v verz 21 pa je naš odrešenik Kristus imenovan *“duhovnik na veke Melkizedekovega reda”*, iz česar lahko sklepamo, da nauk našega odrešenika Kristusa izpolnjevanje zakona povezuje z mirom.

4. Da je zakon narave nespremenljiv, je zapovedano z večnostjo Melkizedekovega duhovniškega stanu; po besedah našega Odrešenika, Mt 5, 18: *“Dokler ne premineta nebo in zemlja, ne bo zbrisana niti ena črka ali ena črtica postave, preden se vse ne zgodi.”*

5. Ps 15 uči, da se morajo ljudje držati svojih zavez in na vprašanje, postavljeno v prvem verzu: *“Gospod, kdo bo prebival v tvojem šotoru...”*, verz 4 odgovarja: *“Kdor tudi sebi v škodo prisege ne spreminja.”* Kjer ni zaveze, morajo biti ljudje hvaležni. Dt 25, 4: *“Ne zavezuj gobca volu, kadar mane!”*, kar je sv. Pavel razložil kot “ljudem” in ne “volu” (1 Kor 9, 9).

6. Ljudje se naj zadovoljijo z enakostjo, ki je temelj zakona narave in drugega dela božjega zakona, Mt 22, 39, 40: *“Ljubi svojega bližnjega kakor sam sebe. Na teh dveh zapovedih stoji vsa postava in preroki.”* Česar pa ne gre razumeti, kot da naj vsak skrbi za blaginjo svojega bližnjega prav toliko kot za svojo ali naj svoje dobrine razdeli med bližnje, marveč naj svojega bližnjega spoštuje kot vrednega vseh tistih pravic in prednosti, ki jih sam uživa, in naj mu prisodi vse, kar meni, da bi moralo biti prisojeno tudi njemu samemu; kar pomeni samo to, da mora biti ponižen, prijazen in zadovoljen z enakostjo.

7. Razporeditev pravic med enake mora biti v skladu s številskimi razmerji, kar pomeni dajanje *aequalia aequalibus* in *proportionalia proportionalibus*; v Nm 26, 53, 54 najdemo božjo zapoved Mojzesu: *“Tem naj se razdeli dežela v dedino po številu imen. Mnogoštevilnemu daj veliko dedino, maloštevilnemu daj malo dedino, vsakemu naj se da njegova dedina po številu njegovih naštetih!”* Odločitev po žrebu je sredstvo miru, Preg 18, 18: *“Prepire poravnava žreb, tudi med mogočnimi odločuje”*.

8. Da sta božji zakon tudi prilagajanje in odpuščanje, ki sta bila poprej prikazana kot zakona narave, je jasno, saj sta bistvo dobrotljivosti, ki je cilj celotnega zakona. Nauk našega odrešenika nas uči, da drug drugega ne smemo grajati ali zmerjati, Mt 7, 1: *“Ne sodite, da ne boste sojeni! ... Kaj gledaš iver v očesu svojega brata, bruna v svojem očesu pa ne opaziš?”* (verz 3). Tudi zakon, ki prepoveduje vsiljevanje nasvetov drugim, če si sami tega ne želijo, je božji zakon. Če našo dobrotljivost in željo po medsebojnem izboljšanju vsiljujemo tudi potem, ko je bila zavrnjena, je to grajanje in obsojanje drugega, kar je prepovedano v prej navedenem besedilu in tudi v pismu Rim 14, 12, 13: *“Potemtakem bo vsak izmed nas dajal Bogu račun o sebi. Zatorej nehamo soditi drug drugega. Rajši pazite na to, da ne boste bratu v spotiko ali v pohujšanje.”*

9. Človekovo vodilo, ki zadeva zakon narave, *Quod tibi fieri non vis, alteri non feceris*, potrjuje na primer Mt 7, 12: *“Vse, kar želite, da bi ljudje vam storili, storite tudi vi njim! To je postava in preroki.”* Tudi Rim 2, 1: *“Zakaj s tem, ko sodiš drugega, obsodiš sam sebe.”*

10. Iz Svetega pisma je jasno tudi, da ti zakoni zadevajo le sodišče naše zavesti; da dejanj, ki so z njimi v nasprotju, Bog ne bo kaznoval nič bolj, kot če bi nastala po malomarnosti in iz omalovaževanja. K prvemu: da ti zakoni zadevajo zavest, je razvidno iz Mt 5, 20: *“Zato vam pravim: če vaša pravičnost ne bo večja kakor pismoukov in Farizejev, nikoli ne pridete v nebeško kraljestvo.”*

vo." Farizeji so bili namreč v zunanjem ravnanju najbolj natančni med Židi; kar pomeni, da terjajo zakoni iskrenost zavesti, saj sicer naš odrešenik ne bi mogel zahtevati večje pravičnosti od njihove. Spričo tega naš odrešenik Kristus pravi: *"Izterjevalec je odšel iz templja bolj zadovoljen kot Farizej."* In Kristus je dejal: *"Njegov jarem je lahek in njegovo breme lahko."* To pa sledi iz tega, da je Kristus zahteval le naše največje prizadevanje. Tudi Rim 14, 23: *"Kdor pa je v dvomu, je obsojen, če je, ker tega ne dela iz prepričanja."* Na nepreštveh mestih Stare in Nove zaveze Vsemogočni Bog oznani, da bo prevzel odgovornost za storjena dejanja, tako dobra kot zla. Vse navedeno povsem jasno kaže, da je božji zakon človekovemu duhu narekovan. Po drugi strani je prav tako očitno, da bo človek, ne glede na število in težo dejanj, ki jih bo storil spričo svoje slabosti, če jih bo le obsodil v svoji zavesti, oproščen kazni, ki k tem dejanjem sicer sodi, kajti *"če se grešnik pokesa svojih grehov iz dna srca svojega, tedaj bom iz svojega spomina izpustil vsa njegova zla dela, pravi Gospod"*.

11. Kar zadeva maščevanje, ki naj bi po naravnem zakonu ne omogočalo le trenutnega užitka, temveč tudi prihodnjo korist, kot sem dejal v 10. odstavku 16. poglavja, pa so bili izrečeni ugovori, na primer ugovor proti nadaljevanju kazni po sodnem dnevu, ko ne izboljšanje ne zgled ne bosta več možna. Ta ugovor bi imel nekaj teže, če bi bila kazen določena po tem, ko bi bili že vsi grehi mimo, toda glede na to, da je bila kazen vzpostavljena pred grehom, je s tem, da je človeka obdržala v umirjenem in krepotnem dvogovoru z grozo, služila blaginji človeštva; maščevanje je bilo torej usmerjeno le v prihodnost.

12. In končno, zakon naravnega razuma, ki bi bil navzkriž z božjo postavo, ne obstaja; Vsemogočni Bog je človeku dal razum, da bi mu bil luč. Upam, da ni brezbožno misliti, da bo Vsemogočni Bog, navzlic nasprotovanju in kljubovanju nadnaravne sodobnosti razumskim in moralnim pogovorom, na sodni dan o tem, pa tudi o napotkih, ki naj bi jim sledili na našem tukajšnjem popotovanju, zahteval natančen račun.

19. poglavje

1. V 16. odstavku 12. poglavja smo pokazali, da so mnenja ljudi o nagradah in kaznih za njihova dejanja vzroki, ki ustvarjajo in uravnavajo njihovo voljo do teh dejanj. Iz stanja enakosti vseh ljudi, ko je vsakemu omogočeno, da je sam sebi sodnik, in ko se ljudje enako bojijo drug drugega, vsak pa se zanaša na svojo spretnost in moč, sledi, da lahko tedaj, ko koga njegove naravne strasti izzovejo, da prekrši zakone, drugi zaupa svojo varnost samo predčasnemu posegu. Spričo tega si vsak (ne glede na to, kako močno je naklonjen miru) kot nujno sredstvo ohranitve še naprej pridrži pravico, da počne, kar koli se mu zdi dobro. Dokler torej ljudem ne bo zajamčeno, da bodo v odnosu drug do drugega spoštovali zakon narave, so še vedno v vojnem stanju in vsakemu človeku, ki si prizadeva za svojo varnost in udobje, ni nič nezakonitega; varnost in udobje sta vzajemna pomoč, ki prav tako izvira iz vzajemnega strahu drugega pred drugim.

2. Znan je rek *inter arma silent leges*. O zakonih, ki naj bi jih ljudje spoštovali v medsebojnih odnosih v času vojne, ko sta vodilo dejavnosti vsakega človeka preživetje in blaginja, je potemtakem le malokaj dodati. In vendar zakon narave tudi v času vojne zapoveduje, naj ljudje ne zadostijo okrutnosti tistih svojih sedanjih strasti, za katere lahko sami uvidijo, da jim v prihodnje ne bodo prinesle koristi. Takšna dejanja ne bi izdajala nujnosti, ampak nagnjenje človekovega duha do vojne, ki nasprotuje zakonu narave. Beremo lahko, da je bilo ropanje nekoč način življenja, toda mnogi od tistih, ki so ga izbrali, niso le prizanesli življenjem napadenih, temveč so jim pustili toliko stvari, kolikor so jih potrebovali za ohranitev življenja, ki so jim ga bili pustili; pobrali so jim na primer le živino in pridelke, vole in orodje za obdelovanje zemlje pa so pustili. Isti zakon narave je s potrebo po varnosti in samoohranitvi upravičeval rop in prepovedoval okrutna dejanja, razen če je strah narekoval drugače. Nič, razen strahu, ne more upravičiti odvzema življenja drugemu. In zato, ker je na strah težko pokazati drugače kot ob kakšnih nečastnih dejanjih, ki izdajo zavest o lastni šibkosti tistega, ki se jih loteva, so se okrutnosti vzdržali vsi, pri katerih je bila strast do poguma ali velikodušnosti prevladujoča; tako da, čeprav v vojni ni zakonov, katerih kršitev bi bila krivična, so zakoni, katerih kršitev je nečastna. Z eno besedo, edini zakon delovanja v času vojne je zakon časti in pravice do vojne modrosti.

3. Glede na to, da je vzajemna pomoč nujna za obrambo, kot je vzajemni strah drugega pred drugim nujen za mir, je treba razmisliti o tem, kako velika pomoč je potrebna za takšno obrambo in za povzročitev takšnega vzajemnega strahu, da se ljudje ne bi tako zlahka drznili napasti drug drugega. Predvsem je jasno, da vzajemna pomoč dveh ali treh ljudi le malo varuje, saj zadostno spodbudo za napad dajejo že možnosti za uspeh, ki bi jih imela človek ali dva. Da bi ljudje v vzajemni pomoči imeli zadostno zagotovilo, jih mora biti tako veliko, da bi bile možnosti peščice, ki bi jih imel na voljo nasprotnik, negotove in neznatne.

4. Ne glede na število ljudi, zbranih za skupno obrambo, učinka vseeno ne bo, če svojih dejanj vsi ne usmerijo k istemu cilju; usmeritev k istemu cilju je to, kar smo v 7. odstavku 12. poglavja imenovali soglasje. Ne glede na to, ali je soglasje (ali sloga) med tako številnimi ljudmi posledica strahu pred napadalcem, ali upanja na osvajanje in plen ali obeh, in četudi traja tako dolgo kot dejanje samo, je zaradi različnosti presoje in strasti pri tolikih ljudeh, ki si po naravi prizadevajo za čast in prevlado drugega nad drugim, vseeno nemogoče ne le, da bi ljudje drug drugemu pomagali pred sovražnikom, temveč tudi, da bi med njimi vladal trajni mir, če jim ne vlada vzajemen in skupen strah.

5. Vsemu temu je mogoče ugovarjati s sklicevanjem na izkušnjo o nekatereh nerazumnih živih bitjih, katerih življenje je vseeno ves čas tako dobro urejeno in vodeno v njihovo skupno korist, da jim ni do upora in medsebojnega bojevanja in da si poleg tega v prid miru, blaginje in varnosti ni mogoče zamisliti ničesar drugega. O tem nam govori izkušnja z majhno živalco, čebelo, ki jo zato štejemo med *animalia politica*. Zakaj ne bi torej ljudje, ki se prednosti sloge zavedajo, nenehno in brez prisile ohranjali sloge podobno kot čebele? Na to odgovarjam, da med drugimi živimi bitji ne gre za vprašanje prednosti v lastni vrsti ne za spor o časti ali o priznanju modrosti drugemu, kot smo

mu priča med ljudmi in ki poraja zavist in sovražstvo med ljudmi ter iz njiju upor in vojno. Drugič, vsa ta živa bitja težijo k miru in hrani, ki sta vsem skupna, medtem ko ljudje težijo h gospostvu, premoči in osebnemu bogastvu, ki so ločeni pri vsakem človeku, pa tudi k tekmovanju v potomstvu. Tretjič, ta živa bitja brez razuma niso dovolj usposobljena, da bi lahko odkrila ali si mislila, da so odkrila, pomanjkljivosti v vladanju in so zato z njim zadovoljna. V množstvu ljudi pa se vedno najde nekaj takšnih, ki se imajo za pametnejše od drugih in si prizadevajo spremeniti, kar se jim zdi napak, pri čemer različni ljudje uporabljajo različne načine, in to sproži vojno. Četrtrič, v nasprotju z ljudmi čebelam manjka govor, zato druga druge ne morejo hujskati k razkolu. Petič, čebele ne zapopadejo razlike med pravim in napačnim, pač pa le med ugodjem in bolečino, zato, vse dokler jim je ugodno, druga druge ali svojega vodje ne črtijo, medtem ko so ljudje, ki se postavljajo za sodnike o pravem in napačnem, najmanj mirni takrat, ko se jim godi najbolje. In slednjič, naravno slogo, kot obstaja med opisanimi bitji, je ustvaril Bog po naravni poti, medtem ko je sloga med ljudmi umetna in dosežena z zavezo. Nič čudnega potemtako, če lahko taka nerazumna bitja, ki se obvladajo v množstvu, ustvarijo trdnjšo slogo kot ljudje, ki jo vzpostavijo s pomočjo arbitrarnih institucij.

6. Kljub temu pa soglasje (s tem razumem sodelovanje hotenj mnogih pri enem dejanju) ni zadostno zagotovilo za skupni mir ljudi, če ti ne povzdi-gnejo kake skupne moči, ki jih z ustrahovanjem zmore prisiliti k ohranjanju miru med njimi in tudi k združitvi sil proti skupnemu sovražniku. Edini način, ki si ga je mogoče zamisliti za doseg tega cilja, je združitev, ki je v 8. odstavku 12. poglavja opredeljena kot zaobseganje ali vključitev volj mnogih v voljo enega človeka ali v voljo večjega dela kateregakoli števila ljudi, t.j. v voljo enega človeka ali enega SVETA oziroma zbora ljudi, ki preudarjajo o čem, kar je vsem skupno.

7. Do združitve pride tako, da se vsak človek z dogovorom obveže zgolj enemu človeku ali enemu svetu, da bo napravil vse, kar mu bosta ta človek ali svet zapovedala, in da ne bo storil nobenega dejanja, ki ga bosta ta človek ali svet prepovedala ali mu ukazala, da ga ne stori. Dalje, če se ljudje zavežejo izpolnjevati zapovedi sveta, se morajo zavezati tudi, da bo vsak imel voljo večjega dela ljudi, ki sestavljajo svet, za zapoved vsega sveta. In čeprav hotenje človeka, ker ni prostovoljno, pač pa začetek prostovoljnih dejanj, ni predmet presoje in zavez, pa se človek vendarle, ko svoja hotenja z zavezo podredi zapovedi drugega, obveže, da se bo svoji moči in sredstvom odpovedal v prid tega, ki se mu je zavezal biti pokoren; z uporabo vseh moči in sredstev vseh zavezanih in z njihovo strašljivostjo lahko ta, ki naj bi zapovedoval, hotenja vseh oblikuje v enotnost in slogo med njimi.

8. Tako združitev, ki jo ljudje dandanes imenujejo **POLITIČNO TELO** ali civilna družba, so Grki imenovali **Πολις**, t.j. mesto, ki ga lahko opredelimo kot množstvo ljudi, ki so s skupno močjo združeni kot ena oseba za doseg skupnega miru, obrambe in koristi.

9. In podobno, kot se je ta združitev v politično telo ali mesto s skupno močjo za doseg skupnega dobrega vseh njenih posebnih oseb ali članov vzpostavila nad vsemi njimi, se v množstvu članov skupnosti lahko vzpostavi

podrejeno združenje ljudi z namenom, da uresniči kaka skupna dejanja v njihov lasten prid ali v prid vsega mesta, na primer za podrejeno vladanje, svetovanje, trgovino in podobno. Ta podrejena politična telesa se često imenujejo KORPORACIJE in njihova moč nad posamezniki v njihovem lastnem združenju seže tako daleč, kot jim to dopusti mesto, katerega člani so.

10. V vseh nepodrejenih in samostojnih mestih ali političnih telesih je človek ali svet, ki so mu posamezni člani podelili skupno moč, imenovan njihov suveren in njegova moč moč suverena; sestavljata jo moč in sila, ki ju je vsak posamezen član z zavezo prenesel nanj. In ker je nemogoče, da bi kdor koli resnično prenesel svojo moč na drugega, tako kot je ta drugi ne more resnično sprejeti, je treba s tem razumeti, da prenos človekove moči in sile ni nič drugega kot opustitev lastne pravice ali odpoved lastni pravici do upiranja tistemu, na katerega je moč prenesena. Vsak član političnega telesa se (v odnosu do suverena) imenuje PODANIK.

11. Splošni vzrok, ki človeka privede do tega, da postane podanik nekoga drugega, je (kot sem že dejal) strah, da se sicer ne bi ohranil. Človek se torej lahko podredi tistemu, ki ga je osvojil ali ki ga lahko osvoji, iz strahu pred njim ali pa se ljudje povežejo med seboj in se, spričo strahu pred drugimi, podredijo tistemu, o katerem dosežejo dogovor. Ko se številni ljudje podredijo na prvi način, kot po naravi nastane politično telo, ki se razvije v očetovsko in despotsko gospostvo. Ko se podredijo na drugi način, z vzajemnim soglasjem mnogih ljudi, je politično telo, ki ga oblikujejo, drugače od predhodnega, največkrat imenovano država, čeprav je to ime splošno za obe obliki. Najprej bom govoril o državah in nato o dednih ter despotskih političnih telesih.

Prevedla Zlata Gorenc in Igor Pribac

“Poglavja o naravnem stanju” - razpotje v interpretacijah Hobbesa

Elementi naravnega in političnega prava (*Elements of Law Natural and Politic*) niso prvo delo, ki ga je Hobbes napisal in objavil, vendar so prvo njegovo delo, v katerem nastopijo vse ključne konceptualne rešitve njegove filozofije političnega: naravno stanje, zakon narave, družbena pogodba, avtorizacija, obveznost ipd. Hobbes v njem prvič razvije celotno filozofsko genezo političnih razmerij, ki pa se ne začneja, kot morda zavajajoče sugerira pričujoči izbor prevedenih poglavij, preprosto z opisom naravnega stanja. Filozofska geneza, ki jo bralcu *Elements* predlaga Hobbes, je daljša in zapletenejša. Kot je razvidno iz kazala *Elements*, je Hobbes, preden je prešel k opisu razmerij med ljudmi, ki jih nič ne zavezuje, zastavil drzno materialistično psihologijo, ki trdi, da je izvor čustev in idej duha zunaj duha. Segel je še dlje in zastavil analizo duha, katere temeljna podmena je na videz v nespravljivem protislovju s tezo o zunajduhovnem izvoru vzgibanosti duha. Podmena je, da lahko duh mislimo ločeno od vsega zunaj njega. To ločitev, ki pri Hobbesu uvaja celotno analizo človekovih predstavni in spoznavni moči, znanosti in njenega odnosa do jezika, opravi Hobbes na samem začetku *Elements*, ko vpelje slovito hipotezo o uničenju sveta, ki jo najdemo tudi v kasnejših delih:

¹EL, I, 8, str. 2

“Da bi razumeli, kaj mislim s spoznavnimi močmi, se moramo spomniti in priznati, da so nekatere podobe ali pojmi stvari zunaj nas do te mere stalno navzoči v našem duhu, da bi nekdo, če bi lahko ostal živ in bi bil ves preostali svet uničen, vseeno ohranil njegovo podobo in podobo vseh tistih stvari, ki bi jih pred tem v njem videl in zaznal; vsak namreč iz svojih izkušenj ve, da odsotnost stvari, ki si jih je nekoč upodobil, ne povzroči odsotnosti ali uničenja same upodobitvene moči.”¹

² *De Corpore*, OL, I, pogl. VII, str. 82

³ Prim. Yves Charles Zarka: **La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique**, str. 36 in nasl.

Hipoteza o uničenju sveta (*annihilatio mundi*) in ohranitvi duha trdi, da lahko moči duha - Hobbes idej ne ločuje od podob - opazujemo kot bi bile neodvisne. Čeprav je za Hobbesa zunanja stvar vzrok vtisa, ki v duhu proizvede predstavo, zato nič manj ne drži, da lahko vse predstave pojmu-jemo kot "notranje akcidence tistega, ki upodablja"². To izhodišče Hobbesu omogoči, da se raziskovanja duha, ki ga naseljujejo koncepti ali podobe in občutki, loteva ne oziraje se na odnos duha do stvari zunaj njega. Na ta način lahko oriše nekakšno fenomenologijo ali deskripcijo poti nastajanja pojmovnih zvez v duhu in med njimi izloči znanstvene, ne da bi se pri tem skliceval na realnost ali bit, ki naj bi te zveze porajali. Umišljeno uničenje sveta je prvi korak Hobbesove prve filozofije, ki jo zaznamuje prizadevanje, da ne bi zdrsnila v nekritično ontologijo. Na začetek svoje filozofije torej Hobbes postavi ločitev govoric in biti.³

V kasnejših delih je rešitve iz *Elements* dopolnil in razvil, poudarki so se deloma premestili, vendar je temeljni okvir Hobbesovega kasnejšega razpravljanja o "političnih telesih" ostal takšen, kakršen nam je zapuščen v *Elements*. Zato veljajo *Elements* poleg *De Cive* (O državljanu) in *Leviatana* za eno od treh pglavitnih del njegove politične filozofije. Pred drugima dvema imajo to prednost, da je obravnava v tem delu najbolj zgoščena.

Hobbes je *Elements* dokončal maja 1940, ko je bil že v zrelih letih - imel jih je že dvainpetdeset. Pred tem delom je imel javnosti malokaj pokazati: objavil je prevod Tukididove Zgodovine peloponeških vojn, ki ji je dodal svoj predgovor, in začel pisati prvo verzijo *De Corpore* (O telesu), ki je ostala le v obliki rokopisne skice nekaj poglavij kasneje natisnjene verzije. Nekateri mu pripisujejo tudi avtorstvo spisa, ki ga je odkril Ferdinand de Tönnies, njegov nastanek datira v čas okoli leta 1631 in ga je naslovil *Short Tract on First Principles* (Kratka razprava o prvih načelih). Drugi menijo, da je Hobbesovo avtorstvo tega spisa sporno, nesporno pa je, da je nastal v t.i. newcastlskem krožku razumnikov, ki mu je pripadal tudi Hobbes in je imel pomembno vlogo pri transplantaciji kartezijanstva in gassendijevstva na Otok.

V tem nenavadno dolgem obdobju dozorevanja je Hobbes opravil pomemben filozofski razvoj. Na treh potovanjih na celino kot vzgojitelj in kasneje tajnik v službi družine Cavendish je imel priložnost spoznati zaostalost svoje oxfordske izobrazbe. Prevod in predgovor k Tukididu kažeta njegovo opuščanje humanistično pojmovanega ideala zgodovinopisja, obremenjenega z retoričnimi figurami in vdori fiktivnega, v prid stvarne zgodovine, ki ji je največ do zvestobe dogodkom, tako kot je zahteval Jean Bodin. Bodinovo izenačitev vlog zgodovine in znanosti pa je Hobbes presegel z baconovsko zahtevo po podreditvi zgodovine znanosti. Z namenom, da bi ustvaril fiziološko teorijo strasti, je Hobbes v tem obdobju veliko časa posvetil preučevanju Aristotelove *Retorike*. Evklid je bil že tedaj zanj ideal aristotelovsko urejene znanosti. O tem priča *Short Tract on First Principles*, kjer so na začetku vsakega razdelka postavljena načela - premise iz njih izpeljanih sklepov, ki se dokazujejo s sklicevanjem na že dokazane. Mehanicizem, ki bo kasneje ena od osrednjih potez njegove filozofije, se meša z aristotelovskimi definicijami (npr. opredelitev telesa kot substance in gibanja kot akcidence) in vplivi Bacona, ki je bil hišni prijatelj Hobbesovih zaščitnikov in je imel priložnost ceniti mladega Hobbesa kot nadarjenega duha in pozornega prepisovalca svojih misli. Baconovi vplivi na Hobbesa

so najbolj vidni v za časa njegovega življenja neobjavljeni skici *De Corpore*, kjer vzneseno spregovori o zmožnosti človeškega duha, da "odseva podobo sveta" in vednost loči na "dejansko izkušnjo" ali previdnost in znanost. V tej dvodelni opredelitvi vednosti je navzoč razcep, ki s poudarjanjem izkušnje vodi v zatrjevanje neuniverzabilnosti sveta teles in njihovih srečanj, temu nasproti pa Hobbes že postavlja novoveški ideal enotne deduktivne znanosti, ki se začenja zavedati svoje nezdružljivosti z baconovskimi izhodišči.

⁴ *EL*, str. xv.

Proti koncu tridesetih let je Hobbes še tretjič potoval na celino, kjer je v Arcieriju obiskal Galileja, v Parizu je spoznal očeta Mersennea in navezal stike z Gassendijem, s katerim ga je družilo skupno nagnjenje do s skepticizmom pomešanega empirizma. Tedaj je v branje dobil takrat izdano Descartesovo Razpravo o metodi. Po osebnih stikih z nekaterimi od tedanjih najvidnejših kontinentalnih predstavnikov novega filozofskega miselnega toka se je Hobbesu porodila zamisel, da bi napisal celovito filozofsko delo *Elementa philosophiae*, ki bi se členilo na tri med seboj povezane dele: *De Corpore* (O telesu), *De homine* (O človeku) in *De Cive* (O državljanu). Naslovi zgovorno kažejo, da se je Hobbes v času oblikovanja tega načrta izvil iz Baconovega poveljevanja spoznavne moči izkušnje in prestopil v tabor tistih, ki so znanost gradili ob matematičnem idealu deduktivne vednosti. Za zagovornika tega ideala se Hobbes predstavi tudi v posvetilu Newcastlskemu grofu iz leta 1940, ki spremlja *Elements*. V njem ločuje dve vrsti vednosti, matematično in dogmatično. Prva izhaja iz razuma in je "osvobojena navzkrižij in razprtij", v njej si "resnica in interes ljudi ne nasprotujeta", drugo pa porajajo strasti, "primerja ljudi, vtika se v njihove pravice in koristi; vedno, ko bo v njej razum nasprotoval človeku, bo človek nasprotoval razumu". Vsi, ki so do sedaj pisali o pravičnosti in politiki, nadaljuje Hobbes, so se zapletli v protislovja. Odpraviti jih je mogoče le, če "v temelje postavimo takšna načela, ki ne bodo zbudila nezaupanja strasti in jih le-ta zato ne bodo skušala odstraniti".⁴ Gre za utemeljitev znanosti o politiki, ki je bila do tedaj po Hobbesovem mnenju zgolj predmet mnenjskih sodb. Možnost utemeljitve takšne znanosti je postavljena v odvisnost od matematične metode, ki edina zagotavlja brezstrasten govor o stvareh, ki sicer zbujajo močne strasti.

Delo, ki ga danes lahko beremo kot prvi izraz celote Hobbesovega filozofskega sistema, ki je nastajal pod močnim vplivom ideala matematične metode, je med njegovimi prvimi bralci delovalo kot neposredna vključitev v spor med parlamentom in kraljem, ki je takrat pretresal Anglijo in se kasneje izkazal za uvod v državljansko vojno. V svoji "kratki razpravi v angleščini" je Hobbes dokazal, da so pravice, ki jih je parlament terjal zase, neločljiv del suverenosti, le-to pa je Hobbes za Bodinom razumel kot pojem, ki naj zagotovi enotnost in nedeljivost vrhovne oblasti. Govorimo lahko o politični motivaciji nastajanja nekontroverzne, matematične znanosti o morali, pravičnosti in družbeni ureditvi. Podobno kot velja za Elemente, lahko neposredno politično motivacijo pripišemo tudi njegovi prvi objavi, prevodu Tukidida. Prevod je izšel leta 1628, ko je parlamentu uspelo kralju Karlu I. strgati iz rok *Petition of Rights*, kar je bil prvi v dolgi vrsti dogodkov, ki so Anglijo nazadnje potisnili v državljansko vojno. Zaradi zviševanja davkov, ki jih je davkoplačevalec tedaj vsiljeval kralj, so se simpatije vse širšega kroga pripadnikov srednjega sloja zgrinjale okoli parlamenta, ki je bil

vedno manj organ vladanja in vedno bolj organ bojevite opozicije kraljevi oblasti. K temu je pripomoglo tudi kraljevo favoriziranje anglikanske cerkve na škodo vseh drugih, predvsem tistih kalvinističnega izvora, katerih pripadniki so v parlamentu videli svojega političnega predstavnika. Obe deli so sodobniki razumeli kot jasna protidemokratska politična manifesta, ki se v sporu med parlamentom in kraljem brez omahovanj postavljata na stran kralja. *Elements* so datirani z 9. majem 1640, torej štiri dni po razpustitvi parlamenta, ki po dveh neuspešnih poskusih zadušitve upora Škotov ni hotel podpreti zahteve Karla I. po dodatnih sredstvih za njihovo pokoritev. Ko se je novembra istega leta sestal *Long Parliament*, je Hobbes, ki ni želel tvegati znašanja njegove jeze nad avtorjem, izbral pot izgnanstva. Tedaj je bila Anglija že na robu državljanske vojne.

Hobbes ni dovolil natisniti *Elements* pred svojim pobegom. Privolil je le, da besedilo v rokopisni obliki kroži med prijatelji in somišljeniki. Glede na razlike v pojmu javnosti med tedanjim in današnjim časom, štejemo za čas objave *Elements* že leto 1640. Leta 1649 in 1650 so razpravo s Hobbesovo vednostjo ali brez nje v Londonu natisnili, vendar z nekaterimi spremembami. Besedilo je odstopalo od Hobbesovega izvirnika in je bilo poleg tega razdeljeno na dve samostojno izdani knjižici. Tej netočni izdaji je sledilo še več drugih, med drugim tudi izdaja Hobbesovih angleških del sira Moleswortha, ki je še danes edina dostopna izdaja nekaterih Hobbesovih del (*The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury; 1839-45*). Šele Ferdinand Tönnies je leta 1889 javnosti posredoval prvo moderno in za zdaj še vedno edino tekstnokritično izdajo tega dela, ki se je oprla na Hobbesove rokopise, vključno z enim, za katerega se zdi, da je bil Hobbesova delovna verzija.

Kot rečeno, na *Elements of Law Natural and Politic* lahko gledamo kot na prvo ubeseditev rešitev, ki se jih Hobbes loteva tudi kasneje. Pomenljivo je, da je Hobbes *Elements* napisal potem, ko je v njem že dozorela odločitev o velikem tridelnem filozofskem sistemu, in potem, ko se je že začel ukvarjati s protoverzijo prvega dela tega sistema. *Elements* so bili zanj prvi zasutek celote. Kronološko drugi poskus spoprijema z isto problematiko je *De Cive*, razprava, ki naj bi bila tretji in zaključni del že omenjenega velikega Hobbesovega filozofskega projekta, razgrnitve Elementov filozofije. Nauk o telesu in nauk o človeku, ki naj bi ju Elementi filozofije še obsegali, sta bila načrtovana kot predhodna nauku o državljanu, ki ga Hobbes postavlja v središče svojega filozofskega zanimanja. Vendar, kot rečeno, kronologija njihovega nastajanja ni sledila načrtovani. *De Cive*, sklepno delo načrtovane filozofske trilogije, je med vsemi tremi nastalo prvo. Hobbes ga je objavil v Parizu že leta 1642, le dve leti po pobegu iz Anglije. Dovršitev sistema je prišla veliko kasneje: *De Corpore* je bil natisnjen leta 1655, *De Homine* pa tri leta kasneje, leta 1658. Ton te razprave, dolgoveznost in pomanjkanje argumentativne svežine že razodevajo ostarelega Hobbesa, utrujenega od nenehnih polemik, ki zbuja vtis, da si prizadeva predvsem formalno izpolniti nalogo, ki si jo je dvajset let pred tem sam zastavil. Leviatan, ki danes velja za najbolj dognano Hobbesovo delo in zenit njegovega ustvarjanja, je nastal že pred dovršitvijo trilogije. Objavljen je bil leta 1651.

Iz te kratke kronike nastajanja Hobbesovih del je jasno nekaj: Hobbesova ustvarjalna pot je odstopala od filozofske utemeljitve zaporedja

v nastajanju sistema, ki si jo je zastavil. Odstopanje v tem primeru še ne pomeni tudi njene opustitve, saj je Hobbes načrtovano trilogijo le dokončal, vendar šele po tem, ko je imel za seboj vsa tri dela, ki oblikujejo jedro njegove politične filozofije: *Elements of Law Natural and Politic*, *De Cive* in *Leviathan*. Z drugimi besedami, "moral philosophy and civil philosophy", katerih čas naj bi v skladu s Hobbesovim načrtom kartezijansko nastopil šele na koncu dolgega niza predhodnih spoznanj, ki naj bi bila nujni vzrok njune resničnosti, sta pri Hobbesu nenehno prehitevala svoj trenutek in se oblikovala vnaprej. Vsa tri klasična Hobbesova politično-filozofska dela so nastala pred *De Corpore*. *De Cive* je celo doživel še drugo dopolnjeno in razširjeno izdajo (leta 1647 v Amsterdamu) in angleški prevod, ki je bil objavljen leta 1651, v letu, ko je bil objavljen tudi *Leviathan*, v katerem je obseg razpravljanja o "istih" vprašanjih še precej narasel - vse to, preden je bil Hobbes pripravljen na objavo *De Corpore*, katerega prvi del obravnava logiko (sklepno poglavje tega dela je namenjeno razpravi o metodi), drugi del pa je naslovljen *Philosophia prima*!

⁵ EW, I, ix.

Opraviti imamo torej z dvema ritmoma, s prehitevanjem in z odlaganjem, z razliko, ki je lahko daljnosežna in je ne moremo molče obiti, če hočemo presojati Hobbesa kot utemeljitelja moderne politične filozofije in širše, vseh družbenih znanosti in/ali ved. Zastavek razlike v ritmih Hobbesove filozofske produkcije zadeva tudi odgovor na vprašanje o utemeljenosti njegove teorije civilnega stanja. V posvetilnem pismu k *De Corpore* opozori, da je filozofija narave "še mlada", saj se je začela razvijati šele z deli Kopernika, Galileia in Harveyja (Descartesa na tem mestu izpusti, kljub temu da je bil Hobbes prek Mersenna odlično seznanjen z Descartesovimi dosežki v optiki in matematiki), "vendar je politična filozofija še mlajša, saj ni starejša (...) kot moja knjiga *De Cive*".⁵ Hobbes trdi, da takšnega predmeta ni bilo pred letom 1642. Reči hoče, da pred tem datumom ni obstajala resnična znanost o politiki, in zdi se, da lahko iz posteriornosti politične filozofije "resnični" filozofiji narave ponovno razberemo podmeno o vzročni zvezi med odločilnim zasukom v razvoju poznavanja narave in znanstvenostjo nauka o političnih razmerjih. Argument za to tezo je že načrt troedine znanosti Elementov filozofije, vendar nam jih daje tudi struktura *Elements*, kjer uvodoma razpravlja o fiziologiji zaznavanja s fizikalnimi podmenami v ozadju, še izraziteje pa struktura *Leviatana*, v katerem je fiziki namenjeno več prostora. S tega aspekta se zdi, da lahko Hobbesa beremo kot predhodnika Comtove socialne fizike in s tem znanosti o družbi 19. in 20. stoletja ali Carnapa, ki je verjel v enotno znanost, tako kot naj bi bil vanjo verjel Hobbes, ko je gradil svoj filozofski sistem. Hobbesov nauk o družbi je po tej bralni hipotezi usodno odvisen od naravoslovja. Skupna podmena te interpretacije je, da lahko o Hobbesovi politični filozofiji govorimo kot o znanosti, samo če lahko dokažemo trdnost njene povezave z znanostjo o naravi. Sklepamo lahko tudi v splošnejši obliki: znanosti o družbi so odvisne od vsakokratne stopnje razvoja naravoslovja. V tej smeri razmišljajo standardne interpretacije Hobbesa: njegova teorija političnih teles je ali ni znanost, ker lahko pokažemo (ali tega ne moremo), da je njegova teorija družbe bodisi podrejena fiziki, bodisi da je njuna enotnost zagotovljena z identičnostjo metode. Od tu sta možna dva odgovora: Hobbesu je izpeljava uspela ali pa mu ni. Pri tem ne gre spregledati, da je samostojnost znanosti o političnih

⁶ Prvi klin v kontinuiteto različnih delov Hobbesovega sistema je zabil zagovornik klasičnega naravnega prava Leo Strauss (*Political Philosophy of Thomas Hobbes. Its Basis and Genesis*, Oxford, 1936), ki je Hobbesovo politično filozofijo ločil od njegove naravne filozofije in jo povezal z retorično tradicijo od Aristotela in Tukidida do Castiglione-vega Dvorjana in Baconovih Esejev. Podoba "secesionističnega" Hobbesa je utrdil članek A. E. Taylorja ("The Ethical Doctrine of Hobbes", v *Philosophy*, 1938 (13), str. 406-424), radikaliziral in razvil pa H. Warrender (urednik nove, kritične izdaje Hobbesovih del) v knjigi *The Political Philosophy of Hobbes. His Theory of Obligation*, Oxford 1957).

telesih izgubljena tudi ob pritrdilnem odgovoru. Odgovor v obeh primerih ne doseže mesta, od koder je bilo postavljeno vprašanje o Hobbesovi znanstvenosti, saj ima odgovor na vprašanje, kaj je znanost, že vnaprej izdelan in ga nato kot normo samo aplicira na presojo Hobbesa. Vprašanje pa je, ali ta podmena ni plod določenega pogleda na Hobbesa, ki hoče v Hobbesu po vsej sili videti začetnika gibanja, ki je ta pogled proizvedlo. Vprašanje je tudi, ali se ta podmena sklada s Hobbesovim lastnim pogledom na svoje delo.

Vprašanje kontinuitete ali diskontinuitete v Hobbesovi misli, morda najpomembnejša točka razhajanj novejših interpretacij Hobbesovega dela, je bilo in je še predmet nenehnih razprav vseh tistih raziskovalcev Hobbesove misli, ki si za cilj niso postavili osvetlitve parcialnih tem, pač pa presojo celote Hobbesove misli, njene notranje strukture, njene neprotislovnosti in doslednosti.⁶ Analize konceptualnih dodelav in premikov, ki naj bi pokazale smer, v katero je Hobbes želel razvijati svojo teorijo, zaznamujejo vse moderne interpretacije, ki Hobbesa skušajo misliti iz časa, ko se zdi (ali se je zdelo), da se politični filozofiji prostor oži in čas izteka in ko je politična invencija prepustila mesto inženirski aplikaciji, navdihnjeni s kalkulatивно fomalizacijo. Koncept računa zveni hobbesovsko in prav s tem prizvenom razodeva razdaljo, ki ga loči od Hobbesa. Kalkul kot izračun koristi je Hobbesova invencija, in ko aplikacija te invencije skuša zajeti svoj nastanek in položiti račun o Hobbesovem računu, je prvo razpotje, na katerega naleti, vprašanje inventure vhodnih podatkov. Kaj vse vstopa v račun? Vse izključeno bo vztrajalo kot nepopisana belina, ki jo moramo pripisati - končno - predvsem nam samim.

Oženje perspektive pogleda ved in znanosti, ki Hobbesa priznava za svojega začetnika, na mesto lastnega rojstva se začenja že z redukcijo obravnavanih Hobbesovih del na tri politično-filozofska, kar za presojo razmerja med filozofijo narave in politično filozofijo gotovo ni dobro izhodišče. Da bi bila sodba o tem brez najhujših aberacij, moramo imeti v mislih vsaj to, da je niz treh njegovih velikih politično-filozofskih del - *Elements*, *De Cive*, *Leviathan* - podvojen in da imamo, ko govorimo o osrednjem korpusu Hobbesovega opusa, opraviti s podvojenim trojnim nizom; da lahko ob omenjeni niz postavimo niz *De Corpore*, *De Homine*, *De Cive*, v katerem nas *De Cive* s svojo dvojno zastopanostjo opominja na njuno križanje. In vprašamo se lahko o resničnosti nasprotnega: mar nista *Elements of Law* in *Leviathan* podvojitvi te temeljne porfirijevsko oblikovane matrice prehoda od splošnega k posebnemu? Odpre se nam široko in luknjičavo območje vprašanj, kjer je trenutek odgovora odložen; vprašanja, ki se nam ob Hobbesu zastavljajo, oz. samo njihovo zastavljanje pa je prvi odgovor, ki se nam ponuja - največkrat že v trenutku naše pozabe vprašanja in ga zato lahko tudi preslišimo. Hobbes je filozof. Morda filozof družbenega reda, morda urejen filozof družbenega reda, gotovo pa nekdo, ki si je o redu zastavil veliko vprašanj, in če mu hočemo slediti, nas ta zavezujejo. Zato za oceno njegove teorije političnih razmerij ne moremo opustiti presoje vsega tistega v Hobbesu, kar v strogem pomenu ne sodi vanjo. Tudi Hobbes ima svojo prvo filozofijo, tako kot jo ima Descartes. Tudi Hobbes ima svoje pojmovanje geometrične metode, tako kot ga ima Spinoza. Ima pa Hobbes politično filozofijo, ki bi jo pri Descartesu in Leibnizu zaman iskali. In vprašanje je, ali je njeno mesto šele tretje, za prvo

filozofijo in za fiziko. Zastopanost *De Cive* v dveh nizih nas opominja na razpotje v interpretaciji, ki se kmalu izkaže za samo vprašanje statusa politične filozofije in njenega odmika od filozofije narave; za vprašanje njene samostojnosti in odvisnosti. Kontroverznost različnih interpretacij se zrcali prav prek tega vozlišča. Naj sledimo Hobbesu sistematiku, ki postavlja filozofijo političnega na tretje mesto, t.j. v odvisnost od filozofije narave, ali naj priznamo njeno nepotrebno, ki jo je priznal tudi Hobbes, ko se je nehal ukvarjati z genezo sistema "by degrees"⁷ in se lotil pisanja njenega sklepnege dela? Naj to Hobbesovo početje ocenimo kot zaslepljenost s ciljem, kot nekakšno *jumping to conclusions* in mesta v njegovem opusu, ki govorijo o samostojnosti politične filozofije ocenimo kot slabo utemeljitev, utemeljitev, ki bolj ali manj nespretno skuša prikriti odvisnost avtorske motivacije od političnih okoliščin in zato spregleda, da je filozofija političnega vedno že politična filozofija - tudi tedaj, ko je govor o prvi filozofiji, ki naj bi jo šele porodila. Ali naj, nasprotno, filozofijo političnega razumemo kot deduktiven nasledek njegove filozofije narave in prve filozofije. Pri Hobbesu najdemo argumente za obe bralni hipotezi, scientistično in ideološko. V obeh primerih pa filozofija političnega nastopa kot povzročena in odvisna in zdi se, da za njeno samostojnost ni nobenega mesta.

⁷ EW, II, str. xix.

⁸ EW, II, xxx.

⁹ Prav tam.

¹⁰ To okoliščino je izkoristil tudi založnik netočne izdaje *Elements*, ko je prvih trinajst poglavij natisnil z naslovom *Human Nature* in v predgovoru bralcu ta del označil za drugi del tridelnega sistema, katerega tretji del je že izšel v latinščini.

V pismu bralcu k izdaji *De Cive* iz leta 1647 je Hobbes na vprašanje, zakaj je to, "kar je po redu zadnje, nastalo kot prvo", svojo odločitev za "preuranjeni" nastanek *De Cive* pojasnil z zunanjimi okoliščinami, ki so zmotile proces njegovega postopnega napredovanja.

"Medtem, nekaj let preden je začela divjati državljanska vojna, so v moji deželi zavrelo zaradi vprašanj o pravicah gospodovanja in o poslušnosti podanikov, ki so resnični predhodniki bližajoče se vojne. To je bil vzrok, ki je vse drugo odložil, pripravil in iz mene iztrgal ta tretji del."⁸

Vendar se Hobbes ne zaustavi pri tem:

"Tem bolj zato, ker sem videl, da (tretji del, op. p.) temelji na lastnih načelih, ki so dovolj znana iz izkušnje, in ne bo potreboval predhodnih delov."⁹

Hobbes se pri utemeljevanju svoje preusmeritve najprej (v lepem skladu s svojo mehanistično psihologijo) sklicuje na zunanje okoliščine, v nadaljevanju pa to trditev nadgradi z dostavkom, ki povsem sprevrne pomen začetka. Predhodni deli sicer ostajajo predhodni, vendar je navzočnost te predhodnosti hkrati razglašena za nepotrebno, kajti znanost o politiki je avtonomna in ne potrebuje zunanje podpore. Da bi lahko sodili o pomenu tega dostavka, je pomembno vedeti, kaj obsega znanost o politiki, ki jo ima Hobbes tu v mislih, predvsem pa, ali so vanjo vključena poglavja o mehanistični psihologiji, ki so del obeh drugih kanonskih politično-filozofskih del, *Elementov* in *Leviatana*. Odgovor je ne.

De Cive je predelana in razširjena latinska različica *Elements*. V obeh delih je najti jasne vzporednice v razdelitvi obravnavane snovi, vendar z nadvse pomembno razliko, ki je posledica vključitve *De Cive* v širšo tridelno celoto. Zato Hobbes v njem ne načinja vprašanj, o katerih se je namenil razpravljati v delu o človeku, in še manj tistih, ki so predmet nauka o telesu.¹⁰ Preden bi se lotil teh del je Hobbes nameraval izpopolniti svoje

¹¹ S primerjavo poglavij o naravnem stanju se je v zadnjem času ukvarjal predusem François Tricaud. Prim. "Lecture parallele du chapitre XIV de la première partie des «Elements of Law» et du chapitre premier du «De Cive», v: **Thomas Hobbes. De la métaphisique à la politique**, str. 93-106; in "Hobbes's Conception of the State of Nature from 1640 to 1651: Evolution and Ambiguities", v: **Perspectives on Thomas Hobbes**, str. 107-124.

¹² EW, I, str. 74.

¹³ EW, VII, str. 183-184.

¹⁴ Ker je filozofija po Hobbesovi definiciji poznavanje nastanka (*generation, generatio*) stvari ali njihovega videza, je teologija izključena iz filozofije. Nastanka nenastalega Boga ni mogoče pojmovati, prav tako ni mogoče pojmovati

poznavanje mehanizma zaznavanja in še posebno optike, v upanju, da bo pojasnil način, kako zunanje stvari zadenejo človekove čute in sprožijo občutek želje in averzije. Zato se *De Cive* glede na kazalo *Elements* začenja prav tam, kjer v njihovo členitev zareže tudi pričujoči izbor prevedenih poglavij *Elements*: s predstavitvijo naravnega stanja in zakonov narave. Od tu lahko vzporednicam med obema spisoma sledimo od poglavja do poglavja, od odstavka do odstavka in celo od formulacije do formulacije.¹¹ Pri tem ne smemo pozabiti, da je Hobbes, ko se je razglasil za utemeljitelja nove znanosti, imel v mislih prav O državljanu in ne morda danes veliko slovitejši Leviatan. Če lahko govorimo o znanosti v *De Cive* ob manjkajočih prvih dveh delih trilogije, potem velja isto tudi Leviatan, ki mu odstranimo prvih trinajst poglavij I. dela. Ali drugače, na vprašanje, "ali je neko dejanje pravično ali nepravično"¹², okoli katerega se vrti konstrukcija družbenega pri Hobbesu, lahko odgovorimo tudi samo s pomočjo naravnega razuma, ne da bi morali svoja spoznanja razširiti na antropologijo, psihologijo in fiziko. Socialno-politična racionalnost je torej za Hobbesa racionalnost *sui generis*, neodvisna in sebi razvidna.

Ta interpretacija odpira nova obzorja. Kako naj glede na domnevno paradigmatično vrednost fizike v Hobbesovi misli razumemo neodvisnost racionalnosti, ki začenja z deskripcijo naravnega stanja, t.j. relacij med ljudmi v razmerah, ko jih v njihovem obnašanju ne omejuje nobena zakonska institucija? Vprašanje nas vodi v tematizacijo statusa fizike pri Hobbesu, predvsem njene metafizične utemeljitve. Mesto, ki najbolje osvetljuje njegovo pojmovanje spoznavne vrednosti fizike, najdemo v posvetilu *Six Lessons to the Professors of the Mathematics*:

"Med vedami so nekatere dokazljive, druge spet ne; dokazljive so tiste, katerih graditev predmeta je v moči samega učenjaka, ki v dokazu zgolj izpeljuje posledice svojih lastnih posegov. To pa je mogoče, ker je znanost o vsakem predmetu izpeljana iz predhodnega poznavanja njegovih vzrokov, njegovega nastajanja in zgradbe. Zato je za dokaz prostor vedno, ko so znani vzroki, in narobe, dokaza ne more biti, ko vzroke iščemo. Geometrija je dokazljiva zato, ker smo črte in figure, na podlagi katerih sklepamo, potegnili in orisali sami: politična filozofija je dokazljiva, ker državo ustvarjamo sami. Zgradba naravnih teles nam ni znana in o njej sklepamo iz učinkov, zato ni dokazov o tem, kateri so vzroki, ki jih iščemo, pač pa samo o tem, kakšni bi lahko bili."¹³

Geometrija in fizika, ki ju Hobbes včasih navaja skupaj kot dela filozofije narave, sta tu ostro ločeni. Izkaže se, da mesto, ki ga nekatere tradicionalne interpretacije Hobbesa pripisujejo fiziki, dejansko zavzema geometrija in da lahko samo njej prisodimo mesto Hobbesove paradigmatike vednosti. Brez nauka o figurah in njihovem nastanku ne bi mogli izgrajevati ne nauka o gibanju naravnih teles ne nauka o nastanku in ustroju političnih teles. Hobbesovo vrednotenje trdnosti in gotovosti naših spoznanj v fiziki je podobno tistemu, ki ga je Descartes predstavil v Načelih filozofije. Realna telesa, ki so predmet fizike, niso naš proizvod, njihov tvorec je vsemogočni Bog, ki lahko vse ustvari na več različnih načinov. O njegovem ustvarjanju pa človeku z naravnim razumom ni dano vedeti nič gotovega.¹⁴ Zato so vse trditve o njihovem nastanku le med seboj zamenljive hipoteze, ki ne zadevajo bistva obravnavane stvari. Lahko so koristne,

vendar ne dosegajo popolnega spoznanja stvari, ker o resničnih vzrokih nastanka samo analitično in hipotetično sklepajo iz učinkov, ki so brez svojih vzrokov, le pojavnost. Resnično spoznavanje Hobbes izenačuje s poznavanjem vzrokov, s pomočjo katerih lahko predmet sintetiziramo oz. ga proizvedemo. Hobbesov primer človekovega ustvarjanja figur v geometriji je nastanek kroga. Krog generiramo tako, da telo, ki smo ga na enem koncu pritrdili, krožno vodimo okoli pritrjene točke. Naša zmožnost, da neko stvar ustvarimo, je za Hobbesa odločilen kriterij za presojo spoznavne moči tistega dela znanosti, ki si jo je postavil za predmet. Popolno spoznanje neke stvari je možno le z refleksijo procesa ustvarjanja, ki je tako edina podlaga idealnega vedenja o predmetu. Geometrijske entitete Hobbes uvršča med človeško ustvarjene, njim so človekove naravne lastnosti, med katerimi je tudi razum, adekvaten vzrok. Kot človeško proizvedeno realnost, nenajdljivo v naravi, Hobbes razume tudi državo (oziroma mesto, civilno družbo, civilno stanje, politično telo ipd.), ker je rezultat dogovorov ali zavez. V skladu s tem kriterijem se graditvena veriga sistema znanosti - geometrija-fizika-politična filozofija - pretrga in na novo strukturira. Medtem ko so dokazi geometrije nujen, vendar ne tudi zadosten pogoj za gotovost fizikalnih ugotovitev, je *dokazljivost* geometrije zadosten pogoj za zatrjevanje popolne racionalne dokazljivosti ustroja političnih teles, ki jih v naravi prav tako ni, kot ni geometrijskih teles. Trditev o ločitvi in osamosvojitvi politične filozofije od fizike lahko tako celo zaostriamo v obrat njunih domnevnih stopenj znanstvenosti. Ker ima politična filozofija tako kot geometrija opraviti z našimi lastnimi artefakti, so njena spoznanja bolj trdna od fizikalnih.

Nadaljevanje analize analogije med geometrijo in znanostjo o političnih razmerjih bomo prihranili za drugo priložnost. Na tem mestu se bomo zadovoljili z nekaj ugotovitvami in iztočnicami. Če tezo o sorodnosti med geometrijo in politično filozofijo sprejmemo skupaj z njeno utemeljitvijo, se nam odpira nov pogled na Hobbesa. Ta pogled njegovo nesporno prizadevanje, da bi ustvaril novo znanost, osvobaja naddoločenosti s tistim pojmovanjem znanosti, ki je konec 17. stoletja v imenu eksperimentalne znanosti, kot jo je v Hobbesovem času reprezentiral na primer Boyle, izpodrinilo racionalistične mislece, kakršen je bil Hobbes. V začetku 18. stoletja so *new philosophy* že razlikovali od *new modern philosophy*, ki je označevala obrat novoveške misli v eksperiment in ugotavljanje dejstev kot edino trdno podlago zgradbe znanosti. Zagon težnje po modernizaciji novega, "vere v znanost" je od tedaj v glavnem strmo rasel.

Ugotovimo lahko, da Hobbes, vsaj kar zadeva njegovo teorijo o političnih tvorbah, še ne sodi v to tradicijo. Njegovo razumevanje praktične filozofije na podlagi *mathesis*, ki je na delu v geometriji, ne priča o njegovem namenu, da bi naredil posnetek stanja politične tvorbe, takšne, kot ji je bil sam priča. Nasprotno, prizadeval si je predstaviti najboljše argumente, ki bi delovali kot vzvod prenehanja državljanske vojne in bili pobudniki miru ter trdnosti državne ureditve. Bolj kot razlagalni model tega, kako bi politična realnost lahko bila nastala, četudi ne bi bila nastala na ta način, je Hobbesovo prizadevanje usmerjeno v normativno in inovativno konstrukcijo politične družbe, takšne, kot naj bi bila. Država, o kateri govori Hobbes, sodi med stvari, katerih nastanek je *lahko* plod človekovih naravnih moči.

božjega razodetja (prim. EW, I. str. 3 in 10-11).

¹⁵ Za branje Hobbesa kot postmodernista **avant la lettre** se je zavzel B.

Willms, ki je s tem pojasnil tudi, zakaj Hobbes nikoli ni postal dominantna figura moderne dobe. Po njegovem mnenju bi bilo zato Hobbesa bolj kot z Johnom Rawlsom ustrežneje postaviti v dialog z avtorji kot sta Jean François Lyotard in Hans Jonas. (prim. B. Willms: "Il Leviatano e i tuffatori di Delo. Gli sviluppi della ricerca su Hobbes dal 1979"; v **Hobbes oggi. Atti del Convegno internazionale di studi promosso da Arrigo Pacchi**, str. 24).

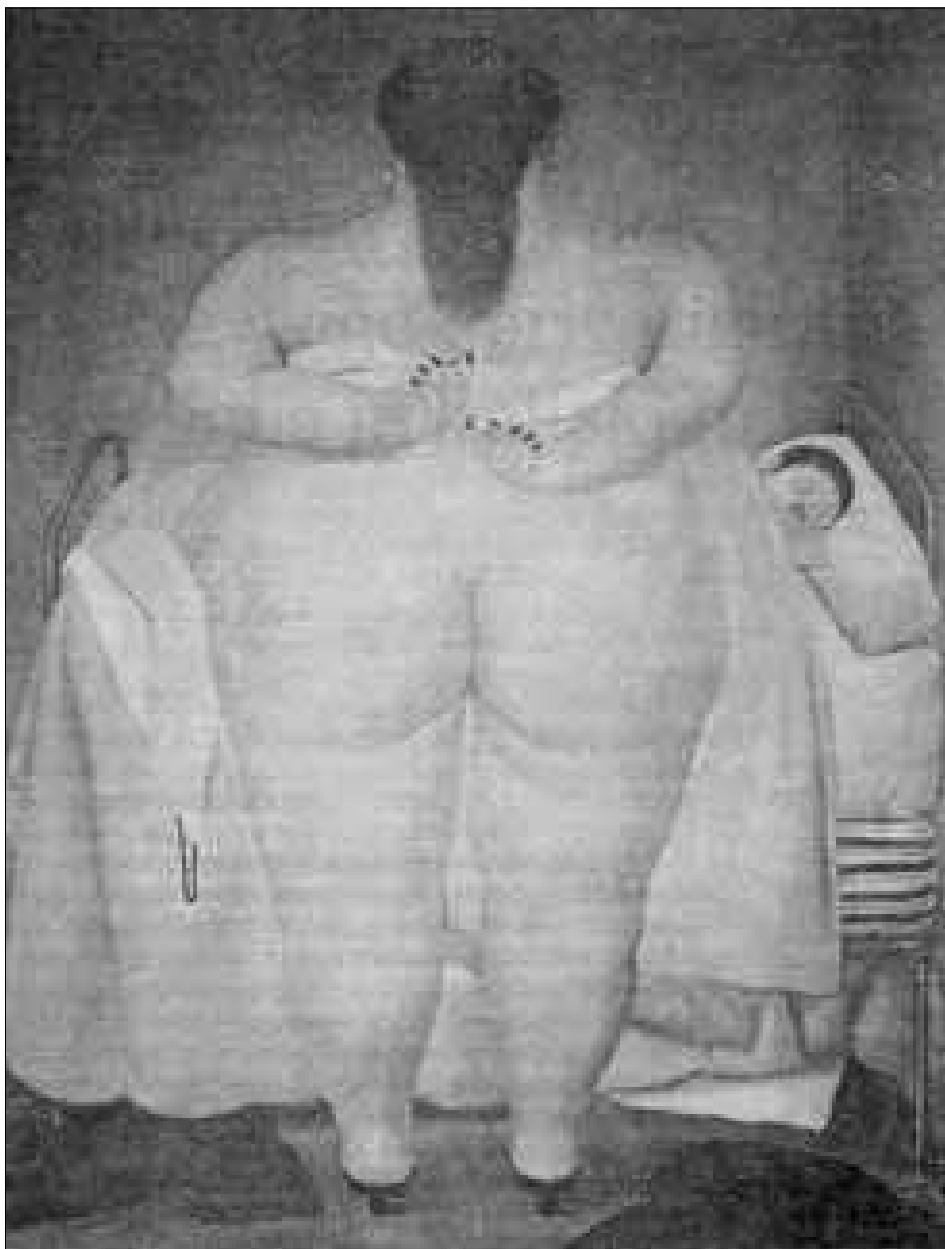
Tezo o nadrejenosti znanstvenega statusa praktične filozofije nad fiziko lahko z vidika krize modernizma, ki jo izreka postmodernizem, še bolj zaostrimo. Če je Hobbes predmoderen mislec, ker fizike in ugotavljanja dejstev ni postavil v stržen svoje filozofije in se ni vključil v to, kar je kasneje postala osrednja paradigma moderne dobe, namreč produktivističen odnos in eksperimentalno tehnično poseganje v naravo, je mogoče o njem razpravljati tudi kot o filozofu, ki v času prvih svitanj moderne dobe napoveduje obzorja po njenem zatonu.¹⁵ Če imamo v mislih konsekvence Hobbesove "metafizične ločitve", ki jo uvaja hipoteza o uničenju sveta, njegovo nepripravljenost, da bi metafiziko razumel kot projekt nastanka neke ontologije, njegovo nominalistično pojmovanje razuma kot formalnega instrumenta, ki univerzalno razume kot "ime imen", njegovo izjemno pozornost, namenjeno križanju lingvističnih in psiholoških vprašanj, predvsem pa njegovo obsedenost z vprašanjem socialnega miru, lahko ob Hobbesovi avtonomizaciji politično-socialne racionalnosti pomislimo tudi na Wittgensteinovo opredelitev znanosti kot "jezikovne igre", v smislu socialne aktivnosti, ki se giblje znotraj mreže priznanih pravil, vendar le zato, da jih krši in relativizira. Izguba vednosti o biti, ki deontologizira filozofijo narave in filozofijo loči od teologije, se razreši z izenačitvijo prve filozofije s teorijo o nujnosti dogovarjanja. Hobbesova ločitev od ontološkega diskurza, napovedana s hipotezo o uničenju sveta, je odrekanje nujnosti dejanskega uveljavljanja tega, kar je v skladu z zakoni narave "po naravi dobro", "naravno pravično", je izguba same "narave stvari". Da bi spet bila, je potreben dogovor, ki je nujno najprej dogovor o nujnosti dogovarjanja.

Igor Pribac, magister filozofije, asistent na oddelku za filozofijo, Filozofske fakultete v Ljubljani.

LITERATURA

- Hobbes, Thomas: **Elements of Law Natural and Politic** (EL), ur. op., uvod napisal in izd. F. de Tönnies, London, 1889 (2. izd., z novim predgovorom M. M. Goldsmitha, London 1969).
- Hobbes, Thomas: **The English Works** (EW), 11. vol in **Opera philosophica quae latine scripsit omnia** (OL), 5 vol, ur. in izd. sir W. Molesworth, London 1939-45 (fototipski ponatis, Aalen 1961).
- Kobe, Zdravko: *Politicae philosophia naturalis*, v: **Spinoza. Dve razpravi**, Problemi-Razprave, Ljubljana 1990, str. 135-171.
- Pacchi, Arrigo: **Introduzione a Hobbes**, Editori Laterza, Bari 1971 (3. izd. 1986).
- Strauss, Leo: **Natural Right and History**, The University of Chicago Press, Chicago 1953.
- Šumič-Riha, Jelica: "Naravno pravo ali problem Drugega v pravu", v: **Filozofski vestnik** 2/1990, str. 9-26.
- Tricaud, François: "Hobbes's Conception of the State of Nature from 1640 to 1651: Evolution and Ambiguities", v: **Perspectives on Thomas Hobbes**, Clarendon Press, Oxford 1988.
- Willms, B.: "Il Leviatano e i tuffatori di Delo. Gli sviluppi della ricerca su Hobbes dal 1979", v: **Hobbes oggi. Atti del Convegno internazionale di studi promosso da Arrigo Pacchi** (Milan-Locarno, od 18. do 21. maja 1988), Franco Angeli, Milan 1990.
- Zarka, Yves Charles: **La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique**, Vrin, Pariz 1987.

slika: Bottero

**MIR S TEBOJ,
NOVA DOBA**

Nevidna nova doba “New age”, privatizirana religija in kultski milje*

I. Razčaranje in začaranje

Dolgo smo moderni pripisovali težnjo po sekularizaciji, pravem “premolku religije” in razčaranju sveta. Nastop novih duhovnih gibanj zunaj etabliranih cerkva in fundamentalističnih gibanj ob njihovem robu pa vendar zbuja vtis, da se je razmerje med religijo in družbo obrnilo. Zdi se, da je znova vstal od mrtvih magijski svetovni nazor. Moderna je postala “raziskovalno polje za nove religiozne možnosti” (Mongardini 1987). Po mnenju nekaterih raziskovalcev je nastopilo ponovno začaranje moderne, mnogi govorijo celo o “drugi (okultni) reformaciji” v znamenju vodnarja (Heenan 1973). “Nelagodje ob moderni” se kaže v jasni težnji po “demonizaciji” (Hunter 1981; Kuenzlen 1987), nastala je “postmoderna religija”, sekularizacijo je zajela kriza “desekularizacije”, ki - skupaj s potekajočim preobratom vrednot - uvaja postmaterialistični svetovni nazor, “postmoderno” ali celo “novo dobo”.¹

Ta dozdevni preobrat usmeritev v razmerju med religijo in družbo je bolj posledica teoretičnih in empiričnih zamud. Kakor je nedavno pokazal Usarski, je sociologija religije nemškega govornega področja resnobno raziskovanje novih socialnih oblik religije prepustila nekako skorajda kaznivo zaznamovanim interesnim skupinam (Usarski 1988). Po drugi strani pa izhaja teza o ponovnem začaranju iz preveč poudarjene predstave “mita sekularizacije” (Luckmann 1980). Tako ne le, da tradicionalna socialna oblika religije postane zgolj obrobni fenomen, temveč religija v celoti izgubi svojo podlago. O ponovnem pojavu religije pa lahko govori le, kdor je poprej postuliral njen zaton.

* Prevod članka “Das unsichtbare neue Zeitalter - “New Age”, privatisierte Religion und kulturelles Milieu” iz **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 3/1989, str 504-525. Tekst je uredniško prirejen in skrajšan. Izpustili smo III. del, ki se podrobno ukvarja z razlago koncepta “kultski milje”. Povzeli smo ga v obsežnejši uredniški opombi, vse ostale opombe so avtorjeve.

¹ Primerjaj tudi Grassi 1978. Kažejo pa se tudi jasni znaki tega, da je podobne značilnosti dokazal fundamentalizem. Primerjaj Schwarzschild 1988; Riesebrodt 1988.

² V zvezi s povezavo med religijo in preobratom vrednot primerjaj Seyfarth (1984).

³ Kot prvi upogled v zgodovino idej primerjaj Galbreath (1971); tudi Benz (1983). Primere za nadaljnjo razrešitev fenomenov, ki so s tem povezani, najdemo med drugim tudi pri Greeleyju (1975).

⁴ O razmerah v Nemčiji lahko med drugim preberemo v knjigi Carla Christiana Bryja, ki jo znova zelo priporočajo.

⁵ Le-to sem poskušal prikazati na primeru "Radiostezija", primerjaj Knoblauch 1988.

⁶ V Franciji na primer, je znanih veliko fenomenov, ki jih združujemo pod naslovom New Age, pa vendar se zanje ni uveljavilo nikakršno poimenovanje. Pri tem se "New Age" nikakor ne omejuje zgolj na zahodne države, temveč ga lahko zasledimo npr. tudi v Jugoslaviji.

⁷ O gibanju New Age primerjaj Kuenzlen 1987; Schorsch 1988.

⁸ Trgovinska poročila (Handelsblatt) navajajo, da pripada v ZRN 8 odstotkov knjižnega prometa področju ezoterike. Posebni almanahi, slovarji in adresarji zavzemajo 30 - 40 odstotkov; primerjaj Freud 1986; Hummel 1987. O "New Age" literaturi iz medicinskega področja primerjaj Orbsen 1987.

⁹ Zgolj časopis "esotera" je leta 1986 izšel v nakladi 60.000 izvodov (ob 20.000 abonentih). Ista založba, ki razen medialnih

Ob primeru tako imenovanega "new age gibanja" in sorodnih fenomenov bi radi pokazali, da ni nič novega. Veliko bolj gre - na mednarodni ravni - za nadaljnje spremembe socialnih oblik in vsebin religije, ki so že dolgo znane pod imenom "nevidna religija" (Luckmann 1967).² S tem označujemo po eni strani naraščajoč sinkretizem, pluralnost in tržno usmeritev religioznih institucij, po drugi pa privatizacijo, "brkljarijo" in "subjektivizacijo" religioznih oblik verovanja.

Namen pričujoče predstavitve ni zgolj prikazati v razpravi o preobratu vrednot spregledan pomen religije (in v zvezi s tem tudi spregledan pomen sociologije religije³), temveč želi na podlagi številnih teoretičnih in empiričnih raziskav v grobem pokazati strukturni preobrat k novim socialnim oblikam religije. Pri tem se bo pokazalo, da je "gibanje new age" zgolj oznaka za skupino fenomenov, ki jih označujemo tudi z izrazi "ezoterika", "okultizem", "neognosa" ali "nova duhovna gibanja". Glede na njihovo kulturno razsežnost jih lahko analiziramo kot ezoterično kulturo oz. magijski svetovni nazor, glede na socialnokulturno razsežnost pa kot kulte oz. kultski milje. Končno naj bi se pokazala še do sedaj nepredvidljiva posebnost nevidne religije.

II. New age in ezoterična kultura

Nikakor ne moremo reči, da so fenomeni new agea, modernega okultizma ali "ezoterike" odkritja osemdesetih let. Okvir, ki smo ga postavili tukaj, je preozek, da bi prikazali nastanek modernega okultizma, ki je z znanstveno zamenjavo svoje religiozne legitimacije dobil moderno podobo in se razširil, kar je dolgo časa ostalo pretežno neopaženo, tudi zunaj s tradicijo zaznamovanih slojev prebivalstva.⁴ Kot primer lahko navedemo institucionalizacijo in neizmerno populariziranje parapsihologije (Oppenheim 1985)⁵. Omenimo pa lahko tudi spremembo oblike magije, ki je moderna vsekakor ni izpodrinila, temveč se je institucionalizirala na raznovrstne načine.⁶ Pri tem moramo upoštevati tudi začetni čas razcveta "nove dobe" in okultizma po prelomu stoletja ter trajanje in širino, s katero je okultizem prežl najrazličnejša področja zahodne kulture (Campbell in McIver 1987). "Magijski svetovni nazor" nikakor ni nov pojav, temveč oblikuje del zahodne kulture, četudi je ta del le redko močno institucionaliziran (Raschke 1980).

Tudi pravo okultsko revolucijo, ki so jo v šestdesetih letih doživeli predvsem v ZDA in katere znamenja smo pri nas zaznali šele konec sedemdesetih, so anglosaški sociologi poimenovali "ezoterična kultura" (Tiryakian 1974). Najbolj znana vsakdanja oznaka za to izhaja iz ameriškega new age. Njegovo bistveno osnovo so postavili v Ameriki šestdesetih let. Omeniti moramo Human Potential Movement, transpersonalno psihologijo, zdaj že legendarni center Esalem kot tudi komuno Findhorn v Veliki Britaniji. Pri new ageu gre, enako kot pri "ezoterični kulturi", resnično za mednarodni fenomen, ki je dobil skupno oznako le v nekaterih družbah.⁷ To je vsekakor posledica razširjanja tako imenovanega gibanja new age prek kulture.⁸ Izraža se v izredno številnih knjižnih publikacijah⁹ (nekatero založbe so temu področju posvetile kar cele zbirke; veliko časopisov se je specializiralo za področja "ezoterike", "nove zavesti", "okultizma" in podobnega), s tem

fenomenom so se spopadala domala vsa sredstva množičnega obveščanja.¹⁰ Eksperti s področja politike, znanost, medicine in religije so skupaj s predstavniki new age vodili velike prireditve. K temu je treba prišteti še redne prireditve, kongrese, zasedanja in sejme, ki so bili - po vzoru londonškega "Body & Mind Festival" - dostopni najširšemu občinstvu. To so bili npr. bazelski dnevi PSI, potujoči sejem "Medicina in zdravje" itd. To masovno kulturno izražanje, h kateremu je sodila tudi posebna new age glasba, new age trgovine, predavanja in podobno, je skupaj s povečanim izobraževanjem specializiranih ustanov in hkrati z naraščajočo popularizacijo rodilo nove vsebine new age svetovnega nazora. Vsekakor obstaja tudi več razlogov, zaradi katerih new age ne moremo označiti za socialno gibanje. Vsebine new age nazora so se širile predvsem preko trga, pri tem je dobilo razmerje med predstavniki new agea in skupinami prebivalstva storitveno obliko. Po drugi strani se je pod imenom new age zbirala cela vrsta zelo difuznih fenomenov od moderniziranih oblik tradicionalnega okultizma prek "spiritualiziranih" psiholoških metod, popularne parapsihologije do populariziranih različic neke "celostne" znanstvene teorije. Tako tvorijo vsebine new agea le jedro tega, kar lahko imenujemo svetovni nazor ezoterične kulture. Kot tretji razlog lahko navedemo, da se opažanja gibanja new age opirajo pretežno na analize objav predstavnikov new agea. New Age pa je, kakor je pravilno ugotovil Ruppert, "predvsem literarni dogodek".¹¹ Dosedanja nemška razmišljanja o new ageu imajo to pomanjkljivost, da poskušajo celotno socialno gibanje izpeljati iz zgolj tako rekoč filoloških raziskav. Naj bo ta poskus še tako netrajen, dosedanje raziskave vendarle privedejo do svetovnonazorskega jedra ezoterične kulture, ki je s popularnostjo izdelkov razširil kulturno delovanje new agea preko ozkega kroga proizvajalcev new agea.

Toposi svetovnega nazora new age sicer ne izoblikujejo kanona, kajti znotraj gibanja se ne da določiti "osrednjih vodilnih osebnosti in kanoničnih besedil, kakor tudi ne splošno povezujočih ideologemov" (Schorsch 1988, str. 17). Četudi si je new age svetovni nazor nadel za nevidne religije značilno podobo nesistematične, iz krpic sestavljene preproge, je različnim raziskavam vendarle uspelo identificirati več toposov te različice "svetega kozmosa", ki se med seboj križajo.

V nasprotju z bolj apokaliptičnimi fundamentalističnimi gibanji pričakujejo privrženci new agea - kot pove že ime - novo dobo. Po obdobju rib, ki je bilo prežeto s krščanstvom in pozitivno znanostjo, nastopi (ali je že nastopilo) obdobje vodnarja. Tudi še v njem se prek katastrof izraža konec z materializmom in analitičnim mišljenjem prežetega obdobja rib. "Na ozadju oboroževalne tekme, ekoloških katastrof in krize razmišljanja propagirajo zagovorniki gibanja new age nenavadne modele razmišljanja, da bi z njimi znova uredili svet" (Ruppert 1985, str. 10).

To transformacijo, ki so jo označili za kritično, so spremljale bistvene socialne spremembe. Motor teh sprememb je bila predvsem individualna zavest. Temelj spremembe resničnosti je sprememba zavesti. Ta poudarjen individualizem pride do izraza v celi vrsti pojmov in v ustreznih praktikah. Najdenje samega sebe, razširjena zavest in celostno mišljenje so bistveni toposi modernega poudarjanja individualne avtonomije, ki se ne omejuje na moč posameznega "duha" z zgodnje moderne ali na moderni poudarek "življenja duše", temveč je prežeta - z močnim poudarjanjem telesa - z

izdelkov - knjig, plošč, kaset, prodaja tudi okultne instrumente (nihala, čarobne palice itd.), je izdala "Prana - Katalog" v nakladi 400.000 izvodov.

¹⁰ Primerjaj Ruppert 1988; vsekakor bi morali upoštevati, da tukaj nikakor ne gre le za pisne produkcije.

¹¹ Če citiramo le en primer: Za Dethlefsena (1983), prominentnega predstavnika new age-a z nemškogovorečega področja, ezoterika, oziroma vsakega oblika religije ni religija, temveč (v desno "Yin" - možgansko hemisfero naseljen) pedant za znanost, ki kaže človeku pot iz fizikalne povezanosti.

motivom "celostnosti" duha, telesa in duše. "Racionalnost", "analitično mišljenje" in "argumentacija" delujejo zoper takšno harmonijo, ki izhaja iz "občutka", "sintetičnega mišljenja" in "intuicije". Vsekakor zavest, ki jo je oblikoval new age, ne ostaja solipsistična monada brez oken. Prav nasprotno: nova zavest vodi do samoodločanja človeka, s tem pa do harmonije posameznika z družbo, naravo in celotnim "kozmosom". Ta širitev izhaja iz nekaj gnostičnih motivov, pred vsemi pa je usklajenost makro- in mikrokozmosa. V jedru tega svetovnega nazora je korespondenca "med absolutnim ali Bogom in pravim jedrom bistva človeka" (Keller 1987). Človek, narava in tisto nepersonalizirano predstavljivo božje sestavljajo celoto. Pri tem so človeku vseskozi na voljo - s civilizacijo prekrite - možnosti za spoznanje moči. Človeški mikrokozmos in nadčutni makrokozmos sta povezana s kozmičnimi močmi, duhovi in "očmi duše" (Leisegang 1955, str. 28). Prav tega gnostičnega motiva spoznanja neke "prikrite harmonije" ni moč doseči s sredstvi racionalnega, empiričnega in intersubjektivno verificiranega spoznanja. Za izrazi kot "intuicija", "sintetično mišljenje", "notranja moč" itd. se skrivajo predstave, ki izhajajo iz tradicije mistike in magije (predvsem divinizacijske tehnike) ter mistično preoblikovanih psiholoških praks. Spoznanje izhaja iz intimne izkušnje "skritih" psihičnih sposobnosti, "okultnega" razmerja do drugih, do umrlih, do dogodkov, do družbe, do rastlin, živali in tudi božjih bitij. Poti in predmeti teh izkušenj so poimenovani zelo različno. Posamezno stopi v povezavo s celoto, z naravo, s tostranstvom, z umrlimi, s svojim notranjim življenjem itd. Vedno pa je odločilno, da je predmet izkušnje transcendenten. Okultna obravnava vsakokratne transcendence je možna zaradi tistih magičnih dejanj ali mističnih izkušenj, ki se posredujejo z "nihanjem", "vibracijami", "podzavestnim" in s "skritimi sposobnostmi", "valovi", "žarki", "močmi" in - kot najpogostejši motiv - "energijami" (te so lahko izražene tudi z naravoslovnimi pojmi).

Motiv nove dobe je povezan s predstavo določenega arhaizma (ki ni nujno "zlata doba"): Harmonija, ki bi jo želeli vzpostaviti, je obstajala, še preden jo je civilizacija prekrila. Notranje sposobnosti človeka morajo biti torej samo "ponovno odkrite". S tem je povezano veliko zanimanje za "stare kulture", za skoraj romantično povečano etnologijo "primitivnih ljudstev", kar se izraža z neošamanizmom, s kultom "svetih krajev" in "svetih izvirov" (konec koncev tudi z ljudsko pobožnostjo).

Oznaka je torej močan sinkretizem, ki se izraža z vplivom številnih različnih tradicij. Te sinkretične "neognostične" komponente, h katerim lahko štejemo topose, kot je npr. izražen evolucionizem, androginitet, pomen spiritualnosti itd., izražajo vendarle zgolj eno plat svetovnega nazora (ki se znova najde v mlajših ezoteričnih tradicijah, npr. v teozofiji, v "New Thought", v antropozofiji itd.) (Hieronimus 1980). Drugo stran "novega mišljenja" s posebno značilnostjo označuje "kulturno razdiferenciacijo" magijskega svetovnega nazora (Lipp 1987). Tukaj gre za specifično moderno značilnost. Različni toposi se napajajo iz zelo specializiranih področij znanja: iz znanosti, medicine, religije, tehnike, pa tudi iz nekakšne moderno "rekonstruirane" magijske tradicije, ne da bi sodili na področja kompetenc teh področij. Elementi new age znanja so sicer povezani s specializiranimi področji znanja, vendar ne upoštevajo njihovih meja. Šele ta nespecifičnost je - pozitivno sprejeta kot "celostnost" - vzrok, da new age ne ustreza temu,

kar je v strogem smislu pojmovano kot religija. Celostnostna usmeritev se izraža v mnogostranskem usmerjanju k različnim, sicer specializiranim sistemom znanj. "Nova znanost" na primer nima naloge, da daje le resnične izjave o objektivni stvarnosti, temveč se mora istočasno ukvarjati tudi z religioznimi problemi razlage smisla. Pojem "menjave paradigem", ki izhaja iz filozofije znanosti in so ga sprva razvili za opisovanje sociohistoričnega preobrata mišljenjskih vzorcev, postane kvazienakopomenski z new ageom kot oznako celotnega svetovnega nazora, ki zajema vsa področja znanosti.¹² Hkrati se ideološko uporablja tudi v znanosti. Če je "kartezijanska znanost", ki je izšla iz zahodnjaške tradicije, vodila do razdora z naravo, duhom in kozmičnim redom, pa se "nova znanost" v znamenju "ekološke paradigme" usmerja v harmonijo med človekom, sočlovekom in naravo. Značilno pri tem je, da se uporabljajo holistični, deloma tudi sistemskoteoretski koncepti za dosego "celostnosti", ki premaga ozke meje znanosti ter meje med znanostjo in drugimi sistemi znanj.¹³

Tukaj ne izginjajo le meje med znanostjo in religijo, temveč tudi med znanostjo in medicino. Analogno z "novo znanostjo" mora biti tudi "nova medicina" celostnostno usmerjena. Bolezen - eden od "simbolično" razlaganih subjektivnih problemov - ne velja zgolj za izraz telesnega nefunkcioniranja, temveč je znak duševnih, duhovnih in ostalih disharmonij v življenju posameznika.¹⁴ Kakor se "nova znanost" naslanja na koncepte "alternative" in anarhistične teorije znanosti, tako se "nova medicina" povezuje z ljudsko medicino, z magijskimi in reformskimi medicinskimi gibanji, ki segajo od new thoughta prek antropozofske medicine do naravnega zdravljenja (Lee 1984).

Poleg marginalnih, "celostnostnih" in tradicionalnih medicinskih praktik spadajo k temu tudi - pogosto se z njimi križajo - magijske in divinizacijske tradicije, kot so npr. astrologija, tarot, čarovništvo, radiestezija in druge, starejše ali na novo razvite igralne oblike okultizma. Njihova naloga je pripraviti tehnike, s katerimi je mogoče spoznati posebne moči, energije in sposobnosti ali nanje vplivati (Truzzi 1972a, 1972b, 1974). Omembe vredna je pripomba, da je do sedaj ostalo neopazno, kako bistveno se je s popularizacijo modificirala tradicionalna magija. "Magijska kvalifikacija" zdaj namreč ni več omejena na nekaj "karizmatikov", temveč je primerna za vsakogar, na določen način je *povsakdanjena in demokratizirana*. Prav razširjanje magijskomističnih konceptov s peščice za to predestiniranih na - načelno - vsakega človeka, je pomembna značilnost modernizacije magije. Načelno lahko vsak človek postane šaman ali čarovnik. Ali, če omenimo preprost primer: če je imel svoj čas le malokdo občutek in nadarjenost, da je lahko z bajalico iskal vodo, sedaj moderno "šolanje" uči, da ima potrebno nadarjenost pravzaprav vsak.

Pomembno vlogo igra močna psihologizacija. Poleg psihoanalize (Luckmann 1967, Wassner 1985), ki so jo že od šestdesetih let šteli za element nevidne religije, nastopijo sedaj še gestaltterapija, encounter skupine, rebirthing in podobne oblike terapije. Vse so pp svoje oblike nekega izkustvenega kvazi mističnega psihologizma, ki se znova najdejo tudi v kombinaciji z drugimi elementi ezoterične kulture v neošamanizmu, v alternativnih metodah zdravljenja itd.¹⁵ Psihologizacija okrepi težnje, ki se nahajajo v povsakdanjenosti in demokratizaciji magijskih kvalifikacij:

¹² Primerjaj Ruppert (1985), str. 68 ff. Značilno je, da se dober del new age institucij organizatorično in retorično usmerja po znanstvenih ustanovah. Primerjaj Hemminger 1987.

¹³ V zvezi s sociološkimi značilnostmi primerjaj Salmon 1984.

¹⁴ Natančno preiskavo francoske "psihoscene" je izvedel Le Grand (1987).

¹⁵ Vzpostavitev kultskega miljeja avtor podrobneje analizira v posebnem delu teksta s podnaslovom "Kulti in vzpostavitev kultskega miljeja", ki je v našem prevodu izpuščen. Po avtorju je razumevanje tega termina bistveno za razumevanje socialne forme ezoterične kulture, ki po M. Eliadeu (1987, str. 73) doživi "eksplozijo" s pojavom ameriške pop kulture, pravo mistično podobo pa šele v pop kulturi 60-ih, ki v naslednjem desetletju z vzpostavijo "okultskega establishmenta" preseže okvir t.i. "mladinskih religij". Večpomenskost pojma hkrati zaobsega skorajda neinstitutonaliziran značaj mističnih praks, v katerih je za razliko od cekenih obredov poudarek na zasebnem značaju individualiziranega religioznega izkustva in po drugi strani najmanj strukturirano in trajno obliko združevanja sicer močno strukturiranih majhnih religioznih sekt (zlasti mladinskih sekt t.i. novih duhovnih gibanj), ki težijo k vzpostavitvi trajnih, v glavnem na karizmatičnega vodjo vezanih oblik institucionalizacije.

¹⁶ Primerjaj npr. *Spretnak* (1985) in *Kuenzlen* (1987a). Tako ima npr. *Capra* "zeleno stranko" za "najbolj fascinirajočo manifestacijo" menjave paradigem.

magične moči in sposobnosti niso le dispozicija vsakega posameznika, temveč je vse odvisno le od njegovih osebnih izkušenj in sposobnosti.

Da se je pod oznako new age zbrala cela vrsta predvsem marginalnih tradicij, ki so nastale večinoma neodvisno druga od druge, se ne kaže le v eklektičnem sklicevanju na znanstvene, medicinske in "ezoterične" tradicije, temveč prihaja do izraza tudi v nekaterih političnih dojemanih. Kot se "teoretiki new agea" obračajo proti legitimnim predstavnikom specializiranih znanstvenih sistemov, tako se politično usmerjajo proti "centralnemu, birokratskemu monopolu", ki mu pripisujejo samouničevalno racionalnost predvsem v socialno-, mirovno- in ekološkopolitičnem smislu. Vsaj retorična bližina ekološkim gibanjem tako komajda preseneča.

Bazičnodemokratska pojmovanja jo samo še podpirajo. "Mehka zarota" bi rada nadomestila centralizirane institucije z decentraliziranimi omrežji. Skupine, inštitute in središča naj bi povezovala slabo strukturirane komunikacijske mreže.

Čeprav ima topos "omrežje" predvsem programski status, vendarle vsebuje bistvo resnice, vsaj glede na dejansko socialnostrukturno zasidranost new agea. Ne glede na predstave teoretskih vodij (in ne glede na teorije zarot neke tajne organizacije new agea, ki medtem krožijo naokrog) ne moremo govoriti o organizacijskih središčih, niti o organizacijskih vodjih; prav tako bi težko rekli, da obstaja kanoničen nauk, ki bi bil podprt z normami in sankcijami. K new ageu se lahko prišteva vsak, ki to hoče. Tudi različne sinopse new age skupin, inštitutov ali društev (ki se vpisujejo tudi pod oznake "ezoterično", "spiritistično" ali "alternativno") navajajo skupine in organizacije, ki so izbrane povsem samovoljno. Resnično je mogoče reči, da sinkretizmu svetovnega nazora "New Age-a" ustreza določena difuznost njegove pojavnosti. Celo poučeni avtorji pripominjajo, da je mnogovrstnost new agea "edino, kar resnično definira gibanje new age" (Olvedi 1988).

III. Ezoterična kultura, kultski milje,¹⁶ magijski svetovni nazor

"Simbolna ponudba" kultov je po Starkovem in Bainbridgeovem mnenju zelo široka. Segajo od zaprtih simbolnih resničnosti, kot jih npr. zastopa antropozofija, prek magijsko-divinacijskih praktik, ki odločajo o pomembnih življenjskoopraktičnih vprašanjih, do majhnih niš vraževernega vsakdana. Čeprav Stark in Bainbridge predvidevata, da se te ponudbe sprejemajo strogo ločene druga od druge, se takoj pokaže močna težnja k *sinkretizmu*, katere legitimacija izhaja iz neuradnih znanstvenih sistemov (pa naj bo to vzhodnjaške religije in mistične tehnike, marginalne "znanstvene" tradicije, okultizem in ezoterika, nekoč nepravilna medicinska reforma gibanja ali kaj drugega). Kakor se pod nazivom nova doba zbirajo najrazličnejši svetovni nazori, magijske, divinacijske in psihoterapevtske tehnike, tako so se tudi pod drugimi nazivi znašle mešanice, ki imajo nekaj skupnega: njihovo jedro tvorijo področja znanj (ezoterika, okultizem, magija, mistika itd.), s katerimi se ne ukvarjajo velike institucije, ki so le malo kanonizirane ali sploh niso in v katerih "slehernik" lahko postane ekspert. Emancipacijske socialnopolitične, alternativnomedicinske oz. terapevtske,

kvazireligiozne in tradicionalne okultske skupine tvorijo po mnenju Wallisa izvire, iz katerih se napaja Human Potential Movement. Jorgens vidi poleg ezoteričnega še okultistični in psihoterapevtski segment. Podobno mešanje opaža Chevalier v Franciji. Tam je "novi okultizem" s skupnim svetovnim nazorom poenoteno, v sebi pa zelo raznoliko oblikovano družbeno polje.¹⁷ Polje okultizma je sestavljeno iz ekološko-psihoterapevtskega področja, iz "fraction bio-psy", in iz magijskega področja, torej astrologije, radiestezijske, parapsihologije in podobnega, ki s svojimi dobrinami oskrbujejo k temu usmerjeno malomeščansko publiko. Raziskovanja Championa, ki so nalletela na difuzno "nebuleuse polycentre" oz. "mystique-esoterique", so pokazala, da meje tega polja izginjajo.¹⁸

Ko je Jorgensen v začetku osemdesetih let raziskoval "kulte" v večjem delu Amerike, je opazil močna, a nikakor ne sistematična prepletanja. Enake oblike prireditve, sejmov, seminarjev, večine publikacij in presenetljivo velika ponudba storitev so združevale različne segmente "ezoterične kulture" (Jorgensen 1982a, str. 375). Še posebej vzbujajo pozornost, da imajo tisti, ki so veliki, ki so posebno usmerjeni h kulturni ponudbi, veliko klientov. Po Jorgensenovih previdnih predvidevanjih so štirje odstotki prebivalcev zapleteni v dejavnosti, povezani s nenavadnimi verovanji, alternativnimi oblikami znanosti in medicine, s "svetovi okultnega in magičnega, spiritualizma in fizičnih fenomenov, misticizma in pozitivnega mišljenja, (...) z zdravljenjem duha in z naravnim zdravljenjem (Champbell 1972, str. 122). Ta preplet je Jorgensen (1982) imenoval "kultski milje".¹⁹ "Kultski milje" je nekakšno središče v življenju new agea, je dejansko ustrežanje temu, kar propagirajo kot "mrežo". Kot so pokazali prvi izsledki avstrijskih raziskav, ki jih je opravil Moerth, bi kultski milje utegnil dobiti podobne razsežnosti tudi na širšem nemškem govornem področju (Moerth 1988, str. 12). Poteze kultskega miljeja so razvidne tudi iz raziskav, ki so v različnih družbah naletele na podobne značilnosti. Ustrezno označitev kultskega miljeja navaja tudi Wallis v svojih raziskovanjih Human Potential Movementa. "It consist of a congeries of independent groups, leaders, media of communication, etcetera, which display no common structure of authority or membership, with divergences of purpose and practice, yet recognising that they share in common a commitment to the attainment of personal growth by self-directed means" (Wallis 1985, str. 30).

Območje vpliva obsega od eksplicitno religioznih, skupnostnih kultov prek socialnopolitičnih ali psihoterapevtskih združevanj okultnih organizacij vse do medicinsko usmerjenih "holistic health entrepreneurs" (Salmon 1984, str. 279). Na mesto nekdanj zahtevanih (v ožjem smislu kultskih) "alternativnih družbenih oblik" stopata naraščajoča profesionalizacija in tržnost. Wallis ugotavlja še posebej naraščajočo komercializacijo, ki se izraža v oblikah magijskih in religioznih uslug v zasebnem gospodarstvu. Ideološko opredeljujejo kultski milje sicer skupne predstave, socialno pa se je etabliral kot trg. Temelji na komercialnem ponujanju posebnih storitev, kot so terapije za krepitev samozavesti in telesne harmonije, obujanje skritih moči, posebne izkušnje, pridobivanje posebnega znanja itd. Pod oznako new age se razširja pravi "magijski trg" (Degh 1986). Magija postaja pravi "prodajni artikel". Amulete, nihala, bioritme, astrološko osebno in zdravstveno svetovanja ter podobno ponudbo s pestrega jedilnika verovanj konzumu-

¹⁷ Chevalier (1983) nekako umetno identificira Swedeborgov korespondenčni nauk kot paradigmatičen za ta svetovni nazor.

¹⁸ Tudi McGuire (1988, str. 111 ff), ki se koncentri-
ra na alternativna terapevtska grupiranja, se v nekem ameriškem predmestnem področju sooča s podobnim prepletanjem.

¹⁹ Primerjaj Champion (1987a); zgolj ob robu lahko omenimo, da bi trdnejše variante te teme naletele na občudujoče posledice pri ocenjevanju "komunikativne racionalnosti" protigibanj življenjskega sveta v Habermasovem smislu.

²⁰ Gascard, po Usarskem (1988, str. 134); po Gascardu je stopnja fluktuacije med 30 in 50 odstotki.

²¹ Campbell (1978 b) govori celo o "Invisible Church" izobraženih slojev, katerih mistična orientacija dokazuje izbornost sorodnost z modernim individualizmom.

²² To so pokazale raziskave, ki jih je o "okultnih praktikah pri mladih" izvedel Mischo. Te praktike sprožajo prav tolikšen vihar razoroževanja kot nekdaj mladinske religije. Primerjaj Bauer (1988) in Mischo (1989).

mirajo stranke na tem trgu, "vseverujoči vsežerci a la carte" (primerjaj tudi Snow: 1979).

V ZDA je kulturni milje nastal, ko so se mladinske subkulture začele razvrščati v drugačne skupine, povezava s svetovnimi emancipacijskimi gibanji sedemdesetih let pa je razvidna tudi v Angliji in Franciji. Champion vidi v mistično-ezotičnem kompleksu prav njegovo dosledno posledično podobo. Nasprotno kulturno usmeritev nekako nadomešča marginalnost okultizma.²⁰ Podobne težnje odkrijem o tudi na nemškem govornem področju, kjer "so alternativno sceno (...) močno spodbudile okultne predstave" (Ruppert 1985, str. 42). Tukaj opisano "odprtje" kultov se očitno lahko prenese tudi na razmere v ZRN:

"Že nekaj let se pojavljajo spremembe v religioznem življenju zunaj Cerkve v Zvezni republiki Nemčiji. Medtem ko se v šestdesetih in predvsem sedemdesetih letih "nove religije" - v javnosti znane kot mladinske religije, mladinske sekte, včasih tudi imenovane psihokulti ali destruktivni kult - s svojim majhnim, vendar relativno dobro organiziranim članstvom, vzbujale videz, da bodo hudo prestrašile nekatere predstavnike cerkve in politike, je v osemdesetih letih opaziti okrepljeno pojavljanje posameznih kulturnih prireditev z vedno novimi udeleženci z zelo rahlo organizacijsko povezavo ali brez nje. Gurui in šamani, ranocelniki, religiozni in spiritualni terapevti, čarovniki ali kakor se te organizacije in njihovi vodje že imenujejo (...) imajo številno in velikokrat tudi petično klientelo" (Zinser 1988, str. 274).

Kulturni milje je tako rekoč "trdo" socialno-strukturno jedro new agea. Njegova eksistenčna podlaga so kljub vsemu trg in vzporedno z njim profesionalizacija, komercializacija ter pluralizacija organizacijskih oblik, ki temeljijo na povpraševanju širših skupin prebivalstva. Naklonjenost sveta novim religijam in ezotičnim tokovom se kaže v tem, da "anything can be sold as commodity - friendship, affection, transcendence of the mundane, the supernatural - the more so when the good or service sought can be re-packed in terms of this-worldly, individualistic benefits procured through a professional - client relationship, the time-honoured form of magic" (Wallis 1988, s. 94).

S komercializacijo se od sedemdesetih let dalje razširja število zasebno iščočih. Preseneljivo je, da je že za tako imenovane mladinske sekte, ki veljajo za hermetično zaprte ustanove za "pranje možganov", značilna neverjetna fluktuacija, tako da "pride pretežna večina njihovih nekdanjih članov iz njih zdravih, obogatenih z zanimivimi, tudi obremenjujočimi, vsekakor pa koristnimi in kreativnimi izkušnjami."²¹ Še bolj pa je fluktuacija značilna za iščoče v kulturnem miljeju, ki imajo že pred vstopom v te organizacije jasne predstave o željeni "drugačni resničnosti". Iščoči se udeležujejo nekega kulta, že po kratkem času pa pristopijo k drugemu, v kolikor celo niso privrženci več kultov hkrati. Bolj kot se kult širi, bolj se iščoči rekrutirajo iz "izkušenj lačnega" izobraženega srednjega sloja.²²

Odlikuje jih "vagabundska religioznost", katere "pojavnost oblike segajo od moderne vraževernosti kot tipičnega razpadnega produkta do zasebnega oblikovanja mitov kot izraza ustvarjalnih posamičnih dosežkov" (Fuerstenberg 1983, str. 498). "Tipični okulturni iskalec je lahko privrženec rosenkranza, potem član gibanja Mankind United, pozneje teozof in končno se pridruži štirim do petim manjšim kultom" (Buckner 1968, str. 225f).

Iščočič je prav idealen tip zasebnega brkljača, "protejski človek", ki svojo potrebo po smislu pri posameznih kultih zadovolji le za kratek čas (Lynch 1979). Kultskega miljeja pa kljub temu ne smemo gledati kot zgolj zbirko individualiziranih iskalcev; je namreč fluktuacijski prostor "iskalcev", "kultov" in "kulturnih" tem.

Predvsem s kulturo pospešena produkcija kulturnega - knjige, časopisi, gramofonske plošče, kasete, predavanja, sejmi in kongresi - je prispevala k razširjanju vsebin ezoterične kulture daleč preko meja tega miljeja. "Ezoterično" znanje se je pri širših skupinah prebivalstva vsidralo za kulisa-mi magijskega svetovnega nazora. Komajda lahko spregledamo indice: že med učenci se najrazličnejše oblike okultizma razširjajo v presenetljivih razsežnostih.²³ Kakor je Moerth nedavno pokazal, se toposi new age - v različnih jakostih - uveljavljajo tudi onstran jedra aktivistov new age, ki obsega okoli štiri odstotke prebivalstva (Moerth 1988a). "Ezoterično" ni več znanje, zaprto predjavnosti, temveč v najboljšem primeru še nedostopnost tega, na kar se to znanje nanaša (Tiryakian 1974).

IV. "Celostnost" nevidne religije

Da bi gibanju new age in z njim povezanim pojavom ezoterične kulture podtikali težnjo po demodernizaciji, bi bilo skoraj paradokсно.²⁴ Ezoterična kultura kultskega miljeja ima v različnih modernih družbah poteze specifične moderne nevidne religije: sinkretizem, privatizacija, tržnost in prevzem fleksibilnejših in kompleksnemu "trgu svetovnih nazorov" bolje prilagojenih, "množično-kulturnih" oblik, ki prispevajo k izgubi vidnosti, ki še vedno odlikuje za religijo specializirane institucije.²⁵ Osrednja značilnost nevidne religije je tudi pri new ageu privatizacija. Privatizacija sicer lahko izpridi individualizacijo, kakor se upodobi v iščočem (Berger in Luckmann 1966, Luckmann 1976); predvsem pa privatizacija pomeni, da ohranjajo "zadnji pomen" vedno bolj takšne teme, ki izvirajo iz področja zasebne sfere. To so predvsem manjše in srednje transcendence "duše", telesnega ugodja, izkušenj drugih in narave; in celo tam, kjer gre za velike transcendence druge resničnosti, morajo biti mistično izkustveno ali magijsko obravnavane.

V naraščajoči institucionalni diferenciaciji in specializaciji, se izgublja-jo kanonizirane, uradne verzije religioznega svetovnega nazora, ki je bila prenešana od vidnih k za religijo specializiranim institucijam, zaradi česar se religiozno prenaša na sekundarne inštitucije. Nosilci religiozne razlagalne ponudbe niso več velike institucije, kot so cerkve, veroizpovedi in denomi-nacije, temveč tudi difuzne majhne institucije, pri čemer se eni in drugi bolj in bolj prilagajajo trgu (Berger 1965). Socialne oblike religije smo sprva lahko identificirali kot "kulte" ali - pravtako točno - kot "mladinske sekte", zdaj pa se, kakor se to vzorno pokaže v new agerski ideologiji "omrežja" (Netzwerk), težišča prenašajo na difuzen "kultski milje". Kulti, še bolj pa njihovo odpiranje h kulskemu miljeju, so najboljši primer takšnih oblik religije, ki je z zasebnim življenjem v skoraj enakem razmerju kot s teniškim društvom. Vsebinska posledica privatizacije je brkljarija, konstrukcija preproge, ki je sestavljena iz krp oz. elementov različnih svetovnih nazorov, kot se jasno pokaže v sinkretističnih toposih kulturnega delovanja new agea

²³ O modernizaciji takih fenomenov primerjaj tudi Scheuch(1988).

²⁴ Ob tem naj posvarimo pred napačnim razumevanjem "nevidnega". "Such new religions may be invisible from the perspective of the sanctuary, but it is very visible from the perspective, the campuses, and the agencies of power" (Demerath III. 1969, str. 203), k temu primerjaj tudi Luckmann (1988).

²⁵ Novi okultizem nudi srednjim izobraženim slojem, še posebej "novemu malomeščanstvu", kulturno kompenzacijo za njihovo izključitev iz produkcije legitimnega znanja. Primerjaj Chevalier (1981).

in v "smoergasbrodu" ezoterične kulture. To brkljarijo komaj še določajo zahteve velikih institucij, veliko bolj jo oblikujejo nagnjenja in potrebe posameznikov. "Precejšen del novih religioznosti se je etabliral zunaj od trdnih organizacijskih oblik. Ta del je individualistično usmerjen in zahteva individualni sinkretizem po meri osebnih trenutnih potreb, ki se ne želi prilagoditi zavezujoči pripadnosti" (Hummel 1988, str. 55). Čar ni toliko v posebni mešanici določenih religioznih tradicij (ali celo v nekdanj rigidnih skupnostnih oblikah organizacij), temveč veliko bolj v možnosti - kot je poudaril že Troeltsch - osebnega ritualiziranega magijskega delovanja ali "mistične" izkušnje, ki prestopa meje časa, drugih in vsakdana. Navedeni toposi sestavljajo elemente te moderne oblike svetega kozmosa, ki je usmerjen osebno in izkustveno. Ta oblika je v poljubni sestavi in z najrazličnejšimi poudarki ter dopolnili lahko dostopna vsakomur. "Okultni vsakdan" lahko vsekakor razložimo na sociološko razumljivi podlagi, pri tem pa ni treba, da bi "okultne dimenzije zavesti vsakdana" razširjali na vsako obliko premagovanja transcendenc (Stenger 1989): ko za to specializirani znanstveniki izročijo in razvrstijo v samostojne sisteme znanj legitimno razlago kompleksne resničnosti, pa naj je to resničnost narave, politike, družbenega življenja, morda celo njegovih teles, se mora posameznik v zasebni sferi obrniti k ostalim razpoložljivim vzorcem razlage, ki niso kanonizirani in izročeni posebnim institucijam, po drugi strani pa izhajajo iz njegovih lastnih življenjskih izkušenj. Kulski milje omogoča zaradi svoje "bližine porabniku", zaradi svoje vsestranskosti in fleksibilnosti točno rokohiter pristop, ki vsebinsko odpira - kot ezoterična kultura - obsežno in subjektivno-izkustveno usmerjeno razumevanje najrazličnejših področij resničnosti. Socialna resničnost je za tiste, ki hočejo spoznati njen smisel, nočejo pa biti vključeni v ustrezen sistem znanj, v neki meri okultna že iz strukturnih razlogov. "V dobi tehnike se magija še vedno ohranja kot integracijska oblika v praznih prostorih vsakdana, ki so nastali z razmejevanjem in posebnostjo znanj" (Mongardini 1987, str. 38). Z diferenciranjem sistemov znanj nastane "strukturni okultizem": različnih področij resničnosti v zasebni sferi ne moremo več razumeti s pomočjo posebej specializiranih znanj (in v dolgih karierah zato posredovanih preizkusnih meril). Nekanonizirani in z demokratizacijo načelno vsakomur dosegljivi, "izkustvu bližnji" svetovni nazori očitno natančno rešujejo vsak problem. To je tudi vzrok za "skrb, s katero okultne praktike sprejemajo vsakdanje človeške težave" (Hummel 1988, str. 60).

To ne velja le za potrošnike magijskega svetovnega nazora, temveč tudi za producente v kultskem miljeu: Z izobraževalno reformo v šestdesetih in sedemdesetih letih je naraslo število "novih malomeščanov" z višjo ravniyo izobrazbe, ne da bi se izboljšale njihove "tržne možnosti". "Polje okultizma" (in njegove "nelegitimne" oblike znanj) predstavlja primerno polje dejavnosti tistih, ki so jih izključili dobro utečeni (gratificirani) sistemi znanj, podprti z močnimi sankcijami. Izobraževalna reforma, ki sta jo omogočilo delno posredovanje specializiranih znanj in njihova popularizacija, vodi k temu, da se magijski in specifično religiozni razlagalni vzorci pomešajo z medicinskimi, znanstvenimi, svetovnonazorsko-političnimi, psihološkimi idr. To pomeni, da izgubijo svojo specifičnost, se razdiferencirajo in se strnejo v socialno obliko magijskega svetovnega nazora. Prekoračitev meja institucionaliziranih sistemov znanj oblikuje na ta način

sociološko jedro "celostnosti". Ezoterična kultura se ne ukvarja zgolj s problemi na različnih nivojih transcendenc, temveč komaj razlikuje med tem, kar velja za posebno znanje na različnih institucionalnih področjih. V enaki meri kot so posebne izkušnje in sposobnosti (privatizirano) vsakomur dostopne, omogočajo reintegracijo znanja, ki je sicer namenjeno posebnim izvedencem. Problemi posameznika, pa naj gre za smrt, bolezen in življenjsko pomembne odločitve, ali celo za astrološko sliko drugega - so na voljo v oblikah, ki se jih je mogoče hitro priučiti, čeprav so specializiranim sistemom znanj močno odmaknjene. Zdravstvenih težav se je moč lotiti le na psihološkem, religioznem, astrološkem ali radiostezijskem ozadju. O njegovem pomenu odloča zgolj "osebna" subjektivna izkušnja. Nepokvarjenost in mistična ali magijska bližina izkušnje zagotavljata razumevanje klientov, razumevanje, ki je toliko večje, kolikor se povečuje sprejemanje ezoterične kulture in kolikor se ponudniki lahko zavarujejo pred izoblikovanjem svojega posebnega znanja.

Tak subjektivizem sveta življenja se drži tudi kultskega miljeja. Taka "celostnost" ne premaga vse meja hkrati, temveč nastopa, sicer institucionalno zavarovanim znanjem, postopoma. Vprašanja o smislu se rešujejo onstran cerkva, specializiranih za religiozno, vprašanja o resnici onstran znanosti, o zdravju zunaj medicine itd. "Znanstveni inštituti" se neprikrito ukvarjajo z vprašanjem o smislu življenja, medicinski se sklicujejo na duhovni svet, tehnika apelira na magično "čutenost", politika išče "duhovne razsežnosti", menedžment teži h "kozmični harmoniji". Sekundarne institucije kultskega miljeja se le redko zasidrajo na ali ("interpenetrirajoč") med velika institucionalna področja znanosti, religije, medicine, politike, tehnike in gospodarstva ter njihova specializirana in nadzorovana posebna znanja. Oblikujejo področje difuzne ureditve, ki konstruira "celostnost", v kateri lahko prestopi vse institucionalne ovire (tako rekoč po grizljajčkih). Posledica ni zgolj neznatna specializacija znanja, temveč manjkajoče nadzorne instance na področjih znanj, ki se divje bohotijo (od "izkustvenega diha" prek "spiritualnega partnerstva" do "geobiološkega iskanja polj motenja" in naukov o "kozmičnih žarkih"), v katerih lahko postane vsak na lastno pest, hitro in nemoteno, izvedenec, zdravnik ali učenjak.

V tem smislu nevidna religija s tem izgubi svojo vidnost. V diferencirani družbi, v kateri institucionalizirana religija slej ko prej živi dalje, prestopi meje "druge resničnosti" in vsakdana. Ni le njena podoba tista, ki bi ne sledila temu, kar je predhodno bila pomenila religija. Vsebinsko lahko ezoterično kulturo komaj še prepoznamo kot religiozno. Dozdevno "post-moderni" sinkretizem se s tem pokaže kot kulturna brkljarija, in se ga zaradi laične polovične ali tričetrtinske izobrazbe drži le malo nerazumljivosti in nedostopnosti "legitimnega znanja".

Prevedla Andreja Sabati

Dr. Hubert Knoblauch, docent na oddelku za sociologijo Univerze v Konstanzi v Zvezni Republiki Nemčiji.

LITERATURA

- Balch, Robert in David Taylor: "Seekers and Saucers: The Role of the Cultic Milieu in Joining a UFO-Cult", v: James Richardson (Ur.), **Conversion Careers. In and Out the New Religions**, Beverly Hills 1977, str. 43-64.
- Bauer, Eberhard, Barbara Ley in Johannes Mischo: "Eine Umfrage bei psycho-sozialen Beratungsstellen zum Thema Okkultpraktiken bei Jugendlichen", v: **Zeitschrift für Parapsychologie und Grenzgebiete der Psychologie**, 30, 1988.
- Beckford, James A.: **Cult Controversies, The Societal Response to the New Religious Movements**, London/New York 1985.
- Benz, Ernst: **Parapsychologie und Religion. Erfahrungen mit uebersinnlichen Kräften**, Freiburg 1.Br.1983.
- Berger, Peter L.: "Ein Marktmodell zur Analyse ökumenischer Prozesse", v: **Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie** 1, 1965, str. 235-249.
- Berger, Peter L. in Thomas Luckmann: "Secularization and Pluralism", v: **International Yearbook for Sociology of Religion** II, 1966.
- Bry, Karl Christian: **Verkappte Religionen**, Nördlingen 1988
- Bucknerr, H. Taylor: "The Flying Saucerians: An Open Door Cult", v: M. Truzzi (ur.), **Sociology of Everyday Life**, Englewood Cliffs 1968.
- Campbell, Colin: "The Cult, the Cultic Milieu, and Secularization", v: M. Hill (Ur.), **A Sociological Yearbook of Religion in Britain** Bd. 5, 1972, str. 119-136.
- Campbell, Colin: "A Typology of Cults", v: **Sociological Analysis**, 3, 1978, str. 228-240.
- Campbell, Colin: "The Secret Religion of the Educated Classes", v: **Sociological Analysis**, 39, 1978a, str. 146-156.
- Campbell, Colin in Shirley McIvery: "Cultural Sources of Support for Contemporary Occultism", v: **Social Compass**, 34/1, 1987, str. 41-60.
- Champion, Françoise: "Les sociologues de la post-modernité religieuse er la nébuleuse mystique-ésotérique", Ms. Paris 1987 (v: **Archives des Sciences Sociales de la Religion**).
- Champion, Françoise: **D'une alliance entre religion et utopie post-68**. Ms. Paris 1987a.
- Chevalier, Gérard: "Génèse et structure du champs religieux", v: **Revue française de Sociologie**; XII, 1981, str. 295-334.
- Chevalier, Gérard: **Pensée mythique et rapport à un savoir, Contribution a une sociologie des nouvelles formes de croyance**, Diss. Paris 1983.
- CISR (Ur.), **Secularization and Religion: The Persisting Tension. Acts of the XIXth Conference at Tübingen 1987**; Lausanne o.J. (1988).
- Dégh, Linda: "Magie als Versandartikel", v: Utz Jeggle et al. (Ur.), **Volkskultur in der Moderne**, Reinbek 1986.
- Demerath III., N.J.: "Irreligion, A-Religion and the Religion-less Church", v: **Sociological Analysis**, 30, 1969.
- Dethlefsen, Thorwald: "Der esoterische Weg relativiert die Wissenschaft", v: Paul Feyerabend und Christian Thomas (Ur.), **Wissenschaft und Tradition**, Zürich 1983, str. 87-97.
- Eister, Allan W.: "An Outline of a Structural Theory of Cults", v: **Journal for the Scientific Study of Religion**, II, 1977, str. 319-333.
- Eliade, Mircea: **Das Okkulte und die moderne Welt. Zeitströmungen aus der Sicht der Religions-geschichte**, Salzburg 1978.
- Ellwood, Robert S.: **Religious and Spiritual Groups in Modern America**, Englewood Cliffs/N.J. 1973.
- Freud, Wolfgang Slim: "Überlegungen zur Dialektik zwischen »Rationalität« und »magischem Denken« in westlichen Industriegesellschaften", v: **Österreichische Zeitschrift für Soziologie**, 3, 1986.
- Fürstenberg, Friedrich: "Soziale Integrationsformen moderner Religiosität", v: **Schweizerische Zeitschrift für Soziologie**, 9/3, 1983.
- Fürstenberg, "Friedrich in Ingo Mörrth: Religionssoziologie", v: René König (Ur.), **Handbuch der empirischen Sozialforschung** Bd. 14, Stuttgart 1979.
- Galbreath, Robert: "A History of Modern Occultism: A biographical Survey", v: **Journal of Popular Culture**, 5, 1971, str. 726-754.
- Glock, Charles Y. in Robert Bellah (Ur.): **The New Religious Consciousness**, Berkeley 1976.
- Goetz, Rolf: **Spirituelle Gemeinschaften. Ein Wergweiser für das Neue Zeitalter**, Katzelnbogen 1985.

- Grassi, Piergiorgio: "La »religione invisibile« di Thomas Luckmann", v: **Rassegna di Teologia**, 5, 1978, str. 375-385.
- Greely, Andrew M.: **The Sociology of the Paranormal. A Reconnaissance**, Beverly Hills/London 1975.
- Hay, David in Ann Morisy: "Reports of Ecstatic, Paranormal, or Religious Experience in Great Britain and the United States - A Comparison of Trends", v: **Journal for the Scientific Study of Religion**, 17, 3, 1978, str. 255-268.
- Heenan, Edward F.: "Introduction: The Second Reformation", v: **Mystery, Magic and Miracle. Religion in Post-Aquarian Age**, Eglewood Cliffs/N.J. 1973.
- Hemminger, Hansjörg (Ur.): **Die Rückkehr der Zauberer. New Age-Eine Kritik**, Reinbek 1987.
- Hemminger, Hansjörg: "Über Glaube und Zweifel: Das New Age in der Naturwissenschaft", v: Hemminger 1987, str. 115ff.
- Hieronimus, Ekkehard: "Okkultismus und phantastische Wissenschaft", v: **Kursbuch Weltanschauungen**, Frankfurt 1980, str. 301-349.
- Hummel, Reinhard: "Zwischen den Zeiten und Kulturen: Die New Age - Bewegung", v: Hemminger 1987, str. 15-57.
- Hummel, Reinhard: "Kult statt Kirche, Wurzeln und Erscheinungsformen neuer Religiosität ausserhalb und am Rande der Kirche", v: G. Baadte und A. Rauscher (Ur.), **Neue Religiosität und säkulare Kultur**, Graz 1988, str. 43-61.
- Hunter, James: "The New Religious Demodernization and Protest Against Modernity", v: Bryan Wilson (Ur.), **The Social Impact of the New Religious Movements**, New York 1981, str. 1-19.
- Jackson, John in Ray Jobling: "Towards an Analysis of Contemporary Cults", v: David Martin (Ur.), **A Sociological Yearbook of Religion in Britain**, London 1968, str. 94-105.
- Jennrich, Peter: **Die Okkupation des Willens. Macht und Methoden der neuen Kultbewegungen**, Hamburg 1985.
- Jorgensen, Danny L.: "The Esoteric Community. An Ethnographic Investigation of the Cultic Milieu", v: **Urban life**, 4, 1982, str. 383-407.
- Jorgensen, Danny L.: "Social Meaning of the Occult", v: **Sociological Quarterly**, 23, 1982a, str. 373-389.
- Kaslou, Florence in Marvin B. Sussman (Ur.): **Cults and the Family**, New York 1982.
- Keller, Carl A.: "Christliche Gnosis und Gnosisversuche der Neuzeit. Was ist Erkenntnis?", v: Eggenberger et al., **New Age - aus christlicher Sicht**, Freiburg/CH. 1987, str. 51-94.
- Koblauch, Hubert: **"Unsichtbare Strahlenwelt". Pendel, Wünschebrute, Radiäthesie - Magic in der modernen Gesellschaft**, Diss. Konstanz 1988.
- Küenzeln, Gottfried: "Das Unbehagen an der Moderne: Der kulturelle und Gesellschaftliche Hintergrund der New Age - Bewegung", v: Hemminger 1987, str. 187-222.
- Küenzeln, Gottfried: "Die Grünen und die Religion", v: Materialdienst der EZW 10 (1987a), str. 289ff.
- Lee, John A.: "Social Change and Marginal Therapeutic Systems", v: Roy Wallis und P. Marley (Ur.), **Marginal Medicine**, London 1984.
- Le Grand, Jean Louis: **Etude d'une expérience communautaire a orientation thérapeutique**, Diss. Paris 1987.
- Leisegang, Hans: **Die Gnosis**, Stuttgart 1955.
- Lipp, Wolfgang: "Magie - Macht und Gefahr. Zur Soziologie des Irrationalen", v: Arnold Zingerle und Carlo Mongardini (Ur.), **Magie und Moderne**, Berlin 1987.
- Lofland, John: **Doomsday Cult. A Study of Conversion, Proselytization, and Maintenance of Faith**, Eglewood Cliffs/N.J. 1966.
- Luckmann, Thomas: **The Invisible Religion**, New York 1967.
- Luckmann, Thomas: "Säkularisierung - ein moderner Mythos", v: isti, **Lebenswelt und Gesellschaft**, Paderborn 1980, str. 161-172.
- Luckmann, Thomas: "Riten als Bewältigung lebensweltlicher Transzendenz", v: **Schweizerische Zeitschrift für Soziologie**, 3, 1985.
- Luckmann, Thomas: "Die »massenkulturelle« Sozialform der Religion", v: **Soziale Welt** (Sonderband 5, ur. v. Hans-Georg Söffner), Göttingen 1988, str. 37-48.
- Lynch, Frederick R.: "«Occult Establishment» or Deviant Religion? The Rise and Fall of a Modern Church of Magic", v: **Journal for the Scientific Study of Religion**, 3, 1979, str. 281-298.
- Marty, Martin: "The Occult Establishment", v: **Social Research**, 37, 1970, str. 212-230.

- McIver, Shirley: "UFO (Flying Saucer) Groups: A Look at British Membership", v: **Ztetic Scholar**, 12/13, 1987, str. 39-57.
- McGuire, M. B.: "Individualism and Salvation of the Self: Charismatic and Quasi-Religious Healing Movements", v: **CISR 1988**, op.cit. str. 111ff.
- Melton, J. Gordon: **Encyclopedic Handbook of Cults in America**, New York/London 1986.
- Mischo, Johannes: "Okkultpraktiken Jugendlicher - Ergebnisse zweier empirischer Untersuchungen", v: **Materialdienst der EZW**, 3, 1989, str. 65-82.
- Morth, Ingo: **New Age - neue Religion? Theoretische Überlegungen und empirische Hinweise zur sozialen Bedeutung des Wendezeit-Syndroms. Vortrag vor dem Internationalen Soziologentag**, Zürich 1988.
- Morth, Ingo: **New Age-Neue Religion? Theoretische Überlegungen und empirische Hinweise zur sozialen Bedeutung des Wendezeit-Syndroms**, Ms. Linz 1988.
- Mongardini, Carlo: "Über die soziologische Bedeutung des magischen Denkens", v: isti in A. Zingerle (Ur.), **Magic and Moderne**, Berlin 1987.
- Nelson, G. K.: **Cults, New Religions and Religious Creativity**, London 1987.
- Nelson, G. K.: "The Analysis of a Cult: Spiritualism", v: **Social Compass**, 15/6, 1968.
- Nelson, G. K.: "The Concept of Cult", v: **Sociological Review**, 16, 1968a.
- Olvedi, Ulli: "Neue Zeit mit alten Fehlern", v: **Esotera**, 3, 1988, str. 16ff.
- Oppenheim, Janet: **The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England 1850-1914**, Cambridge 1985.
- Orbsen, Uwe-F.: "New Age in der Medizin. Ein Literaturüberblick über alternative Heilwesen", v: **Buch und Bibliothek**, 39, 1987, str. 482-517.
- Peters, Ted: "Post-Modern Religion", v: **Up-Date. A Quarterly Journal of New Religious Movements**, 8/1, 1984, str. 16-30.
- Pfister: "Kult", v: E. Hoffmann-Krayer und H.Bächold-Staubli (Ur.), **Handwörterbuch, Deutschen Aberglaubens**, Berlin 1932/33.
- Raschke, Carl A.: **The Interruption of Eternity. Modern Gnosticism and the Origins of Religious Consciousness**, Chicago 1980.
- Reller, Horst (Ur.): **Handbuch Religiöse Gemeinschaften**, Gütersloh 1978.
- Reisebrodt, Martin: "Fundamentalismus und »Modernisierung«. Zur Soziologie protestantisch-fundamentalistischer Bewegungen in den USA im 20. Jahrhundert", v: M. Kodalle (Ur.), **Gott und Politik. Über den Einfluss der Religion**, Frankfurt a.M. 1988, str. 112-125.
- Ruppert, Hans Jürgen: **New Age Endzeit oder Wendezeit**, Wiesbaden 1985.
- Ruppert, Hans Jürgen: "New Age - Erlösung durch komisches Bewusstsein?" v: **EZW-Texte**, Information St. 105, V/1988.
- Salmon, J. Warren: "Defining Health and Reorganizing Medicine", v: isti (Ur.), **Alternative Medicine**, New York 1984, str. 252-288.
- Scheuh, Erwin K.: "Die heimatlose Religiosität", v: Paulus Gordan (Ur.), **Säkulare Welt und Reich Gottes**, Graz 1988 (Exzerpt).
- Schorsch, Christof: **Die New Age-Bewegung. Utopie und Mythos der Neuen Zeit. Eine Kritische Auseinandersetzung**, Gütersloh 1988.
- Schütz, Alfred in Luckmann Thomas: **Strukturen der Lebenswelt II**, Frankfurt a.M. 1984.
- Schwarz, Hans: "Die elektronische Kirche als Ausdruck amerikanischer Religiosität", v: M. Kodalle (Ur.), **Gott und Politik. Über den Einfluss der Religion**, Frankfurt a.M. 1988, str. 87-99.
- Scott, Gini G.: **Cult and Countercult**, Greenwood/Conn, 1980.
- Sebald, Hans: "Die Romantik des »New Age«. Der studentische Amgrott auf Wissenschaft, Objektivität und Realismus", v: Hans Peter Durr (Ur.), **Der Wissenschaftler und das Irrationale**. Bd. 3, Frankfurt a.M. 1985, str. 215-237.
- Seelmann-Holzmann, Hannelore: **Astrologie und Rationalitätsmuster**, Frankfurt a.M. 1986.
- Seyfarth, Constans: "Religionssoziologische Aspekte der Wertewandelsproblematik", v: **Loccumer Protokolle** 8/1984 (Religion und gesellschaftlicher Wandel), str. 11-38.
- Snow, Loudell F.: "Mail Order Magic: The Commercial Exploitation of Folk Belief", v: **Journal of the Folklore Institute**, 1979, str. 44-73.
- Spretnak, Charlene: **Die Grünen. Nicht links, nicht rechts, sondern vorne**, München 1985.

- Stark, Rodney in William Sims Bainbridge: **The Future of Religion, Secularization, Revival and Cult Formation**, Berkeley 1985.
- Staudé, John R.: "Alienated Youth and the Cult of the Occult", v: M. L. Medley und J. E. Conyers (Ur.), **Sociology of the Seventies. A Contemporary Perspective**, New York 1972, str. 86-95.
- Stenger, Horst: "Der »okkulte« Alltag. Beschreibungen und wissenssoziologische Deutungen des »New Age«", v: **Zeitschrift für Soziologie**, 2, 1989, str. 119-135.
- Tiryakian, Edward A.: "Towards a Sociology of the Esoteric Culture", v: isti (Ur.), **On the Margins of the Visible. Sociology, the Esoteric and the Occult**, New York 1974, str. 257-280.
- Troeltsch, Ernst: **Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen**, Aalen 1965 (2. izdaja.).
- Truzzi, Marcello: "Definitions and Dimensions of the Occult: Towards a Sociological Perspective", v: **Journal of Popular Culture**, 5, 1972a, str. 635-646.
- Truzzi, Marcello: "The Occult Revival as Popular Culture: Some Random Observations on the Nouveau Witch", v: **Sociological Quarterly**, 13, 1972b, str. 16-36.
- Truzzi, Marcello: "Towards a Sociology of Modern Witchcraft", v: J. L. Zaretsky und M. P. Leone (Ur.), **Religious Movements in Contemporary America**, Princeton/N.J. 1974, str. 628-645.
- Usarsk, Frank: **Die Stigmatisierung Neuer Spiritueller Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland**, Köln/Wien 1988.
- Wallis, Roy: "Ideology, Authority and the Development of Cultic Movements", v: **Social Research**, 41/2, 1974.
- Wallis, Roy: **The Road to Total Freedom. A Sociological Analysis of Scientology**, London 1976.
- Wallis, Roy: **The Elementary Forms of the New Religious Life**, London 1984.
- Wallis, Roy: "Betwixt Therapy and Salvation: The Changing Form of the Human Potential Movement", v: F. K. Jares (Ur.), **Sickness and Sectarianism**, Aldershot 1985, str. 23-51.
- Wallis, Roy: "New Religions and the Potential for World-Re-Enchantment: Religion as a Way of Life, Preference and Commodity", v: **CISR**, 1988, str. 87-98.
- Wassner, Rainer: "Von der Magie zur Psychotherapie. Überlegungen zum Verhältnis zweier Gestalten", v: **Österreichische Zeitschrift für Soziologie**, 3, 1985, str. 94-102.
- Webb, James: **The Occult Underground**, La Salle/III. 1974.
- Zinser, Hartmut: "Ekstase und Entfremdung. Zur Analyse neuerer ekstatischer Kultveranstaltungen", v: isti (Ur.), **Religionswissenschaft. Eine Einführung**, Berlin 1988, str. 274-284.

Šamanova vrnitev

“History is the nightmare from which I am trying to awaken,” pravi Stephen Dedalus. Zgodovina je nekaj, pred čimer se umikamo v sanje, ki so eshatološke, brezčasne in zunaj zgodovine. Joseph Campbell v zbirki esejev Miti, sanje in religija primerja nadrealistične in kaotične prizore sodobne kulture z vročičnimi halucinacijami, ki tečejo skozi zavest umirajočega. Bardo. Na nek način je dvajseto stoletje samoreflektiven pogled človeške zgodovine, ki teče v množični zavesti umirajoče kulture. Način, kako furiozno publiciramo vsak obskuren religiozen ali drugačen tekst, ter vsa ta parada lam, gejš, svamijev, rišijev, učiteljev vseh barv z vseh koncev sveta predstavljata pobesnelo prizadevanje preprečiti smrt naše linearne kulture. Vendar zgodovina ni edina zabava v mestu. Ljudje so ljudje vsaj sto petdeset tisoč let. To je petinsedemdesetkrat več kot linearni marš človeške zgodovine, če jo merimo od Kristusovega rojstva. Kaj so ves ta čas počeli ljudje, ko so živeli zunaj zgodovine? Živel so v domišljiji. Sedaj gledamo vračanje te ogromne, linearosti izmikajoče se domene. Dogajata se vzpon in širjenje božanske imaginacije, ki ju je napovedal že William Blake (Marriage of Heaven and Hell). Smer, v katero se gibljemo, je oživljanje arhaične eksistence v vseh njenih oblikah: šamanizma, razširjeni družini, uporabi psihaadelikov itd. Konec zgodovine ne pomeni zapustitve realnosti in potopitve v sanje; prej zbrisanje jasnih mej med realnostjo in sanjami. Ko omogočimo nezavednemu, potlačenemu, podobam in kulturnim artefaktom spregovoriti v njim lastnem jeziku, zadobijo lastnosti sanj.

Na neki način je vsa kultura sanje. Ko se ozremo naokrog, naše oči ne počivajo na morfoloških formah, značilnih za naravo. Nasprotno, ugledajo materijo, na kateri so pustile pečat ideje. To je dejansko kultura: invokacija prejšnjih abstrakcij človeške domišljije, vtisnjenih v zunanji svet. Disneyland ali palača ZN, parlament ali poroka, ali kaka druga struktura moderne družbe se je najprej porodila kot ideja v človeških glavah. Pojav virtualne realnosti pomeni razvoj tehnologije, ki vsakemu pokaže, kaj se dogaja v njegovi glavi. Tehnologija, ki je vhod v kolektivno sanjanje.

Odmik v notranji svet se dogaja že vse dvajseto stoletje. Vse stoletje je kot tista živosrebrna reka, ki teče med budnostjo in spanjem, črta med jinom in jangom. Začelo se je s Freudom in Jungom, z odkritjem, da imamo nezavedno, kar pomeni, da realnost ni samo površinski videz. Pod gladino delujejo vse vrste gonov in povezav. Nadrealisti in dadaisti so vzeli tehnike zgodnje psihoanalize, besedne asociacije in analizo sanj ter z njimi ustvarili umetnost. Freud in Jung sta omogočila takšen način razmišljanja. Nadrealizem je stvari prenesel naprej v svet oglaševanja, oblikovanja, mode in zabave. Kulturo je osvobodil linearosti kot edine poti ustvarjalnosti.

Vzpon medijev skozi vse dvajseto stoletje pomeni radikalen in pospešen odmik, stran od... imenujte to kakorkoli ...zdravega razuma tukaj in zdaj ali materialnega sveta. Moderni mediji so eden izmed načinov oživljanja arhaičnega. Ko brezštevilni kanali avdio in video zabave vstopajo v naše domove, z njimi vstopamo v dimenzijo sanj. Programi, ki jih izbiramo, so sanjske pokrajine, ki smo jih izbrali, da vanje vstopamo in v njih prebivamo. Vsi mediji, eksperimentalna umetnost, modne smernice in glasba omogočajo človeško imaginacijo. Natisnjene, linearno dominantne metafore zamenjujejo bolj izmikajoči se, nedoločljivi, spreminjajoči se mediji, v smeri katerih se razvija družba. Samo hitrost, s katero ta prehod poteka, nam prikriva pravo naravo in spremembo stvari.

Zgodovina pa živi kot nekakšen odziv, imunski refleks na domnevno potencialno nevarnost, na privid. Toda ko se refleks izrazi in se privid raztopi, tedaj se lahko odučimo slabih navad, akumuliranih v zgodovinski avanturi. Odučiti pa se moramo marsičesa: moške dominantnosti, urbanizacije, slepega zanašanja na visoko tehnologijo itd. Vzeti zalet za preskok. Človeška zgodovina je ravno to, korak nazaj za preskok na višjo raven v obratu spirale. Če ljudje imamo usodo, je to, da postanemo skrbniki in vrtnarji tega planeta, da ga ohranimo in slavimo. A da bi zares postali zaščitniki planeta, potrebujemo tehnologijo za vstop navznoter.

Proces teče. Ne dogaja se čez noč. Zagon zgodovine je sedem ali osem tisoč let v naraščanju. Bojne ladije na sipini pa ne obrneš kar tako. Toda znaki so vsepovsod: Zemlja in ljudje resnično hočejo preživeti in uspevati. Zgodovina ni več prava strategija za dosego tega in se zato počasi vrača v šamanske sanje, v simbiozo z velikim vzorcem narave. Zgodovino lahko primerjamo s šamanskim potovanjem za rešitev ogrožene duše. Dojeli smo pojem duše sveta in njene ogroženosti - znašli smo se v središču mandale šamanskega izziva. Cilj je lahko samo vrnitev k arhaičnemu način življenja: prostovoljna preprostost, majhen vpliv na okolje, prenehanje zastrupljanja itd. In potem... bomo vstopili v sanje z orodji, nujnimi, da ohranimo planet in življenje na njem.

Sanjanje kot model in cilj, kjer bi radi bili, je izredno močno. Materialna kultura v svetu avstralskih domorodcev praktično ne obstaja, vendar je njihov notranji svet izjemno bogat. Mešanica mitov in zgodb, ki jih prisotnost psihadelikov, uporaba halucinogenih rastlin napravi neposredne in prepričljive. Z jedenjem "mesa bogov" se sakralno vedno znova vrača, raztopi se prisila materialnega in odpre se univerzum, ki ga oblikujejo slutnje, ideje, pričakovanja, upanja. Vedno znova zaživi ritem sinergičnega tkiva med ljudmi in Zemljo. Psihadelična izkušnja ne pokaže samo potlačenih strahov in želja, temveč vodi v komunikativen odnos z Gaio. Njen um je nekaj resničnega in stanje nepovezanosti z njim lahko imenujemo človeška zgodovina. Od tod je zgodovina takšen stroj za produciranje nevroz. Pri temelju smo bili odrezani od reda stvari, pomena življenja, ki biva v odnosu, skrbi in pozornosti med nami in Gaio. Jung je to imenoval kolektivno nezavedno, a je veliko več kot samo naši miti, upi ali strahovi. Je prežemajoča inteligenca, ki je nekako zrasla iz kolektivnega življenja na tej Zemlji. Kar šamanski preporod ali vrnitev h Gai ali konec zgodovine dejansko pomeni, je razgraditev frenetičnega poudarjanja materialne kulture ter ponovno odkritje pravega zadovoljstva in magičnega bogastva, šamansko opolnomočene človeške imaginacije. Negujmo svoje sanje.

California über alles*

*Let my inspiration flow
in token rhyme suggesting rhythm
that will not forsake me
till my tale is told and done.
While the fire lights aglow,
strange shadows from the flame will grow
till things we've never seen, seem familiar.*

(Grateful Dead, *Terrapin Station*, 1977)

Za začetek¹

Če je bralcu iz srednje šole ostalo kaj matematičnega znanja, se bo najbrž spomnil tudi splošnih formul za reševanje kvadratnih enačb. Sicer pa so zanje vedeli že stari Babilonci. Do podobnih formul za enačbe tretje in četrte stopnje so se dokopali italijanski renesančniki v 16. stoletju. Tem so bila zelo pri srcu izzivanja na pravcate dvoboje, češ mar ti znaš rešiti to enačbo. Tudi neprekosljivo mojstrstvo v tovrstnih dvobojih pa učitelju matematike Tartagliu ni pomagalo, ko mu je pretkani Cardano izmaknil formule za enačbe tretje stopnje. Seveda so se matematiki spravili tudi nad enačbe pete stopnje,

pa so se po dolгих treh stoletjih brezuspešnih poskusov morali sprijazniti z utemeljitvami Abela in Galoisa, da tako zanje kot za enačbe višje stopnje formul preprosto ni. Razloge, zakaj se stvar zalomi prav pri številu 5, bomo seveda zamolčali in raje pogledali nekatere usodne analogije zunaj matematike. Tezo, da je prav 5 prvo število, ki ni vgrajeno v temelje naše civilizacije, ampak nekako lebdi zgolj nekje na njenem obrobju, utemeljimo na tem mestu z naslednjim premislekom.

* To sicer ni moj izmislek, niti kakšna izpeljanka pruskega bojnega klica, pač pa naslov komada kalifornijske punk skupine Dead Kennedies z začetka osemdesetih let.

¹ Spis temelji na mojih večkratnih daljših obiskih v Ameriki - pri čemer z Ameriko vselej mislim prav Združene države - med leti 1980 in 1992 ter še posebej na štirih letih življenja in dela tam v obdobju 1984/88 ter na zadnjem polletnem srečanju z Ameriko, od koder sem se vrnil marca letos in na zadnjem krajšem stiku z ameriško zahodno obalo oktobra in novembra letos. Če se je moja prva izkušnja z Ameriko začela na vzhodni obali in se za leto dni zaustavila na srednjem vzhodu, vse moje nadaljnje življenje tam pa je vezano na Kalifornijo, bolj natančno na Santa Cruz, univerzitetno mesto na pacifiški obali, južno od San Francisca. Zorni kot mojega pogleda na Ameriko je zato zelo zelo kalifornijsko nagnjen.

Celotna zahodna kultura z vsemi spremljajočimi religioznimi in filozofskimi ogrodji je pravzaprav zasnovana na številih 1, 2, 3 in 4, pri čemer je slednje vselej izpeljano iz števila 2. Najprej število 1 kot *princip individualnosti*, ki izraža abstrakcijo posameznika, nato število 2 kot *princip dualnosti*, ki je metafora za komunikacijo dveh posameznikov (pa naj gre za nasprotnost ali komplementarnost), in končno še število 3 kot *princip triade*, ki predstavlja temeljni gibalni tristopenjski krog - tukaj mu bomo rekli krog restrikcije/ekstenzije/simetrije. Temeljna značilnost vsakega živega organizma od najmanjše bakterije do kompleksne človeške družbe je namreč dinamičnost njegove narave. Ta se kaže v zmožnosti samoohranjanja - aktu restrikcije - in hkrati v zmožnosti samopreseganja - aktu ekstenzije. Kljub notranjim in zunanjim izzivom, ki narakujejo nenehno spreminjanje in prilagajanje, organizem ohranja zanj značilno strukturo. Deluje torej v stanju dinamične stabilnosti. To pulziranje med restrikcijo in ekstenzijo določa obseg simetrije, mere živosti organizma. Če nadaljujemo, je število 4 prirejen princip vselej izpeljan z dvakratno uporabo principa dualnosti in je zato redundanten. In število 5? To in še kakšno drugo, na primer število 7, je sicer mogoče zaslediti v umetnosti in v nekaterih okultnih sistemih (pentatonski lestvici, sistemih petih elementov *zemlja/voda/oganj/zrak/eter*, na sedmih nebesnih telesih utemeljenih starih astroloških sistemih pa iz njih izpeljanem sedemdnevem tednu itd.). Toda pomen okultizma je slej ko prej že po definiciji marginalen - in prav je tako -, naboj umetniških praks pa kljub subverzivnosti od oblasti vselej večše zmehčan.

Če opazovanje neke kompleksne družbe - in Amerika to gotovo je - temelji zgolj na uporabi spoznavnih sistemov, izpeljanih iz zahodne racionalne misli, bo slika sicer koherentna, tako kot so povsem jasne formule za reševanje enačb največ četrte stopnje, zakrila pa bo vrsto posamičnosti, ki odločilno vplivajo na kompleksnost družbe. Njihov opis je možen z ad hoc prijemi iz različnih zvrsti umetnosti in okultizma. Pa tudi matematike, a morda v neki daljni prihodnosti. Zato se opisa ameriške družbe lotevam tako, da sicer prikážem nekaj za moj pogled ključnih manifestacij principov individualnosti, dualnosti in triade, vzporedno temu pa poskušam odstreti tudi nekatere skrivnosti te družbe, ki jih ti principi ne dosežejo.²

O Indijancih ali osnovni konflikt ameriške družbe

Prvo leto svojega službovanja v Ameriki sem sredi osemdesetih let preživel na *University of Minnesota* v Duluthu, menda tamkajšnjem najhladnejšem univerzitetnem mestu. Univerzitetni kampus je zaradi polarnih temperatur v mesecih občutno predolge zime zgrajen tako, da se je po podzemnih hodnikih mogoče premikati znotraj celotne univerze. Iz tistih dolgih hodnikov se mi v spominu še vedno rišejo srečanja s študenti Indijanci skupaj s spremljajočimi občutki radosti in bolečine. Radosti ob pogledu na različnost njihovih obrazov in oči, ki so obetali prvo resnično drugačnost v moreči uniformiranosti ameriškega življenja. Bolečine ob zvenu njihovega glasu, ki je bil le tipična ameriška različica angleščine. Obrazi, trši in otožnejši - kot bi hoteli in vedeli, kako lahko iz zemlje načrpajo več energije kot beli ljudje -, so resda sevali stare modrosti, a tudi silno nemoč, značilno za ljudi, zlite z naravnim okoljem, ko spoznajo, da jim navali agresivnih tujcev prinašajo počasno a zanesljivo smrt. Saj človek najbrž še nekako prenese misel na pretrgane korenine v tuji zemlji; tam se pač posuši ali pa na novo ukorenini. Biti priča počasnemu umiranju lastnega ljudstva na domačih tleh pa mora navdati s frustrirajočim občutkom popolne nemoči v še takšne modrosti zatopljeno dušo. Spomnim se tedaj tistih ljudi, ki so v Wisconsinu sredi 80. let nosili značke z napisom "Save a deer - kill an Indian" v znak protesta proti starim sporazumom med lokalnimi Indijanci in ameriško vlado, ki je Indijancem dovoljevala neomejen lov na jelene. Ali pa prav razsvetljujočega pogovora reporterja nizozemske televizije z lastnico podjetja za promet z nepremičninami, mlado gospo značilno ameriških lastnosti; ki se na reporterjevo pripombo oziroma vprašanje, ali ve, zakaj jim Indijanci pravijo "Yankee", skomignila z rameni, češ da ni nikoli razmišljala. Ker ste po njihovem tatovi, ji je pomagal novinar. Zakaj tatovi, zato, ker smo kapitalisti? Ne, ker ste jim vzeli zemljo in jih ob tem izigrali z goljufivimi pogodbami, kosi papirja, ki niso nič veljali.

² Med bivanjem v Ameriki sem se v glavnem gibal v treh specifičnih okoljih: na univerzi, med okultniki in znotraj pojava *The Grateful Dead*, spletenega okoli istoimenske kalifornijske glasbene skupine. Zato bo moj opis temu primerno obarvan.

Ali ni tedaj primerne nekaj avtorefleksije ob vseh teh praznovanjih petstoletnice "odkritja" Amerike? Med vsem drugim namreč zahodna civilizacija ob tem, pa če ji je prav ali ne, praznuje tudi iztrebitev milijonov Indijancev. Čemu tedaj sprenevedavo čudenje nad vsemi grozodejstvi, ki jih človeštvo še danes počne sebi in drugemu življenju na Zemlji, ko pa je samo v prvih petdesetih letih evropskega naseljevanja civiliziranim konkvistadorjem z naravnost nedoumljivo doslednostjo uspelo zmanjšati število Indijancev s 50 na 5 milijonov. Za človeka, prav zaradi nezmožnosti jasne opredelitve do zločinov v svoji preteklosti, tudi prihodnost ne more biti nič drugega kot ponavljanje preteklosti. Sedanjost pa tako govori sama zase.

Indijance so torej skoraj iztrebili, prav gotovo pa popolnoma marginalizirali. A vseeno njihovega duha niso mogli uničiti, dvomim, da ga kdaj sploh bodo. Tako Amerika ostaja tista čudna mešanica prav tega še živega duha Indijancev v nepregledni množici teles, belih, rdečih ali kakršnihkoli že, in pa grabežljivih rok vseh tistih, ki v Ameriko ne nehajo prihajati, iztiskajoč iz vsega, kar jim pride pod te roke, zase in samo zase kar največjo blaginjo. Večni konflikt torej med kustosi in konkvistadorji, konflikt, ki je najočitnejša *ameriška manifestacija principa dualnosti* in ki to družbo zato še kako determinira. Z astrološko metaforiko povedano, gre za nikoli rešen zaplet saturnovskega spoštovanja do časa in prostora z jupitrovsko nepotešljivo slo po razširjanju in preseganju meja istega časa in prostora. Nikjer ga nisem tako močno začutil kot v Ameriki, kjer ob vsej brezobzirnosti do življenja drugega kot v opomin živijo tudi tisti, ki se znajo naravnati na bogate vibracije okolja. Naravnost idealen čas in kraj za soočenje s svojima sencama Saturna in Jupitra je zatorej ta Amerika.

O izobraževanju

Kmalu po prvem soočenju z Ameriko in njenimi izobraževalnim sistemom sem se začel spraševati, kako to, da se ameriška tehnološka nadvlada - vsaj tedaj je šlo za nadvlado - ni zrcalila tudi v bistveno kakovostnejšem izobraževalnem sistemu, kot ga imamo denimo pri nas, oziroma, če obrnem vprašanje, kako to, da je kljub v povprečju ne preveč bleščečemu izobraževalnemu sistemu Amerika še vedno vodilna sila v svetu. Zdaj vem,

da je odgovor kaj preprost. Tako kot 5 odstotkov svetovnega prebivalstva, živečega v Ameriki, porabi tretjino svetovne energije in tako kot se je ameriški gospodarski vzpon sredi osemdesetih let financiral s tujim denarjem, tako se tudi dinamika ameriške družbe ohranja s stalnim prilivom priseljencev, tudi ali pa zlasti izobražencev. Za svoj način življenja pač potrebuje močno entropična ameriška družba velik pretok energije (v najširšem pomenu te besede), tako velik, kot ga sama nikakor ne zmore sproti ustvariti. Ali povedano še malo bolj sofisticirano, s *principom triade*: obstoj ameriške družbe, še več, njena propulzivnost - simetrija torej -, je mogoče samo z nenehnim prilivom novih ljudi, ki vanjo prihajajo odsanjat *ameriški sen*. Ta sen - akt restrikcije - ima namreč precej zvito lastnost, da bistveno močnejše deluje na ljudi, ki še niso imeli možnosti sanjati ga. Pa se tako že po dveh generacijah prišleki pomehkužijo (razen Židov seveda, vsem po trdoživosti znanega naroda) in odprejo pot novim prišlekom in novemu hrepenenju - aktu ekstenzije torej.

V ilustracijo samo ta podatek: med vsemi podiplomskimi študenti na naravoslovnih in tehniških smereh ameriških univerz je manj kot polovica Američanov.³ Jasno je torej, da brez tujih možganov Amerika že dolgo ne zmore več. Pa saj ji tudi ni treba. Celotni šolski sistem je, vključno z dodiplomskim izobraževanjem, v povprečju na kaj klavni ravni in, kar je najhuje, tako v nebo vpijoče neenak, da lahko imate maturanta, ki ne zna pisati in brati, in maturanta, ki mu je namenjena strma pot navzgor na kateri od elitnih ameriških univerz. Vendar pa se na podiplomski ravni te stvari popolnoma zasujejo in ameriške univerze nudijo izjemno kvaliteten podiplomski študij. Tako res ni čudno, da sem derejo študente z vsega sveta. Zelo preprosta, a sila učinkovita metoda: naj drugi opravijo vsa groba in dolgočasna dela, mi pa bomo poskrbeli za končno obdelavo. Ob tem pa, kot piše Johnatan Kozol (1991), kopice otrok v džungelskih razmerah os-

³ Sicer pa je med tujci kar precej študentov iz Slovenije. Ne vem ali kdo pri nas sploh ve za pravo število, za orientacijo pa naj povem, da je samo v Združenih državah Amerike in Kanadi na računalniško-informativno mrežo Rokpress - leta 1987 jo je vpeljal Rok Sosič, podiplomski študent računalništva na **University of Utah** - ,ki posreduje sveže novice iz Slovenije, priključenih vsaj 150 ljudi, večmoma podiplomskih študentov na severnoameriških univerzah. Ali odgovorni ljudje po ministrstvih vedo za ves ta potencial?

novnih šol nekaterih gospodarsko in socialno uničenih mest ne le da ne morejo dobiti nikakršne izobrazbe, ampak v njih lahko najdejo samo veliko prezgodnjo smrt.

V Ameriki so žal tudi mesta drugačna od bleščečih ulic Los Angelesa, ki nam jih večče projicirajo ameriške televizijske nadaljevanke. Denimo East St. Louis ob reki Mississippi v državi Illinois, mesto z 98 odstotki črncev - oziroma Afriških Američanov, kot se sedaj sprenevedajo "Evropski Američani" - brez otroških ambulant, a z največjo incidenco astme med ameriškimi otroki. Od leta 1987 je mesto brez komunalne službe in po smeteh se potikajo podgane "velike kot majhni psi" skupaj z množico brezposelnih in lačnih ljudi. Tretjina družin živi z manj kot 7500 dolarji letno, tri četrtine je odvisnih od takšne ali drugačne oblike socialne podpore. Edini neposreden stik z bližnjimi mesti, kjer živijo beli Američani, so odpadki, ki jih reka naplavlja iz tamkajšnjih tovarn. Ameriški Soweto, mu pravijo nekateri, odpad za nebelo populacijo Amerike. Povsem odveč je pripomba, da najpomembnejša dejavnost tamkajšnjih otrok ni šola, ampak golo preživetje. Srečni so že, če jim življenje prihrani usodo tiste 11-letne deklice, ki je poslana in pretepena do smrti obležala med kantami, polnimi nepobranih smeti. Vse to in še kaj več si lahko bralec prebere v že omenjeni Kozolovi knjigi.

Pa saj ni mogoče reči, da se ne trudijo. V nekatere vrtce eksperimentalno vpeljujejo čisto zaresno umetnostno vzgojo in s tem razveseljujejo vse, ki menijo, da bi ta morala biti temeljni učni predmet. Ustanavljajo univerze z "mehkejšim" odnosom do okolja in alternativnimi programi, v katerih se kompetitivnost zamenjuje s kooperativnostjo. To resnično vnaša spremembe v zavesti ljudi, ki tam študirajo, tistih, ki tam predavajo, in celo onih, ki v takem okolju živijo. A vse to je vendarle tako malo. Koliko zaleže, ko na drugo stran tehtnice postavimo vse tiste obraze pogrešanih otrok, ki nemo zrejo s kartonov in so najverjetneje žalostno končali na dvorišču kakšne izdelovalnice pornografskih filmov. In koliko zaležejo vsi vrtci in univerze skupaj, ko si iz oči v oči z njimi stojijo dolge vrste brezposelnih veteranov Puščavskega viharja moledujoče proseč za kakršnokoli delo za malo hrane. Ne preveč, ali skoraj nič, še posebej, ko medrasni spopadi starih in novih prišlekov sklenejo krog na začetni točki temeljnega konflikta med varuhi zemlje in njenimi zavojevalci. Le da prvih, tistih z "rdečo ko-

žo", ni več v igri, za to, da bi jo imeli v posesti, se prerivajo samo še različne horde belih, črnih in rumenih osvajalcev.

O komunikaciji

Ali so morda vse te abruptne manifestacije nesrečne dualnosti ameriške družbe zvezane z izrazitim in za mnoge Evropejce pretiranim poudarjanjem *principa individualnosti*? Čeprav znamo nekatere iz tega izvirajoče udobnosti prav lepo ceniti. Poskusite pri nas opraviti kakšno bančno transakcijo, recimo plačati iz tujine. Za vratom boste čutili nadležno sapo nestrpnih ljudi, ki bodo v tistih nekaj minutah zvedeli zvrhano mero podrobnosti o rečeh, ki naj bi spadale v vaše zasebno življenje. V Ameriki vas pri podobnem opravilu ne bo prav nihče motil, saj bodo druge stranke medtem disciplinirano stale meter ali dva za vami, za tisto značilno črto, navadno rumene barve. In to samo zato, ker je individualnost v Ameriki nadvse važna življenjska kategorija, iskanje osebne izpolnitve pa za Američane najpomembnejši popravek v življenju. Neposredno s tem je povezana - ne vem sicer, ali kot vzrok ali kot posledica - bistveno manjša avtoritarnost ameriške družbe. V primerjavi s slovensko ali pa kar katerokoli evropsko državo seveda. Morda zato, ker je Evropa prenaseljen in vase stisnjen, v svoje pretekle travme obrnjen in ujet, z neobvladljivo raznovrstnostjo prepređen kontinent, vodljiv samo s hiperorganiziranostjo vprašljive učinkovitosti, Amerika pa praktično še vedno brezmejno velika celina brez zgodovinskega spomina - prišleki so lastnega pustili onstran oceana, domačinom je izražanje njihovega omejeno na folklorno atrakcijo - naseljena z vsakovrstnimi avanturisti, ki jih notranje sile nikoli ne pustijo počivati, pa se zato histerično obrača v prihodnost in v mrzlično iskanje osebne sreče. Saj zato so se vsa ta newageovska gibanja osebnostne rasti, ki so izšla iz hipijevskih šestdesetih let, tako dobro prijela prav v Ameriki. Danes niso več važne nobene velike resnice, še manj teorije zguljenih mislecev o morebitnih poteh do takšnih resnic. Tisti poslednji kriterij so zgolj trenutki, ko si posameznik - ker postane telo premajhno duši - mora priznati, da je srečen. Kolikokrat na dan pa si kak Slovenec ali kaka Slovenka rečeta: Danes sem pa srečen/srečna. In kolikokrat se na drugi strani oceana sliši: Wow, I'm so happy today! In koliko-

krat nam kdo iskreno zaželi: Enjoy it! Tudi zato Američani radi povprašujejo Evropejce, kaj si o njih mislijo. In odgovor "Nice but somewhat naive" niti najmanj ne zmoti njihovega miru. Amerika je resda velika celina, diha pa veliko bolj globoko in polno kot Slovenija majhnih dimenzij. V povprečju je za Slovenca Murska Sobota bolj oddaljena od Kopra in predvsem teže dosegljiva kot za Američana iz San Francisca denimo New York. Za majhen denar se vsede v letalo in je tam spočit prej kot v petih urah. Pa še tega mu ni treba storiti. V San Franciscu preprosto sede za terminal in v nekaj sekundah se že lahko pogovarja z nekom v New Yorku. Če je miselna povezanost ameriške vzhodne in zahodne obale zato neizpodbitno dejstvo, ostajata slovenski vzhod in zahod še kako nepovezana. In ker se je ministristvo za znanost, raje kot za slovensko računalniško omrežje odločilo za nakup superračunalnika, bo še nekaj časa tako.

In ko smo že pri komunikativnosti, gotovo ste že morali opaziti, da malokateri slovenski javni delavec, pa naj bo politik, direktor podjetja ali univerzitetni profesor, v govorn(išk)ih sposobnostih dosega raven svojih kolegov v tujini. Ali če smem biti vsaj malo nesramen: ne dosega niti ravni kakšne italijanske branjevke ali ameriškega brezdomca, ljudi z robov družbenega življenja torej. Astrologi zelo hitro poiščejo razlago za to. Porečejo, da so Američani in Italijani pod varstvom Dvojčkov in z njimi se v komunikaciji Slovenci pod skrbnim varstvom Device pač ne morejo meriti. Naj bo to res ali ne, ena od stvari, ki so se me ob prvem soočenju z Ameriko najbolj dotaknile, je bila prav njihova neposrednost v komunikaciji. Pozdravljanje tujcev na ulici, prijazni in veseli vozniki lokalnih avtobusov, ki so vsakemu voščili dober dan in ga povprašali po počutju, pa sproščeni pogovori s čakajočimi v vrsti pred blagajno supermarketov. Same reči, ki se v Evropi na istem mestu vse naenkrat preprosto ne dogajajo. Premišlujem zato, kako potrebno bi bilo v Sloveniji, kar z dekretom izobraževalnega ministristva, če ne gre drugače, v šole vpeljati predmet, recimo *Odpirta komunikacija*, kjer bi se otrokom dopuščalo povsem svobodno in nezavito izražanje njihovih razmišljanj in čutenj. Brez ocen seveda, najbrž tega ni potrebno posebej poudariti. V zadnjih časih sicer poslušamo, kako da je Slovenija varna in odpirta. Mor-da, nikakor pa to ne velja za njene prebivalce.

V matematiki obstaja vsaj za matematike zanimiva trditev o krogu in ravnini z dodano neskon-

čno točko. Oba dela, ki ju krog izreže iz ravnine, sta ekvivalentna, pravi v poljudnem jeziku trditev. Zunanost se sicer zdi obširnejša, neskončna, toda vsaka točka v tej zunanosti ima svoj ekvivalent v neki točki notranosti in je zato ni prav nič več kot le navidezno omejene notranosti. Sproščena, neposredna komunikacija je tedaj zavedanje te istosti, saj zunanost prepozna kot zrcalno sliko notranosti. Pogovor z drugim je potem hkrati tudi pogovor s samim seboj in zrenje vase navzre obilo možnosti za interpretacijo sveta, v katerem živimo. Namesto nemočnega širjenja rok navzven proti tisti neoprijemljivi neskončni točki, ki jo ljudje tako radi istovetijo z Bogom, bo pogovor s središčem kroga pokazal avtentično individualno sliko Boga. To pa je eden od načinov zadovoljevanja ameriške potrebe po sreči in komunikaciji. Tudi zato so si v tistih kalifornijskih laboratorijih, od koder vedno pride kaj novega, izmislili tako čisto posebno mamilo, ectasy popularno imenovano. Nanj prisegajo mnogi kvalificirani in nekvalificirani terapevti, izobraženi v klasičnih miselnih paradigmah, pa tisti, ki se raje držijo aksiomov new agea. In ga dajejo klientom in pacientom z najrazličnejšimi težavami, kot radi rečejo, *pretrgane komunikacije s samim seboj*. Kot soma v Krasnem novem svetu Aldousa Huxleya. Žal ga, kot vedno v takih primerih ne dobijo tisti, ki so ga najbolj potrebni. Na primer kakšni politiki. Tudi pri nas.

In zato Američani tako radi hodijo na terapije vseh vrst. Od najbolj klasičnih obiskov pri osebnem psihiatru do skupinskih in individualnih srečanj bolj neortodoksne narave. V tem pa je skupna njihova močno izražena želja po tem, da v sebi in o sebi odkrijejo nekaj novega. Tisto nekaj je vselej želja po razrešitvi notranjih travm in vedno tudi delitev izkustev z drugimi v skupini. Nič nenavadnega pravzaprav. Tudi pri nas imamo zelo dodelane tovrstne terapevtske mehanizme. Le da je naša slika natančen negativ njihove. Velikodušno omogočamo javne brezplačne terapije in pri njih, če želimo ali ne, sodelujemo. V mislih imam vse vrste sestankov, omizja in podobne tribune, kjer sodelujoči ubesedujejo svoje travme. Za to so celo plačani, mi pa jih moramo poslušati. Hkrati njihove katarze nikoli ne dočakamo, svoje vozle pridno vežejo iz sestanka v sestaneke.

Zelo pomembna postaja na poti do osebne sreče je za Američana kar najhitreje razčiščen odnos do staršev, predvsem *matere*. Povprečnim ev-

ropskim očem se sicer vse skupaj kaže kot svojevrstna obsedenost, saj je v celinski Evropi kult matere pač nekaj, kar si večina ljudi z bolj ali manj lahkim srcem vzame v nahrbtnik. V Ameriki ostaja čimprej-šnja redefinicija odnosa med materjo in otroki - ko

tržnici, nemogoče srečati suveren izraz nezavrte ženske energije. Povsod drugod, pa naj bo to v administraciji ali med študentkami kakšnega značilno ženskega študija, je ta energija po moško kontrolirana. In zato samo potlačen izraz tiste značilno mo-

ške energije nogometnega stadiona, pivnice ali pa zelo pomembne seje kakšne politične stranke. To, da je svobodne vibracije ženske energije v Ameriki vsaj tu pa tam mogoče zaslediti, utegne biti poleg že omenjenega tudi posledica šestdesetih let. Tako kot so otroci cvetja svojevrsten prenos vojne naveličanih genov vojakov, ki so se vrnili domov, so zdaj njihovi otroci izraz naveličanosti nad v tistih letih pretiranim čaščenjem matere zemlje.

In ko smo že pri tistem obdobju, nekdanj kontroverzna osebnost svobodnih poskusov z LSD sredi šestdesetih let, bivši harvardski profesor Timothy Leary je v osemdesetih letih veliko potoval po Ameriki in drugod po svetu ter med drugim razglašal izum osebnega računalnika za novo revolucijo in možno rešitev človeštva. Kot se je sam izrazil: osebni računalnik je zavest razširjujoča droga osemdesetih let. Nedvomno so PC potencialno osvobajajoči, saj uporabniku omogočajo neodvisen dostop do informacij. Od tu do nepotrebnosti raznoraznih voditeljev pa je tedaj le še korak. Ima pa ta razmislek majhno napako. Kolikim ljudem namreč so te potencialne osvobajajoče možnosti, ki jih ponuja PC, sploh dostopne. Tistim otrokom, o katerih piše Johnatan Kozol (Kozol, 1991), gotovo ne.

Slika 1

ti odrastejo, seveda - imperativ za svobodno življenje v svetu odraslih. In morda tudi zato ni tako kot pri nas, kjer je, razen morda med branjevkami na

In še o najpomembnejšem

Jeseni leta 1990 sem v Londonu teden dni preživel na koncertih kulture kalifornijske skupine

Grateful Dead, ki je bila tam končevala svojo evropsko turnejo. Ob opazovanju tiste trume več tisoč Američanov, ki so za ves mesec prileteli v Evropo samo zato, da bi sledili tej svojevrstni reinkarnaciji trubadurjev in Indijancev, ni bilo potrebno veliko miselnega napora za ugotovitev, da bi bila največja turistična naložba in najboljša promocija Slovenije v Ameriki prav organizacija koncerta skupine pri nas. Resda za toliko ljudi ustreznih hotelskih zmogljivosti nima noben kraj v Sloveniji, gotovo pa bi bila to edina možnost, da pripeljemo v Slovenijo Kacinovih deset tisoč ameriških turistov in pridemo na zemljevid sveta. Vsaj v ameriških očeh. In to brez dragih promocijskih ministrovih potovanj po Ameriki. Ki, to bi že moralo biti jasno vsem, niso in nikoli ne bodo obrodila nikakršnega sadu. Sploh pa, če imajo razni slovenski emisarji še vedno povsod po svetu velike težave pri dopovedovanju sogovornikom, kje Slovenija pravzaprav je, kajti sam jih na koncertu *Graetful Dead* za lanskoletni haloween v Oaklandu ob zbiranju podpisov za priznanje neodvisnosti Slovenije nisem imel tako malo.

Če je res, kot trdijo nekateri, da pravzaprav ime izbere svojega nosilca, potem ime *Graetful Dead*, ki si ga je peterica glasbenikov nadela leta 1965, ne more biti nobeno naključje. Saj poznate tisto, med bolj in tudi manj prepričanimi okultniki priljubljeno metodo iskanja odgovora na kakšno zapleteno življenjsko vprašanje. Torej izbere se neka knjiga, ki nam je še kar pri srcu, in se odpre kar tako na slepo srečo, z mislijo na zastavljeno vprašanje. Pa se izkaže, da nam tista naključno odprta stran odkrije morebitne poti iz zapleta, v katerem smo se znašli. Kot je mogoče prebrati v (*Greatful Dead*, 1990), naj bi se člani skupine neko novembrsko popoldne leta 1965 zbrali zato, da bi zamenjali staro ime *Warlocks*, ki so ga delili še z eno rock skupino. Pa so odprli Funk & Wagnallov slovar in iz megljice črkovanja se je izvil samo dvoje besed: *Grateful Dead*. Navezovali sta se na legendo o hvalježnem mrtvecu - *The Graetful Dead legend* (Gerrould, 1980) - ki jo poznajo malodane vse postegiptovske kulture. Analiza mitoloških vsebin nekaterih balad in pravljic namreč pokaže, kako pogosto je vpletanje te legende, po kateri junak zgodbe navadno pride v neko mesto, kjer naleti na skupino ljudi, ki nočejo pokopati človeka, ker pred smrtjo ni poravnal svojih neplačanih dolgov. Junak s svojim zadnjim denarjem plača dolgove in tako poskrbi za pogreb nesrečneža. Nato mesto zapusti in na nad-

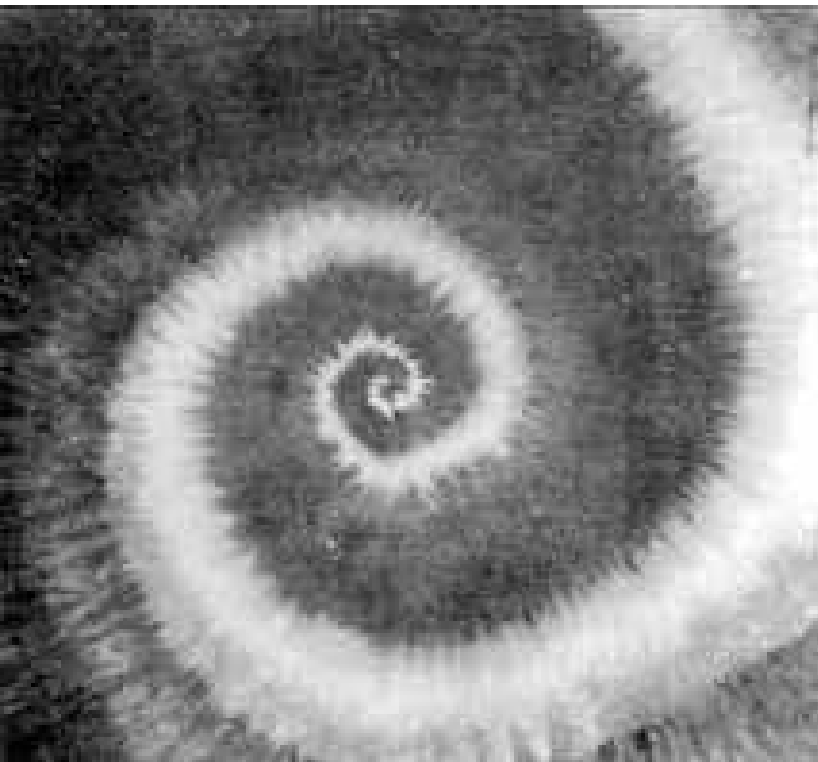
aljni poti sreča neznanca, ki mu na različne načine pomaga iz težav. Pred koncem zgodbe se skrivnostni neznanec razodene kot tisti, ki mu je junak omogočil pošten pogreb, kot hvaležni mrtvec torej.

Ta preprosta, a univerzalna ideja govori torej o cikličnosti življenja in smrti, o njunem ravnovesju, o dajanju in sprejemanju, o življenjski poti in o različnih načinih potovanja po njej. Ima pa tudi svoj vizualni ekvivalent. Zraven 26. kvartine angleške verzije Rubijatov⁴ Omarja Hajama je vgravidiran skelet, kronan z vencem vrtnic. Nedvomno cikel *življenja/smrti/življenje*. Iz te slike izvira odtlej nezamenljiv logo celotne scene *Grateful Dead* (glej Sliko 1). Scena pa je sila pisana in po sedemindvajsetih letih vsaj tako pri življenju kot na svojem začetku v vihar- nih šestdesetih letih. Predvsem pa ta scena sploh ni podobna dogajanju v zvezi z drugimi skupinami, ki so si za svoj medij izbrale rock glasbo. Bolj spominja na odrgane in nepretrgane zabave velike družine ali pa še raje na ponavljajoče se obrede v svoj svet odmaknjenega plemena. Nepogrešljiv del scene so, seveda poleg samih glasbenikov, predvsem *deadhead*, ti idiosinkratični privrženci njihove glasbe in sooblikovalci celotne *filozofije Graetful Dead*. Zaradi njih scena ne zadiha samo ob koncertih - plošč skupina tako skorajda ne izdaja -, ampak živi zelo dejavno življenje tudi ves čas med posameznimi koncerti. Ta ciklični letoletni obred se prične (ali pa konča, odvisno od zornega kota) z novoletnimi koncerti nekje v okolici domačega San Franciscas in nadaljuje s približno petdesetimi koncerti počez po Ameriki ter kdaj pa kdaj tudi zunaj nje. Kjerkoli se skupina pojavi, ji *deadsi* zvesto sledijo. Pa če je to Alaska, Egipt, Evropa ali pa morda zgolj vzhodna ameriška obala. V tisočih. Njihova taborjenja pred koncertnimi prizorišči, ki še najbolje izpričujejo ta srečni spoj duha trubadurjev in Indijancev, po barvitosti in medsebojni strpnosti morda presegajo samo še vsakoletna srečanja, imenovana *Rainbow Tribe Gatherings*, zbori vse tiste množice različnih skupin in posameznikov, ki hočejo živeti *new age* še pred začetkom novega tisočletja.

V času do naslednjega koncerta si to urbano pleme *deadsov* krajša čas z grmadenjem na tisoče ur posnetkov preteklih koncertov - *Graetful Dead*

⁴ *Oh come with old Khayyam, and leave the Wise
To talk: one thing is certain, that life flies:
One thing is certain, and the rest is Lies:
The Flower that once has blown for ever dies.*

je edina skupina, ki snemanje dovoljuje kadarkoli, komurkoli in kjerkoli. In pa seveda s povsem vsakdanjim življenjem - mimogrede, v njem je v povprečju več ljudi z visoko izobrazbo kot med regularno populacijo - kar med drugim pomeni tudi ukvarjanje s *tie dye artom*, od Indijancev prevzetim načinom barvanja blaga, pri katerem se, z različnimi triki vezanja in pregibanja ter hkratnega barvanja blaga, doseže fantastičen učinek živobarvnih mavričnih kombinacij vseh mogočih vzorcev (glej Sliki 2 in 3). Teh je poln sejemski prostor pred koncertno dvorano in polne so jih obleke na ljudeh v sami dvorani.

Slika 2

Kjer sta ob vsej tej živopisno mavrični različnosti popolnoma odsotna alkohol in kakršnokoli nasilje. Ozračje je tam še najbližje udejanjenju avtentičnega Dionizovega mita, kot ga opisuje ameriški psiholog Robert A. Johnson (Johnson, 1987), čigar razmišljanja so, če prav razumem, v Ameriki trenutno zelo *in*. Za človeka, navajenega naših zapitih rockovskih koncertov, vse skupaj zares deluje kot dogajanje na drugem planetu. In potem se nujno vpraša, kako to? Odgovor ni težak in bržkone tiči v že nekajkrat

omenjeni filozofiji scene Graetful Dead. Poskusimo jo na tem mestu strniti v tri sicer nikjer zapisane aksiome:

- *prvič*, nesramežljivo čaščenje življenja kot mističnega dogodka, ki lahko vzbuja samo iskreno čudenje in veselje;
- *drugič*, ugotovitev, da je to veselje najlepše deliti z drugimi živimi bitji, še posebej, če imajo do življenja vsaj približno podoben odnos;
- in *tretjič*, zahvala planetu Zemlji, ki to življenje fizično omogoča.

V tej luči postane veliko stvari jasnejših. Ob vsem že povedanem tudi ekološko obarvane dejavnosti, ki so morda dosegle vrhunec z vrsto dobrodelnih koncertov pred tremi leti v Madison Square Gardnu v New Yorku. Ves izkupiček - deadsi so dajali po 50 dolarjev namesto običajnih 20 na večer - je pripadel kalifornijski *grassroots* organizacijam *Rainforest Action Network* in *Cultural Survival*, katerih dejavnosti so osredotočene na ohranitev trop-skih gozdov in vsega, kar je še živega v njih.

In prav zato je celoten pojav *Graetful Dead* kako skladen z vsemi tistimi dogajanjmi, ki se v zadnjem času tako rado opisujejo z besedama new age. Tudi če pustimo v nemar golo željo po lepši prihodnosti, ki je stalnica v človekovi zgodovini, nam intenzivnost časa, v katerem živimo, daje slutiti, da ti dve besedi le ne opisujeta praznega hrepenenja.

A prevečkrat sem v tem sestavku že uporabil izraz new age, da ga ne bi na tem mestu vsaj poskusil definirati. Nekako po dveh tirih gredo razmišljanja o tem, kaj naj bi new age pravzaprav bil. Po mnenju nekaterih je to zgolj drugo ime za vse tisto, kar poimenujejo postmodernizem. Problem pa je, da s postmodernizmom označujejo slovo od nam znanega in urejenega sveta in ob tem nujno porajajoč se strah pred še ne povsem definiranim novim; zategadelj naj bi to novo obdobje opredeljevalo mešanje vsega in vsakogar, kaos skratka. Po mnenju

drugih naj bi pri new ageu šlo za posebno substilnost do vsega transcendentnega, za porajanje neke nove kozmične dojemljivosti menda.

Prvi se motijo zato, ker ob kaotičnosti vmesnega obdobja ne morejo doumeti, da mu sledi red, pa naj se nam ta iz zornega kota minevajočega časa kaže še tako urejen. Drugi zato, ker nobena kozmična dojemljivost, naj bo še tako nova, intenzivna in globoka, ne more biti smisel življenja na Zemlji, lahko je le njegovo dopolnilo. Vse se bo tedaj nedvomno dogajalo na trdnih tleh. In se je tam tudi začelo, če ne prej, potem s tisto neporabljeno energijo ob koncu vietnamske vojne, ki se je tam v Ameriki razpršila v množico dejavnosti. Nadvse raznolikih po obliki in vsebini, a s skupnim iskanjem tistega posebnega prostora majhnih osebnih sreč, katerega odkritje šele omogoči osebno reafirmacijo in osvobodeno komunikacijo z drugimi. Ravno to iskanje notranje duhovne svobode botruje poplavi vseh vrst duhovnih praks vzhodnega in zahodnega izvora. Tudi pri nas, zlasti zdaj, ko je čas temu tako naklonjen, po emancipaciji celotne skupnosti na prostoru Slovenije. Lahko bi rekli, da ta čas bolj kot drugi ve, da je za medsebojno komunikacijo dveh posameznikov potrebno najprej spoštovanje medsebojnih razlik, kajti tako se potrjujeta kot razločljiva individuuma, in šele nato iskanje podobnosti za osmisliitev sobivanja in utrjevanje občutka pripadnosti. Notranja svoboda, ki omogoča neobremenjeno komunikacijo z drugimi, torej. To pa je najbrž edini smisel naših zemeljskih inkarnacij.

Vse doslej povedano nakazuje tudi razloge odpora cerkvene oligarhije do pojavov new agea. Ta namreč brez zadržkov sega v doslej samo njen prostor transcendentnega. Velika raznolikost, ki jo vsaka oblast dopušča v prostoru vidnega zunanjega sveta, bognedaj, da bi se prenesla v tisti nevidni svet notranjega življenja vsakega posameznika. Kontrole in manipulacije oblasti različnost zunanjega sveta ne ogroža, še kako subverzivna pa je vsaj potencialno osvobajajoča moč različnosti notranjega sveta.

Pogled na new age iz astrološkega zornega kota pa bo razkril, da se vse skriva v prehodu iz dveh tisočletij obskurnega in zlasti zmedenega časa Rib v prav tako dolgo obdobje Vodnarja - baje svobodomiselnega humanista. In ker se vse, kar je s tem povezano, suče okoli nespornega vladarja Urana, tega nenavadnega povezovalca prastarega in ultranovega, tistih pozabljenih modrosti že davno pre-

tekle zgodovine in še ne prav dobro razumljene moderne znanosti, ni odveč misel, da se nam obetajo prav bizarni časi spajanja preteklosti in prihodnosti. V katerih bo vsak dobil svojo dolgo iskano lekcijo. To pa bi lahko vedeli, če bi znali slediti starim, doslej vse prenerodno interpretiranim prerokbam. Kdor se spomni tiste viharne jeseni 1989, ko je bil v Sloveniji narejen prvi formalni korak preloma z Jugoslavijo, v Vzhodni Evropi so kot domine padale komunistične oblasti, v Ameriki, no bolj natančno v Kaliforniji, pa so se temeljito zatresla tla, bo vedel tudi, da vsega tega nihče ni znal prav predvideti. Pravzaprav skoraj nihče oziroma vsaj tisti ne, ki so za takšna predvidevanja plačani. Njihova zrenja v prihodnost, obremenjena z aksiomi poslavljajoče se dobe, ne presežejo ravni klavrnih eksperimentiranj. In kar je po svoje tragikomično, niso kos prerokbam raznih intuitivcev, ki se jim tako rade lepijo etikete šarlatanstva. Kaj drugega naj si mislimo o vseh tistih družbenih teoretikih in tudi praktikih, ki se jim padec berlinskega zidu in podobnih trdnjav in držav majavih temeljev še v sanjah ni prikazoval. Zraven pa je že vsak dovolj samozavesten astrolog te reči ne le sanjal, pač pa tudi napovedoval. Tudi in predvsem to je new age. To, da je morala Slovenija postati neodvisna država in se tako odpovedati večnim tožbam nad svojo neprizanesljivo usodo. In to, da je moral večkrat v oblakih tičečo Kalifornijo potres fizično stresti in spomniti, da je vendarle še vedno del Zemlje. Dasiprav je res, da so se nanj odzvali prav po kalifornijsko. Omislili so si majice z napisom "7,1 wow" in se večinoma prepustili življenju, kot da se ne bi nič zgodilo. Tako kot se nekateri Slovenci še danes ne zavedajo povsem, da živijo v neodvisni in mednarodno priznani državi.

Tudi v Santa Cruzu, prvem večjem mestu v bližini epicentra potresa, se kaj dosti ni spremenilo. Ko sem se tja vrnil po nekaj letih, so me na potres spominjale še vedno neodstranjene ruševine v središču mesta. Sicer pa se je življenje odvijalo s tisto kalifornijsko lagodnostjo, pomešano s trenutki nenadnih lucidnosti. Utrip mestu še vedno dajejo univerza in vsi tisti posebnosti, ki so si ta kraj izbrali za domovanje. Tudi zato, ker je to kraj z močno lokalno samoupravo. Zaradi njih in lokalne veje zelene stranke - ki seveda z inertnostjo kakšne zelene stranke Slovenije ne more imeti nikakršne zveze - velikim korporacijam, ki že od leta 1985 poskušajo dobiti pravice za črpanje nafte v bližnjem zalivu, še vedno ni uspelo, saj so jih lokalni prebivalci na refe-

rendumu spet potolkli. Sicer pa so zeleni v Kaliforniji končno presegli mejo 80 tisoč registriranih članov, kar jim daje možnost imenovanja svojega kandidata na bližnjih volitvah. Do tu vse lepo in prav, nesramno pa me je ozemljila neprijetna resnica o izgubljanju nekdanje narave tamkajšnje univerze.

Ustanovljena sredi šestdesetih let kot kampus *University of California* - popularno okrajšano UCSC - na ranču nad mestom med gozdovi rdečih iglavcev, se je ta univerza še v poznih osemdesetih letih obdržala kot alternativa ameriškemu tipu tekmovalne univerze, kot ustanova torej, kjer poteka kakovostna intelektualna interakcija, hkrati pa se ohranja kar največ človeške toplote v medsebojnih

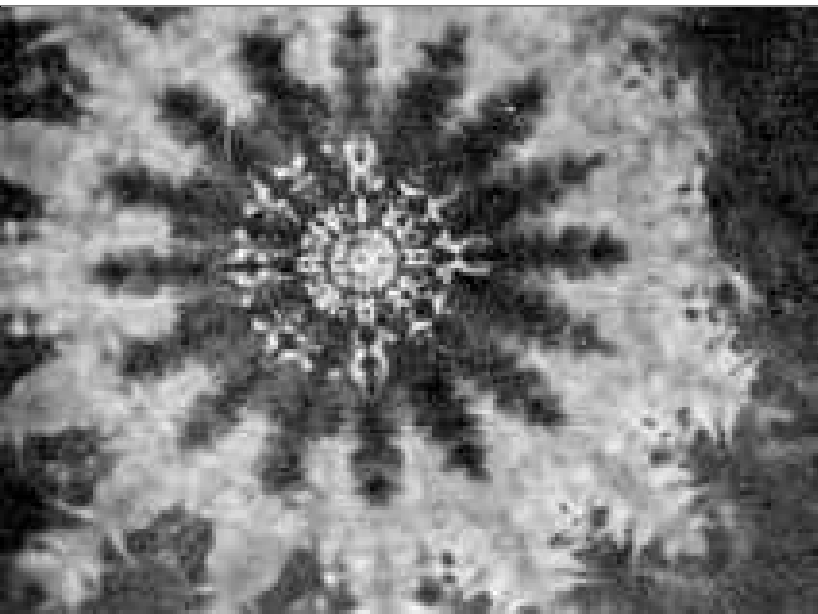
štejem zraven. Kopica kinodvoran, klubov, kjer se vrstijo koncerti praktično vseh možnih glasbenih zvrsti, trgovin z etničnimi oblačili in izdelki tujih kultur, lokalnega teatra na univerzi, farm biodinamičnega kmetijstva pa množica alternativnih trgovin z živilskimi izdelki zaokrožata podoba mesta, kjer se je mehka intelektualnost univerze ujela z blagostjo primorskega življenja, kjer se je kulturna širina univerzitetnega okolja spojila s strpnostjo do izražanja individualnih različnosti v mestu samem. Santa Cruz je univerzitetno mesto s 45 tisoč ljudmi in 9 tisoč študenti, ki pa je ohranilo prvotno naravo obmorskega turističnega kraja.

Vsega tega ne pripovedujem iz kakšne silne želje po petju hvalnic temu mestu, pač pa le za osvetlitev ozadja mojega nezadovoljstva, ko sem preteklo zimo nedvoumno spoznal, da se je tudi na to univerzo prikradlo linearno razmišljanje velikih korporacij. Kljub skoraj stoo odstotnemu nasprotovanju študentov niso nehali širiti univerze. Ti linearneži in njihove oprode so posekali zajeten kos gozda nad univerzo, *Elfland* imenovano Deželo skratov mističnega pomena in namena po pričevanju starih Indijancev. Perfidno so za dan sekanja izbrali prvi dan božičnih počitnic, ko je velika večina študentov že odšla domov. Tako da se je na prizorišču seveda zbralo bistveno manj protestnikov, kot bi se jih med semestrom. Z njimi so potem zlahka opravili, najbolj raz-

borite pa uklenili in zaprli. In uničili Deželo skratov. Zelo nespametno dejanje, to bi vam znali povedati ne le tam, ampak tudi na Slovenskem. Le na pravo osebo bi se bilo treba obrniti in jo povprašati. O skratih namreč.

Za zaključek

Potem, ko sem že oddal ta zapis, sem se v Kaliforniji nenadejano znašel še v času ameriških volitev. In doživel silno navdušenje, vsaj v tistih krogih, znotraj katerih se tam običajno gibljem. To navdušenje je bilo bolj kot v Clintonovi zmagi poro-

Slika 3

odnosih, v odnosu do okolja in do ljudi, ki v mestu prebivajo. Mesto in univerza sta bila zraščena, tako da so se karakteristike mesta ohranjale kljub nenehnemu oplajanju z vplivi univerzitetnega okolja. Univerza je v mesto pripeljala povsem določeno strukturo ljudi s specifičnimi potrebami in navadami. Od tod razmah storitvenih dejavnosti: tistih za najširše množice ter onih, ki zadovoljujejo povsem individualne potrebe različnih mestnih posebnosti. Ki jih ne manjka. Če nič drugega, je Santa Cruz poleg bližnjega Berkeleya slej ko prej mesto z največjo gostoto deadhedov na kvadratni meter. Tudi če študentov, ki so že tako ortodoksni newageovci, ne

jeno v zgodovinskem koraku - kot pravijo v že omenjenih krogih - izvolitev dveh žensk za kalifornijska senatorja. Srečen zaradi takšnega razpleta volitev, je zdravnik iz ene od bolnic verige *Kaiser*; San Rafaelu, naslednjega dne prišel v službo v *tie dye* majici. Rekel je, da zato, da bi malo ponagajal dvema kolegoma, prepričanima zagovornikoma Bushove Amerike. Pa ju ni bilo, ker sta razočarana zaradi poraza vzela bolniški dopust do konca tedna.

Tako lahko prav za konec kot Slovenec samo vzdihnem in si rečem, da je preprosto in enostavno biti liberallec v Ameriki. Tam je ta drža, v matematičnem jeziku povedano, pač zelo dobro definirana.

And when I die, please bury me deep and put two speakers at my feet, and lay a rose beside my head and please turn on the Graetful Dead.

(A Bay area Deadhed, 1987)

Dragan Marušič, izredni profesor za algebro in diskretno matematiko na Oddelku za matematiko, Pedagoške fakultete, Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

Gerould, Gordon Hall (1980): **The graetful dead**, Publications for the Folk-lore Society, D. Nutt, London.

Greatful Dead (1990) - **Twenty five years**, Graetful Dead Merchandising.

Jackson, Blair (1983): **Grateful Dead - The Music Never Stopped**, Plexus Publishing Ltd, London.

Johnson, Robert A. (1987): **Ectasy - Understanding the psychology of joy**, Harper & Row, San Francisco.

Kozol, Johnatan (1991): **Savage inequalities - Children in America's school**, Crown Publisher Inc., New York.

ilustracija: Maxfield Parrish

ΟΙΚΟΣ ΕΚΟΝΟΜΙJE IN ΕΚΟΛΟΓΙJE

Država - generator ali umirjevalec okoljevarstvenih konfliktov?

Soavtorju tega zapisa je pred kratkim uspelo, da je godljo medstrankarskih prizadevanj za prestiž sam pri sebi poenostavil s tem, da se je odločil strankarsko delovanje presojati na podlagi odnosa strank do varstva okolja. Še najmanj zato, ker bi bil ekološko religiozen.

Vprašanja varstva okolja so se izkazala kot primerno sodilo iz vrste drugih razlogov. Začetništvo, ki s(m)o mu na tem področju vsi podvrženi, pri obravnavi okoljevarstvenih tem sili v jasnejše in neposrednejše razkrivanje lastnega profila. Številni vzorci delovanja, ki jih na konvencionalnih področjih (npr. na področju oblikovanja volilnih sistemov, institucij denarnega sistema ali trga) ponavadi lahko povzemajo po komerkoli že, so na okoljevarstvenem področju manj uporabni, saj tudi nikjer drugje niso popolnoma razviti.

Naslednji razlog, ki sili k inovativnosti na področju snovanja okoljevarstvenih konceptov, so različne možnosti za uveljavljanje okoljevarstvenih presoj v državah z razvitimi tržnimi institucijami in v državah, ki so sredi procesov preoblikovanja.

Najpomembnejši razlog, zaradi katerega so ravno okoljevarstvene presoje postavljene za sodilo pri kristaliziranju družbenega dogajanja, je neka

posebna kompleksnost, na zunaj izražajoča se kot nujna konfliktnost kakršnega koli načina snovanja mehanizmov varstva okolja. Z najbolj poenostavljenega stališča postavljanja alternativnih konceptov varstva okolja predvidevava izhodiščno dilemo, ki jo vidiva v izbiri med mehanizmi spontanosti (trga) in regulacije (države) pri vprašanih varstva okolja.

Izbira mehanizmov države (intervencionizma ali celo neposredne regulacije) je v zvezi z vprašanji varstva okolja v tržno transformacijskem *main streamu* očitno anahronistična, saj omogoča zgolj nadomeščanje enih (npr. rdečih) ideoloških dominant pri uravnavi družbenega življenja z drugimi (zelenimi). In to (zavračanje krepitve države) kljub temu, da je vplivna država v postliberalističnih družbenih sistemih eden od dejavnikov zaščite pluralno strukturirane družbe ter vse pomembnejši nosilec nekapitalskih, neprofitnih dejavnosti, kolektivnega standarda in zadovoljevanja vse višje vrednotenih, kvalitativnih potreb.

Zato je problematična tudi izbira tržnih mehanizmov varstva okolja kot primarne metode upravljanja okoljevarstvenih zadev. In to kljub temu da gramatika tržnega načina gospodarjenja postaja ključni, univerzalni sklop pravil komuniciranja

spontano delujočih subjektov gospodarskega procesa (torej tudi neproduktivne porabe), na katere lahko alociramo vse onesnaževalne dejavnosti. Ker je kakovost okolja v optimizacijski funkciji subjektov gospodarskega procesa lahko določljiva, bi z ustreznijšim vrednotenjem tega dejavnika, to je z aktiviranjem privatnih potencialov, enake cilje varstva okolja lahko dosegli z angažiranjem manjšega dela potencialov za zagotavljanje splošnega, kolektivnega standarda. Z rastjo slednjega pa bi se tudi javni interes izražal celoviteje.

S postavitvijo alternative država-trg, ki je povrh vsega še notranjekonfliktna, nameravava ovrednotiti slovenski koncept varstva okolja. V sklepu bova pokazala, da je bila potreba po postavitvi alternative država-trg utemeljena s predstavami slovenskega okoljevarstvenega *establishmenta*, ne pa s stvarno potrebo po uveljavljanju okoljevarstvenih presoj.

1. Koncept varstva okolja, zasnovan kot ekološki koncept, bo otežil izvedbo ukrepov varstva okolja

Čeprav je koncept varstva okolja usmerjen v rešitev ekološke krize, to nikakor ne pomeni, da mora biti vzpostavljen kot ekološki koncept. Problemi onesnaževanja okolja se namreč kažejo v razmerju človek-narava, torej kot ekološki problemi, rešujejo pa v bistveno širšem kontekstu razmerij med človekom, naravo in tehniko, torej kot socioekološki problemi.¹ To pomeni, da bi moral tudi koncept varstva okolja temeljiti na razmerjih med gospodarskim oz. tehnosistemom in sociosistemom (Cifrič, 1990: 1-35). Diktiranje tega razmerja kot primarnega izhaja iz razmer, v katerih se uveljavljajo okoljevarstvene presoje, tj. iz dosežene razvojne stopnje, tj. industrijske družbe. Industrijska družba dolguje svoj razvoj in sam obstoj izpolnjevanju motivov kvantitativne rasti gospodarskega sistema. Šele v postindustrijski družbi, v kateri je dejavnost ekonomskih subjektov razširjena s produkcijo za zadovoljevanje nematerialnih potreb, bo v okoljevarstvenih mehanizmi, ki jih etablira posamezen okoljevarstveni koncept, smiselno poudarek prenesti na upravljanje razmerij med ekosistemom in tehnosistemom, temu pa v ekološki družbi sledi primat upravljanja razmerij med ekosistemom in sociosistemom.

Izhodišče slovenskega koncepta varstva okolja je postavljeno v razmerje ekosistem-tehnosistem. Spregledovanje razmer, v katerih se gradi koncept varstva okolja (industrijska, ne poindustrijska družba), pa že objektivno sili k izbiri take metode upravljanja okoljevarstvenih zadev, ki je vseobsežna, temelji na prevladi države in avtoritarnem relativiziranju konfliktov v zvezi z okoljevarstvenimi vprašanji.

Koncept varstva okolja, ki kot primaren določa razmerja med tehnosistemom in sociosistemom, narekuje izbiro dveh drugih instrumentalnih rešitev. Ekonomski instrumentarij je priporočljiv, ko se presodi, da so izvedbeni problemi koncepta locirani v tehnosistemu, instrumentarij iz domene teorije javne izbire pa, če so pričakovani izvedbeni problemi v sociosistemu. To skupaj pomeni, da bo domišljeni koncept moral izhajati predvsem iz celovite presoje razmer, v katerih se bo uveljavljal in izvajal, ne pa iz ciljev koncepta varstva okolja. Zamenjevanje zelenega z dejstvi je eden temeljnih dejavnikov povečevanja konfliktnosti v upravljanju nasploh, saj sistematično precenjevanje zaželenega povečuje polarizacijo v upravljanju (okoljevarstvenih) problemov oz. konfliktov.

Težav pa ne vidi samo v golem zamenjevanju dejstev z želenim. Še usodnejši je način zaznavanja dejstev. Iz določitve regulativnega kot dominantnega tipa instrumentov varstva okolja izhaja namreč še nekaj! Izbira posameznemu konceptu pripadajočega instrumenta varstva okolja, torej vzorca, po katerem bo okoljevarstvena oblast delovala pri upravljanju okoljevarstvenih zadev ("akcijskega vzorca"), vpeljuje določitev "reakcijskega vzorca" subjektov varstva okolja. Z določitvijo prevlade regulatornih instrumentov politike varstva okolja se vsiljuje neposredna in enosmerna povezanost subjektov varstva okolja pa tudi onesnaževalnih dejavnosti. Obseg dominantnosti regulatornih metod v politiki varstva okolja kaže značilen način zaznavanja stvarnosti, zaradi česar mora kritika izbire instrumentarija varstva okolja izhajati predvsem iz kritike tega, kako stvarnost zaznavajo okoljevarstve-

¹ "Vsebinska socioekološka problema je zavestno optimiranje kombiniranega toka menjave družbe med tehničnimi sistemi in sistemom narave, ki je izražena s stopnjo razvitosti, strukturiranostjo in značilnostmi odnosov v družbi." (Cifrič, 1990: 32)

ne avtoritete. Enega od značilnih spoznavnih problemov ponazarjaja s fetišiziranjem trga kot krivca za onesnaževanje.

2. Nepravilno delovanje trga ne more biti razlog za zavračanje tržnih mehanizmov varstva okolja

Podcenjevanje ekonomskih instrumentov varstva okolja, s tem pa apriorna razrešitev dileme izbire mehanizmov države nasproti mehanizmom trga, se kaže v tem, da se v slovenskem konceptu varstva okolja daje primat državi. To sicer tudi v mednarodnih razsežnostih ni nič nenavadnega, vendar je ta primat preveč poudarjen, saj velja v vsej verigi: od določitev novih pravil igre do metod za doseg želenega stanja. Problematično ni prvo, pač pa drugo, torej pregreta želja po prevladujoči uporabi regulativnih instrumentov varstva okolja.

Averzija do ekonomskih rešitev na področju politike varstva okolja že sama po sebi nakazuje nevarnost konfliktne postavitve sistema varstva okolja. Vzroka zanjo ne pozna, predvidevava pa, da izhaja iz prepričanja, da se problemi onesnaževanja pojavljajo zaradi prevelikega dela stroškov produkcije na družbo. Pri tem se spregleduje, da za pojavitev teh problemov ni kriv tržni mehanizem kot tak, pač pa *način njegove uporabe*. H. E. Daly (Daly, 1991a: 76) je v istem duhu zapisal, da si žrtg svojih meja ne more postavljati sam². Slabosti torej ni smiselno iskati v trgu, pač pa v *mehanizmihi odpravljanja njegovih deviacij*. "Začeti moramo tam, kjer smo... Nimamo ne časa ne moči, da bi izbrisali obstoječe institucije in na novo pričeli z nečim radikalno drugačnim. Sedanje institucije zasebne lastnine in sistem cen je treba usmeriti in preoblikovati, ne pa uničiti." (Daly, 1991b: 63).

Za pojav in kopičenje virov onesnaževanja okolja torej ni kriv trg, pač pa neustreznost korektivnih mehanizmov. Ti mehanizmi so pod nadzorom države. Zato lahko postavimo, da so slabosti trga dokaz za neustrezno delovanje države. V uvodu postavljena dilema trg-država se potemtakem v tej luči razreši s pravilno državno regulacijo trga. Vtis konfliktnosti dileme dobimo zato, ker država ne obvladuje trga. Če bi "problematični državi" kljub temu prepustili prevelik zalogaj na področju dejavnosti varstva okolja, bi se zato prav lahko zgodilo, da bi to povzročilo celo zaostritev problemov

onesnaženosti okolja. S tega stališča sta država in trg prej komplementa kot substituta. Tak sklep pa podpira še eno dejstvo.

Država je začela krepiti svojo (gospodarsko) moč v času prvih obsežnejših ogrožanj gospodarske rasti. Ustvarjanje globalnih razmer za gospodarsko rast je del genetske zasnove klasične države. Danes pa se mora funkcija države občutno razširiti: ne le, da mora država stabilizirati gospodarske tokove, s tem, da skrbi za reprodukcijo *premalo profitnih* dejavnosti, temveč se mora posvetiti tudi nadzoru nekaterih *preveč profitnih*, npr. tistih, katerih dobički izhajajo iz eksternalizacije stroškov z onesnaževanjem okolja. V obeh primerih je ogrožen javni interes, način skrbi države za njegovo uveljavljanje pa je odvisen od vzrokov, zaradi katerih je javni interes ogrožen. Kadar je vzrok za skrb države za javni interes:

- premalo profitna dejavnosti, je uveljavljanje javnega interesa locirano v netržne procese ali v "izvedeno trženje" (npr. v volilnem procesu);

- preveč profitna dejavnosti, je tržni mehanizem še uporaben, s pogojem, da država primerno prilagodi njegovo delovanje².

3. Konflikt med povzročitelji in žrtvami onesnaževanja je prenapet

Slovenski koncept varstva okolja opredeljuje je onesnaževalce - to so tisti, ki *povzročajo onesnaženje* (neposredno ali posredno povzročajo degradacijo okolja). Definicija je preozka. Tisti, ki onesnažuje okolje, tega ne počne zato, ker ga to veseli, pač pa, ker obstaja denarno sposobno povpraševanje po njegovih izdelkih. V skladu s tem se pokaže, da onesnaževanje spodbujajo potrošniki, ki so zato (posredni) krivci za onesnaževanje. Zakaj torej ločevati podjetnike (neposredne onesnaževalce) od drugih družbenih subjektov, saj to zakriva resnico, da podjetniki z zaposlitvijo kapitala v neki konkretni obliki samo na zunaj izražajo značilnosti takšnega gospodarskega sistema, ki v

² Hkrati z **internalizacijo** stroškovnih posledic produkcije, ki je cilj modifikacije tržnega mehanizma, je v okoljevarstvenih zadevah treba zagotoviti še **eksternalizacijo** državnih funkcij pri zagotavljanju čistejšega okolja, npr. s prenosom "produkcije čistejšega okolja".

poslovno kalkulacijo ne sili jemati negativnih zunanjih učinkov tega delovanja. Ali ne velja to na splošno, tudi tam, kjer ni kapitala in profitnih motivov? Tudi v porabi?! Ker gre za artikulacijo napačne civilizacijske poti, ne le zgodovinsko konkretne, pojavne oblike, isto velja tudi za vse druge, tj. tudi za negospodarske sfere. Zakaj obremeniti lastnike kapitala, nelastnikov pa ne? Saj lastnina in onesnaževanje nista najbistvenejše povezana. Npr. težnje po rasti ni mogoče pojasniti le z lastnino, temveč z njeno konkretno, zgodovinsko obliko in s konkretnimi zgodovinskimi razmerami.

Za ugotavljanje krivca za onesnaževanje bi prav tako lahko uporabili sodilo osvojene družbene moči. Za onesnaževanje je odgovoren tisti, ki ima večjo družbeno moč, saj je ne izkoristi za to, da bi zmanjšal bremena ekodidne proizvodnje. V sodobni civilizaciji utemeljujejo družbeno moč naslednje štiri določljivke: (a) organizacija in njeni organi, (b) denar kot kapital ali kot potrošna moč, (c) znanje in ideje ter (d) delo (Stanković, 1988: 42). Med krivce bi tako lahko uvrstili državo, politične stranke, šole, znanstvenike in varčevalce...

S tem ko se načelo "povzročitelj onesnaževanja plača" opredeli izhajajoč iz izvirnega povzročitelja onesnaževanja (potrošnika), namesto iz posledičnega (proizvajalca³), se doseže vsaj dvoje: prvič, zavezanci za pokrivanje stroškov varstva okolja so opredeljeni bistveno širše, drugič, opredelitev je manj polarizirana in manj konfliktna. Prvo je potrebno zato, ker je krivec za onesnaževanje bistveno več, kot je onesnaževalcev, pa tudi tistih, ki imajo koristi od varstva okolja, je več, kot je zavezancev za pokrivanje stroškov varstva okolja (s širšim zajetjem zavezancev se razlika zmanjšuje). Drugo pa bo vodilo k večji zavzetosti za iskanje širše sprejemljivih, optimalnejših rešitev.

4. Opredelitev optimizacijske funkcije v konceptu varstva okolja ter konfliktnost med instrumentarijem države in trga

Konfliktno zasnovane opredelitve problemov onesnaževanja in metod njihovega obvladovanja bodo sprožile močno nasprotovanje, ki bo zaviralo uvedbo ukrepov za varstvo okolja in višalo stroške uresničitve ciljev varstva okolja. Prav družbeni odpor posamezni strategiji varstva okolja se

kaže kot osrednji dejavnik njene uspešnosti. K osredotočenju okoljevarstvene avtoritete pri snovanju koncepta varstva okolja na družbeni odpor vodi opredelitev temeljnih problemov onesnaževanja okolja, ki sva jo prej umestila v razmerje tehnosistem-sociosistem (trg-država). Zato je treba smiselno zasnovati prav tako strategijo varstva okolja, ki bo zagotavljala najmanjši družbeni odpor. To pa opozarja, da je nujna prevlada demokratične metode izbire strategije varstva okolja. Iskanje najmanjšega družbenega odpora pri snovanju koncepta in izvajanju ukrepov varstva okolja se kot osrednja optimizacijska funkcija ponuja iz naslednjih razlogov:

- celovita politika varstva okolja je pri nas še v povojih, zato pri njenem uvajanju ni mogoče predvideti zadostne družbene moči njenih nosilcev. Zato bo treba že v izhodišču upoštevati demokratično proceduro izbire ukrepov (konceptov) za varstvo okolja. S tem postaja odnos temeljnih subjektov varstva okolja do možnih okoljevarstvenih ukrepov ena ključnih določljivk postavitve koncepta varstva okolja;

- ekonomska pot reševanja vprašanj onesnaževanja okolja ponuja le parcialno racionalnost; glede na to, da bo prej ali slej treba za varstvo okolja izpeljati preobrate na globalni ravni, lahko pričakujemo, da bodo za presojo alternativ uporabna predvsem merila, ki so tudi globalna;

- nekateri ekološki problemi se bodo reševali s soočenjem "močnih". To pomeni, da pri izbiri poti za sanacijo ekoloških problemov pravica ne bo že vnaprej podeljena enim (žrtvam onesnaženja), obveznosti pa drugim (povzročiteljem onesnaženja). Najpomembnejši ne bodo stroški nadzora onesnaževanja, pač pa utegnejo to biti predvsem transakcijski stroški dogovarjanja med zainteresiranimi⁴ o posameznem viru onesnaženja. To pa pomeni, da bo najučinkovitejša tista okoljevarstvena rešitev, ki bo uveljavljena z razmeroma najmanjšimi stroški zaradi nasprotovanja posameznim ukrepom, skratka rešitev, ki bo oblikovana s soglasjem vseh subjektov varstva okolja (Černe, 1991: 5-7).

³ "Naj plačuje tisti, kdor neposredno onesnažuje? To bi bila prevelika metafizična preproščina. Treba je preseči napade na producete s skrajnih pozicij. Potrošnja ni zgolj nasprotje produkciji, potrošnja je njen pospeševalnik. "Potrošnika" je treba deprivilegirati." (Rezman, 1986: 910).

⁴ Več o tem: Šušteršič, J., 1991: 35-54.

5. Vzročna ali posledična prerazdelitev družbene moči: pomen za dosego ciljev varstva okolja

Uveljavljanje okoljevarstvenih presoj v reprodukciji gospodarstva pa tudi širše bo zahtevalo določeno prerazdelitev družbene moči v korist države. Z ukrepi varstva okolja se vplivnost države lahko poveča začasno ali stalno. Slednje se bo zgodilo, ko bo npr. z vpeljavo okoljevarstvenih dajatev (tržnega instrumenta) povečano skupno davčno breme gospodarskih subjektov, torej ko bodo vpeljane dajatve brez hkratne davčne reforme, prek katere bi se obstoječa obremenitev davčnih zavezancev ustrezno zmanjšala. Z davčno reformo naj bi se po tej poti izpeljala delna, vendar stalna prerazdelitev splošnega državnega proračuna v korist okoljevarstvenega proračuna države.

Pri vzpostavljanju ekološko naravnane sistema reprodukcije je potrebna še neka druga prerazdelitev ekonomske moči, in sicer od neekoloških k ekološkim presojam in dejanjem, torej od enih nedržavnih subjektov k drugim. To pomeni, naj se šele posledično izboljša položaj subjektov, bistvenih za varstvo okolja. Posledičnost prerazdelitev izhaja iz okoljevarstveno naravnanih dejanj, namesto iz potrebe po pridobitvi gospodarske moči kot temeljnega pogoja za to, da bo država uveljavila okoljevarstvene ukrepe. Prerazdelitev moči med družbenimi skupinami mora biti potemtakem predvsem posledična, ne izhodiščna, vzročna, če pa že je vzročna (država), mora to biti le začasno.

Spregledovanje teh omejitev bi lahko imelo zelo negativne posledice, ki bi presegle okoljevarstveno argumentacijo. Če mora država za obvladovanje ekoloških problemov dodatno prerazdeliti enega do dva odstotka družbenega proizvoda, se bo zagotovo zgodilo le to, da bo država povečala svojo sposobnost vplivanja⁵, *ekološke razsežnosti njenega angažmaja pa bodo odvisne od stabilnosti novopridobljene moči države*.

Na novo pridobljena moč države bo stabilna le dokler prerazdelitev ne bo prizadela "ustaljene dinamike rasti". To pomeni, da bi bilo treba hkrati zagotoviti splošen pristanek tistih, katerih družbena moč se prerazdeljuje, še posebej tistih lastnikov sestavin gospodarjenja, na katerih bo prerazdelitev kompenzirana. To pa so, po ustaljenem pravilu, tisti, ki imajo že danes (naj)manjšo družbeno moč. Torej bo nadaljnja krepitev države, četudi se danes zdi

izvedljiva in opravičljiva, poglobljala obstoječa nesorazmerja pri porazdelitvi družbene moči. V takem primeru bi bila večja ekološka pravičnost plačana z manjšo socialno pravičnostjo. Tako zasnovano zdravljenje reprodukcijskega - ekonomskega - organizma bo vodilo v obolevanje socialnega tkiva družbe.

Če pa novopridobljena moč države ne bo stabilna, bo angažma dodatne družbene moči za ekološke namene sploh sporen, saj bo nestabilnost ogrozila ne le na novo pridobljeno moč, pač pa tudi legitimnost njenega naslovnika. Z ekološkimi sredstvi pridobljen potencial se bo moral usmerjati v dodatno zaščito oblasti (tj. na novo prisvojene moči).

Napovedana vseobsežna krepitev države šele razkriva, zakaj država nima posluha za ostrino konfliktnosti svojega koncepta varstva okolja. S tem ko se tako dosledno vzpostavlja prostor za vseobsežno državno intervencijo, se čisto posledično vpelje tudi povsem določena metoda relativizacije konfliktov, namreč z državnim arbitriranjem. To pa pomeni, da na začetku postavljena dilema o uporabi mehanizmov države ali trga za obvladovanje vprašanj onesnaževanja presega primerjalno analizo mehanizmov. Namesto tega se postavlja na ravni dileme izbire med ekodiktaturo na eni in ekodemokracijo na drugi strani. Ne glede na to, ali je do tega pripeljala želja oblastnika ali zgolj ozkost raziskovalca, posledice bodo imele politične razsežnosti, ki bodo presegle okoljevarstveni kontekst.

Bojan Radej, podiplomski študent ekonomije, se ukvarja s primerjalno analizo instrumentov varstva okolja. S svojim delom poskuša dokazati omejeno uporabnost zahodnih izkušenj za koncepte varstva okolja v deželah v tranziciji.

mag. Fedor Černe, doktorand interdisciplinarnega študija na biotehniški fakulteti.

Avtorja skupaj iščeta rešitve za okoljevarstveno ukrepanje v okviru modela minimalnega družbenega odpora kot koncepta, ki presega tradicional-

⁵ Odstotek družbenega proizvoda za ekološko sanacijo lahko torej pomeni stopnjo rasti družbenega vpliva države.

no dilemo med mehanizmi regulativne in čiste tržne okoljevarstvene strategije. Test sprejemljivosti različnih konceptov varstva okolja (na primeru onesnaženosti tal v celjski regiji) je tudi tema doktorske disertacije mag. Černeta.

LITERATURA

- Bowonder, B., 1983, "Environmental Management Conflicts in Developing Countries: An Analysis", **Environmental Management**, let. 7, št. 3, str. 211-222.
- Briassoulis, H., 1989, "Theoretical Orientation in Environmental Planning: An Inquiry into Alternative Approaches", **Environmental Management**, let. 13, št. 4, str. 381-392.
- Cifrič, I., 1988, "Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza", str. 9-28; iz Cifrič, I. ur., 1988, **Društvo i ekološka kriza**, Zbornik, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
- Cifrič, I., 1990, **Ekološka adaptacija i socialna pobuna**, Radničke novine, Zagreb.
- Černe, F., 1991, **Preizkus različnih konceptov upravljanja z okoljem na primeru problematike onesnaževanja tal v občini Celje - skica metodološkega pristopa**, Prispevek za poletno sociološko šolo Razvoj - sukobi - konsenzus, Crikvenica.
- Daly, H. E., 1991a, "Krožni tok menjalne vrednosti in linearni pretok snovi in energije: primer napačno postavljene konkretnosti", Zbornik **Ekologija, energija, entropija**, Aram, Maribor 1991.
- Daly, H. E., 1991b, "Ekonomika in vzdržljivost: za ekonomijo ravnovesnega stanja", **Časopis za kritiko znanosti**, let. 19, št. 142-143, str. 55-66.
- Hahn, R. W., 1990, "Regulatory Constraints on Environmental Markets", **Journal of Public Economics**, let. 42, št. 2, str. 149.
- Horvat, A., 1991, "Davek na energijo: ekološki ali politični davek?", **Časopis za kritiko znanosti**, let. 19, št. 142-143, str. 17-34.
- OECD, 1989, **Economic Instruments for Environmental Protection**, Pariz.
- Pratt, J. D., 1988, "The Bank, Economic Development and the Environment", **Finance and Development**, let. 25, št. 1.
- Predlog za izdajo zakona o varstvu okolja z osnutkom zakona, 15. avgusta 1991.
- Rezman, V., 1986, "Ekološke perspektive - med umom in razumom", **Teorija in praksa**, let. 23, št. 9-10, str. 909-911.
- Stanković, M., 1988, "Društvene determinante ekološke krize", str. 39-46; iz: Cifrič, I. ed., 1988, **Društvo i ekološka kriza**, Zbornik, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
- Šušteršič, J., 1991, "Okolju prijazna javna izbira?", **Časopis za kritiko znanosti**, let. 19, št. 142-143, str. 35-54.

Alexander Juras,
Hans Peter Lontzen,
Markus Giesecke

Sodelovanje med okoljevarstvenimi nevladnimi organizacijami in vlado v Zahodni Nemčiji*

**Zgodovinski razvoj, struktura
ekološkega gibanja ter vloga in
samorazumevanje nevladnih
organizacij**

Večinoma so nemške ekološke organizacije bolj ali manj močne "skupine pritiska". Njihova moč je v formuliranju in predstavljanju splošnih načel varstva okolja ter strokovnega znanja pa tudi v kampanjah za krepitev javne zavesti o posamičnih vprašanjih.

Nemške okoljevarstvene nevladne organizacije (NVO)¹ se ne štejejo za del "skupnosti politike varstva okolja" (Environmental Policy Community), ki bi jo lahko definirali kot skupnost vseh sodelujočih v procesih političnega odločanja. Namesto neposrednega vpliva na ta proces raje razvijajo strategije posrednega vpliva prek javnega pritiska. Razlog za to sta razmeroma zaprt politični sistem v Nemčiji, ki NVO onemogoča neposreden dostop do procesa odločanja, in krhko zaupanje med vlado in NVO.

Po Dieterju Rucht² v ekološkem gibanju obstajajo trije glavni tokovi:

* Članek je uredniško prirejeno poročilo, ki so ga avtorji napisali za delavnico o sodelovanju med nevladnimi organizacijami in vlado v Srednji in Vzhodni Evropi, ki je bila od 3.- 5. 7. 1992 v Rezu na Češkoslovaškem in ga odstopili "Časopisu za kritiko znanosti" v prvo objavo.

¹ Pojem nevladna organizacija (Non Governmental Organization - NGO) se je v zadnjem času široko udomačil predvsem na anglosaškem področju. V svojem izvirnem pomenu označuje, kot pove že ime, vsa združenja in organizacije, ki niso del državne administracije ali z njo povezanih strokovnih in izvedbenih organizacij. Čeprav obsega tudi vse vrste gospodarskih in poslovnih združenj, se z njim označujejo predvsem neekonomska združenja in društva. To velja tudi za njegovo rabo v pričujočem tekstu. Ponekod je še posebej naglašeno, da gre za neprofitne nevladne organizacije (non profit NGO). Prenešen na ramere postkomunističnih družb naj bi pokrival tudi vse vrste iniciativ civilne družbe v Srednji in Vzhodni Evropi, tudi tistih, ki so prešibke, da bi razvile lastno organizacijsko kulturo. V tem smislu nastopa kot nadomestni pojem za to, kar je bilo v teh družbah poimenovano za nova družbena gibanja. Tako pojem nima toliko analitične kot predvsem opisno funkcijo. (op. prev.)

² Dieter Rucht: *Von Bewegung zur Institution? Organisationsstrukturen der Ökologiebewegung*, v R. Roth/D. Rucht, 1987; str. 238-260; isti: 1989, str. 61-94.

1. "Tradicionalni, manj politični NVO za ohranjanje narave/naravovarstveniki (Conservationists)"

Nemško gibanje za ohranjanje narave se je porodilo ob koncu prejšnjega stoletja. Leta 1950, v obdobju povojne rekonstrukcije Zahodne Nemčije, je bil kot krovna organizacija ustanovljen Nemški naravovarstveni krog (Deutscher Naturschutz Ring - DNR). Za glavni cilj si je zastavil zagotavljanje povezovalne (networking) vloge skupin za ohranjanje okolja. V sedemdesetih letih tega stoletja so se mu pridružile skupine, ki se niso ukvarjale zgolj z ohranjanjem narave. Leta 1985 ga je sestavljalo 94 društev z več kot tremi milijoni članov.

Večina tradicionalnih društev je organizirana po načelu individualnega članstva. Njihova organizacijska struktura je hierarhična in podobna strukturi javnih upravnih teles.

2. "Pragmatične in intervenirajoče skupine za varstvo okolja/okoljevarstveniki (Environmentalists)"

V začetku sedemdesetih je bilo mogoče opaziti prve velike spremembe na zemljevidu okoljevarstvenih organizacij. Te spremembe so sledile mednarodnim (evropsko leto varstva okolja 1970, stockholmska konferenca) in nacionalnim impulzom (zamenjava zvezne vlade, emancipacija okoljevarstvene zakonodaje). V nekaterih tradicionalnih organizacijah za ohranjanje narave so se pojavile nove teme s področja spornih vprašanj politike varstva okolja. Zaradi strukturne nemobilnosti tradicionalnih NVO so se začeli spori v DNR glede identitete in razvoja. Posledica tega je bila, da so nekatera društva DNR ustanovila Nemško zvezo za varovanje okolja in narave (Bund für Umwelt- und Naturschutz Deutschland - BUND). Glede na svoje temeljno načelo bi NVO morali razviti pragmatične strategije posredovanja pri odločanju o varstvu okolja.

BUND s svojim zveznim uradom, enajstimi regionalnimi uradi (pred nemško ponovno združitvijo) in ločeno mladinsko organizacijo (BUND Jugend) posnema strukturo federalne države. BUND je še vedno član DNR.

V kategoriji "pragmatičnih okoljevarstvenih organizacij" je treba posebej omeniti Greenpeace. V nasprotju z BUND in njegovo federalistično ter decentralizirano organizacijo je Greenpeace centralistična organizacija s hierarhično strukturo.

3. "Politično usmerjene ekološke skupine, kritične do sistema/ politični ekologisti"

Druga posledica sprememb v sedemdesetih letih je bila ustanovitev popolnoma novih politično orientiranih in radikalnih ekoloških skupin. Same sebe imajo za kritike političnega sistema. Sodelujejo neformalno

in poskušajo ohraniti čim večjo avtonomijo ter povezanost z "grass roots" ravni. Ne glede na to je leta 1973 petnajst regionalnih skupin ustanovilo Zvezno združenje državljskih iniciativ za varstvo okolja (Bundesverband Bürgerninitiativen Umweltschutz). To institucionalizacijo lahko obravnavamo kot poskus simbioze med neodvisnimi "grass roots" skupinami in nekakšno društveno strukturo.

Eksperiment je propadel zaradi zunanje kritike, ki je BBU obtoževala, da je organizacija, ki nasprotuje političnemu sistemu kot takemu, in zaradi notranjih razprtij v zvezi z odnosom do vlade, še posebno med pragmatičnim in dogmatskim krilom. To je vodilo do tega, da je BBU počasi izgubljala pomen.³ K takšnemu razvoju je pripomogel tudi uspeh zelenih³, ki so leta 1983 prišli v nemški parlament in postali politični glasnik velikega dela članov BBU.

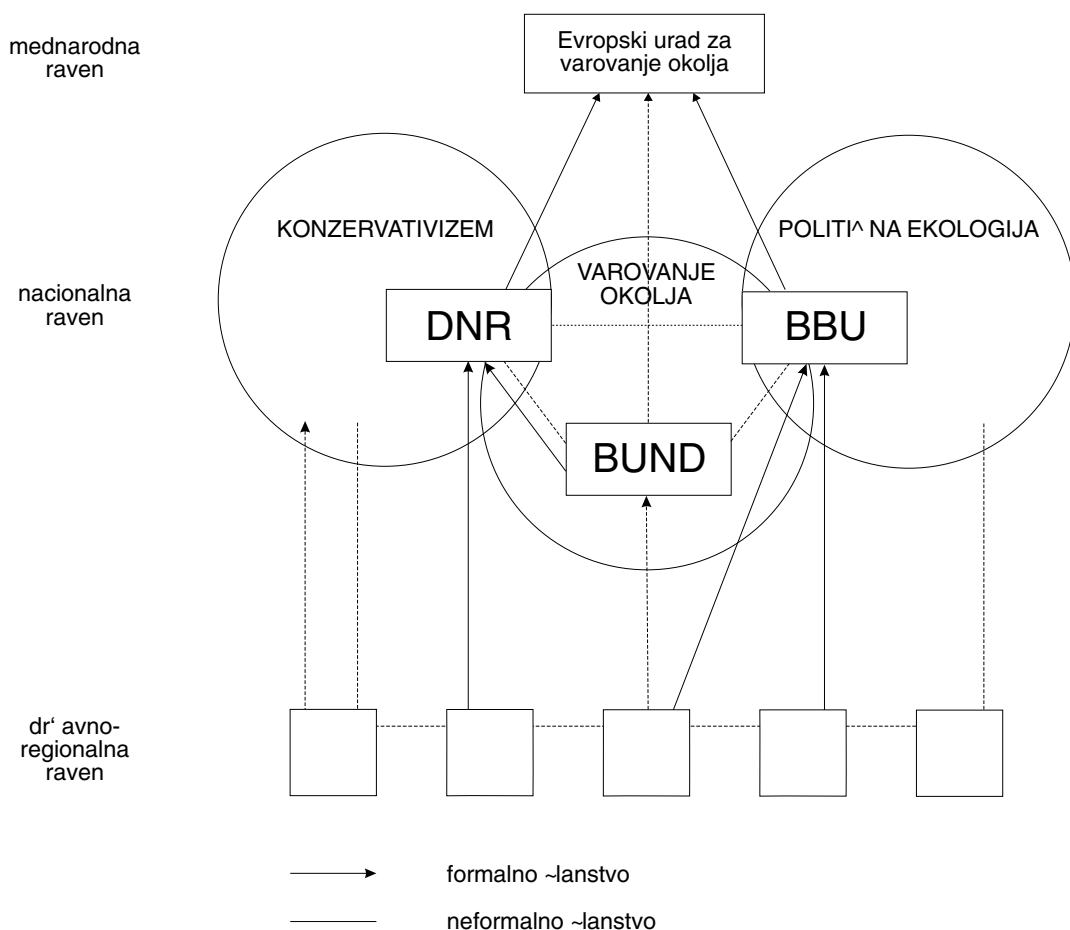
Ne glede na različnost profilov imajo trije "mainstreami" okoljevarstvenega gibanja v Nemčiji veliko formalnih in neformalnih stikov.

Kar se tiče evropske ravni, so vse glavne nemške okoljevarstvene organizacije članice Evropskega okoljevarstvenega urada (European Environmental Bureau - EEB). DNR je tudi član Mednarodnega združenja za ohranjanje narave (International Union for the Conservation of Nature) in služi kot nemški kontaktni naslov za Evropski informacijski center za varstvo narave (European Information Center for Nature Protection) pri Svetu Evrope (European Council). Na skici je prikazana struktura ekološkega gibanja v Zahodni Nemčiji.

Znanstveni inštituti, povezani z okoljevarstvenim gibanjem

V Nemčiji obstajajo, vzporedno s strukturo, ki smo jo opisali, tudi ekspertne in znanstvene organizacije, ki se definirajo, kot NVO ali jih štejemo za take. Za primer bi lahko navedli Ökoinstitut iz Freiburga, ki je največji neodvisni ekološko usmerjeni znanstveni inštitut v Nemčiji, Institut fuer Europaischer Umwelt-politik v Bonnu, ki se posveča predvsem promociji in implementaciji politike varstva okolja na evropski ravni, ter Združenje za politično ekologijo E. F. Schumacherja, ki promovira rast ekološke zavesti na seminar-

³ Ker so politična stranka v tem članku ne obravnavamo razvoja nemških Zelenih.

Povezave (networks) in nacionalne organizacije ekološkega gibanja v Zahodni Nemčiji

Vir: Dieter Rucht: "Environmental Movement Organizations in Western Germany and France: Structure and International Relations", v *International Social Movement Research*, Vol. 2., 1989, str. 75

jih, delavnicah itd. Te institucije intenzivno sodelujejo z okoljevarstvenimi NVO in s svojim znanstvenim inputom pogosto podpirajo kampanje NVO.

Sodelovanje med NVO in vlado

Zakonski okvir

Ekološki program nemške zvezne vlade iz leta 1971 vzpostavlja načelo plačilne obveznosti onesnaževalca (polluter pays principle), predvzročno načelo (the precautionary principle) in načelo sodelovanja. Slednje vključuje tudi sodelovanje okoljevarstvenih asociacij v procesu sestavljanja ekološke zakonodaje, njene izvedbe in nadzora.

Splošni pravilnik zveznih ministrstev (GGÖ II., paragraf 24) zagotavlja soudeležbo združenj pri formulaciji zakonodajnih vprašanj. Dostopne so naslednje stopnje procesa odločanja:

- zakonodajna procedura,
- javne obravnave pred zasedanjem parlamenta,
- razprave v Delovni skupini za okoljevarstvena vprašanja (Arbeitsgemeinschaft fuer Umweltfragen - AGU)⁴,
- posebni akti.

⁴ AGU, ki je bila ustanovljena 1971, je osnovna oblika institucionalizirane izmenjave mnenj med NVO in vladami.

Kakorkoli že, do sedaj v noben z okoljevarstvenega stališča pomemben akt nista bila vgrajena niti načelo sodelovanja niti pravica do soudeležbe v zakonodajnih postopkih ali javnih parlamentarnih obravnavah. Dejansko takšne pravice do soudeležbe določa in dodeljuje samo zvezni zakon o varovanju narave (Bundesnaturschutzgesetz) (paragraf 29, oddelki 1, 2). Podane so na podlagi kriterija javnega priznanja združenja (ki mu te pravice pripadajo).

Na tem področju imajo zakonodajna telesa na zvezni ravni zgolj pristojnost, da izoblikujejo okvirno zakonodajo, dodelana zakonodaja pa je stvar deželnih parlamentov. Posledica tega je, da so pravice do soudeležbe v različnih deželah različno opredeljene. Nekatere dežele imajo zelo napredna zakonska določila o soudeležbi združenj. Zaradi opisanega položaja NVO že več let zahtevajo, da se pravice do soudeležbe razširijo še na druga področja politike varstva okolja.

Kar se tiče implementacije zakonov, imajo asociacije pravico do udeležbe v administrativnih postopkih oz. v postopkih izdaje obratovalnih dovoljenj v skladu z zakonom o varstvu zraka ali zakonom o uporabi jedrske energije. Ta pravica pripada samo "moralnim osebam", okoljevarstveni NVO pa navadno niso definirani kot take osebe. V tem primeru so našli rešitev tako, da jih štejejo za enake moralnim osebam. Vendar je soudeležba dosledno omejena na možnost, da jih pristojna oblast posluša.

Kar se tiče nadzora, še posebno nad dejavnostjo sodišč, je nemški zakonodajni sistem utemeljen na načelu "osebne prizadetosti". To pomeni, da je dostop do sodišča omejen na posamezne državljane, ki so prizadeti v svojih osebnih zadevah. Vendar se je v praksi večina posameznikov nezmožna uspešno spopasti s kompleksnostjo sodnih postopkov. Zato NVO uporabljajo strategijo podpiranja posameznikov v njihovih sodnih postopkih. Tako jim je uspelo doseči ugodne sodne sklepe, ki so znatno zakasnilli nadaljnje administrativne postopke.

Da bi izboljšali svoje možnosti, so NVO zahtevali razširitev pravice za "class-action suits" prek aktov, v katerih je vsebovana. To bi jim omogočilo, da zastopajo svoje člane na sodišču in branijo njihove posebne pravice ali javni interes. O "class-action suits" kot o pravnem sredstvu so v zadnjih dvajsetih letih obširno razpravljali. Sedaj ga je mogoče uporabiti v okviru zveznega zakona o varstvu narave v deželah Bremen, Hessen, Hamburg, Berlin in Posarje. Cilj NVO je, da razširijo to pravico na vse dežele in na zvezno raven.

Osnutek novega okoljevarstvenega pravilnika, ki ga je leta 1990 sprejelo zvezno ministrstvo za varstvo okolja, predlaga naslednje zakonodajne spremembe:

1. predpisana naj bi bila pravica združenj, da sodelujejo v upravnih, zakonodajnih in prostorsko-načrtovalnih postopkih na področju varstva okolja in tudi v postopkih vrednotenja vplivov na okolje;
2. dežele naj bi bile pooblašene, da predpišejo pravico do "tožbe združenj"⁵.

Politični in socialni okvir sodelovanja

Nemčija je zvezna država s parlamentarnim sistemom. Njen politični sistem lahko opišemo kot "zaprt". Zaprt politični sistem komajda omogoča vključevanje NVO v procese političnega odločanja. Praktično je to sodelovanje možno le na manj spornih področjih.

Zaradi zaprtega političnega sistema se je razvila vladni strukturi vzporedna struktura interesnih združenj in političnih strank. Te organizacije delujejo na zvezni, deželni, regionalni in lokalni ravni ter poskušajo vzpostaviti trajne stike s predstavniki vladnih teles na vseh omenjenih ravneh. Še posebej industrijske krovne organizacije pa tudi sindikati delujejo med temi strukturami in so postali močne lobistične organizacije, predvsem na področjih pomembnih politik, kot so finančna, gospodarska in socialna politika.

V današnjem času so okoljevarstveni NVO zunaj teh struktur, ki se jih pogosto ima za "državo v državi". Njihov odnos do zvezne vlade izhaja iz temeljnih političnih in socialnih razmer, v katerih je splavalo na površje nemško okoljevarstveno gibanje v sedemdesetih.⁶

V kontekstu pojava "novih družbenih gibanj" se je tradicionalno nemško okoljevarstveno gibanje povečalo za skupine, ki so postale kritične do političnega sistema. S stališč teh skupin je bilo treba zaradi institu-

⁵ Autorji uporabljajo izraz "class action suits", ki v ameriškem sistemu precedenčnega prava pomeni, da je mogoče, ob predpostavki istovetnosti primera z nekim sodno že obravnavanim, prek sodišča uveljaviti identične zahteve zgolj s pravno dokazano istovetnostjo. Nemški izraz, na katerega se opira naš prevod, za tovrstno tožbo je "die Verbandsklage" in ima drugačen pomen. Pomeni namreč, da lahko različna združenja vodijo tožbe v imenu svojih članov, kar je še zlasti pomembno na področju varstva okolja, kjer v veliko primerih posamezniki nimajo ne časovnih ne finančnih zmožnosti, da dokažejo upravičenost svojih zahtev. (op. prev.)

⁶ Glej: Klopfer, Rehbinfer in dr., 1990, str. 434.

cionalne pomanjkljivosti zaprtega političnega sistema ZRN predstaviti nove usmeritve politik na ravni "grass roots", da bi zagotovili večjo soudeležbo državljanov. Potreba po naraščajoči zavesti o okoljevarstvenih problemih, razprava o namestitvi novih jedrskih izstrelkov (pershingov II) in krepitev mirovnega gibanja so igrale pomembno vlogo pri naraščanju političnega ugleda novih družbenih gibanj v Nemčiji pa tudi v drugih evropskih državah.

Z volilnim uspehom zelenih in njihovim vstopom v nekatere deželne parlamente v osemdesetih letih in leta 1983 v bundestag se je spremenil pomen okoljevarstvenega gibanja. Do takrat je okoljevarstveni protest potekal prek NVO zunaj parlamenta. Po letu 1983 pa so ga zeleni prenesli v bundestag. Posledica tega je bila, da so druge stranke znatno povečale svoje zanimanje za okoljevarstvena vprašanja. Zaradi tega se je precej zmanjšal pomen zlasti BBU⁷.

Treba je omeniti še pomemben institucionalni deficit za sodelovanje *na strani vlade* vse do leta 1986, ko je bilo ustanovljeno zvezno ministrstvo za okolje, varstvo narave in jedrsko varnost. Pred tem je bilo za okoljevarstveno politiko pristojno ministrstvo za notranje zadeve. Javna konfrontacija med vlado in NVO pa tudi katastrofa v Černobilu sta bili temeljna pogoja za ustanovitev omenjenega ministrstva.

Glavna področja in strategije sodelovanja

V splošnem imamo opraviti s tremi glavnimi področji sodelovanja med NVO in vladami, s področjem *zakonodaje, implementacije in posameznih vprašanj*.

Kar se tiče zakonodaje, NVO sodelujejo pri oblikovanju nekaterih zakonov kot npr. zveznega zakona o varstvu narave in zveznega zakona o varstvu kakovosti zraka (Bundes-Immissionschutzgesetz)⁸. Treba je opozoriti, da NVO nimajo *pravice* sodelovati v parlamentarnih odborih. Njihova pravica je odvisna od benevolence članov odborov.

Kar se tiče implementacije, so v preteklosti NVO poskušali preprečiti izvajanje za okolje škodljivih odločitev. Nazoren primer za to so akcije NVO proti jedrskim elektrarnam, s katerimi jim je uspelo precej upočasniti administrativne postopke prek sodnih postopkov na vseh ravneh pravnega sistema. Vendar je treba v splošnem upoštevati, da je dolgoročno strategija upočasnitve izvajanja odločitev le delno uspešna.

Kar se tiče posameznih vprašanj, je sodelovanje najobsežnejše pri obravnavanju manj spornih vprašanj ohranjanja narave in *globalnih problemov* (glej študijo primera).

Poleg teh treh ravni sodelovanja obstaja še podlaga za izmenjavo informacij v Delovni skupini za okoljevarstvena vprašanja (AGU), ki jo je leta 1971 ustanovil takratni minister za notranje zadeve gospod Genscher. Praviloma se v AGU sestajajo vse interesne skupine, vključno z okoljevarstvenimi NVO, da izmenjajo stališča o politiki varstva okolja. Drugih pristojnosti AGU nima.

Na podlagi tega pregleda se zdi, da je sodelovanje med vlado in NVO nerazvito. Še več, okoljevarstveni NVO so razmeroma nepomembni v "policy skupnosti" varstva okolja. Obe okoliščini vodita k vpeljavi strategij neformalnega političnega vpliva. Na ozadju dileme med sprejemljivostjo in kritiko političnega sistema identificiramo dva glavna strateška modela.

A. Ekspresivna strategija, ki namerava vplivati na javnost. To strategijo je uporabljal zlasti BBU oz. so jo uporabili na velikih demonstracijah proti politiki zvezne vlade do jedrske energije.

Danes uporabljajo to strategijo v glavnem v obliki spektakularnih akcij, prilagojenih privabljanju medijske pozornosti; to pa počnejo akcijsko usmerjene skupine, kot sta Greenpeace in Robin Wood.

B. Druga strategija, ki jo uporabljajo NVO, kakršen je DNR, je usmerjena predvsem k izvedljivosti in sprejemljivosti. Kot krovna organizacija DNR lobira vlado in javnost. Isto velja za BUND, največjo posamično združenje znotraj DNR. BUND ima dobre informacijske stike z vladnimi krogi, ker so člani okoljevarstvene javne uprave in člani vlade, npr. sam minister za varstvo okolja, člani BUND.

Vladna pomoč NVO

Iz proračuna zveznega ministrstva za varstvo okolja bo okoljevarstvenim NVO leta 1993 na voljo 4,6 milijona mark. Polovica te vsote je namenjena za financiranje projektov. Glavni dobitniki bodo: Zelena liga (Gruene Liga) - 400.000 DEM, BUND - 300.000 DEM,

⁷ Glej: Rucht, 1987, str. 240.

⁸ V tem primeru imajo predvsem NVO lastnikov gozdov velik vpliv na zakonodajne postopke.

Nemška naravovarstvena zveza (Naturschutzbund Deutschlands) - 150.000 DEM, DNR - 83.000 DEM. Poleg tega bo DNR dobil še 400.000 DEM iz institucionalnih skladov kmetijskega ministrstva.

Druga polovica sredstev je namenjena za informacijske kampanje NVO (izdajanje revij, tiskanje letakov, snemanje videov, organizacijo konferenc itd.) Če to primerjamo s 93 milijoni DEM, ki jih ministrstvo za varstvo okolja plačuje za ekološko raziskovanje, ugotovimo, da je proračunski delež, ki je na voljo NVO, zelo majhen. DNR je edini NVO, ki ima institucionalno zasnovano fondiranje (iz kmetijskega ministrstva).

Vloga mrežNVO

V Nemčiji so prav tako kot v drugih državah NVO del kompleksnega socialnega, političnega in mednarodnega sistema. V tem kontekstu imajo mreže (networks) dve funkciji⁹:

A. notranja funkcija je usklajevanje dela lokalnih in nacionalnih članskih organizacij. Glavni notranji funkciji mrež sta obveščanje članov o bistvenih problemih ter koordiniranje in organiziranje asociacij;

B. zunanja funkcija NVO je, da delujejo kot telea, ki posredujejo interese svojih članov. Interesi članskih organizacij se formulirajo v odnosu do vlade ali mednarodne mreže in organizacij. V Nemčiji je glavna okoljevarstvena mreža DNR. Predstavlja interese članskih organizacij na vladni in mednarodni ravni. Za vlado so organizacije, kakršna je DNR, pomemben partner, ker DNR združuje interese posamičnih članskih organizacij v vodstvenem odboru.

Študija primera: Sodelovanje med NVO in vladami v procesu UNCED

V Nemčiji bi težko našli pozitiven primer *sodelovanja* med NVO in vladami. Zdi se, da je samo sodelovnje pri reševanju vprašanj ohranjanja narave in globalnih okoljevarstvenih problemov manj problematično kot na drugih področjih.

V zvezi s sodelovanjem pri *globalnih vprašanjih* bi kot pozitiven primer lahko omenili UNCED PROJEKTNI URAD. Ta urad upravlja DNR in BUND in ga financira pretežno ministrstvo za varstvo okolja. Njegova naloga je bila pripraviti nemško delegacijo na UNCED z:

- ovrednotenjem stališč v pripravljanih odborih (PrepComs);
- ovrednotenjem razprav v medvladnem pogajalskem odboru in razprav o konvenciji o biološki raznolikosti;
- elaboracijo stališč NVO za UNCED, Agendo 21 in Earth Chart;
- podpiranjem študij, osredotočenih na problemske sklope, ki niso v jedru pogajanj UNCED;
- dialogi s predstavniki vlade in "močnimi možmi" v njej;
- sodelovanjem z nacionalnim komitejem za UNCED.

Urad sodeluje z drugimi nemškimi okoljevarstvenimi in razvojnimi organizacijami pa tudi z mednarodnimi NGO in mrežami. Glavni namen je, da UNCED postane izziv za nemške politične in gospodarske voditelje, poleg tega pa naj bi bil signal za predstavitev novega modela blaginje, ki ne bi vodil v uničevanje okolja.

Urad UNCED ima funkcijo lobiranja. Vendar ga financira država, da bi lobiral z njo.

Prevedel in priredil Andrej Klemenc

LITERATURA

- Kaczor, M.: "Institutionen in der Umweltpolitik - Erfolg der Ökologiebewegung", v: *Forschungsjournal NSB*, 2/1989, str. 47-62.
- Kloepfer, M. in dr.: *Umweltgesetzbuch - Allgemeiner Teil - Berichte des UBA* 7/90, str. 88-93 in 435-459.
- Leonhard, M.: *Umweltverbände - Zur Organisation von Umweltinteressen in der Bundesrepublik Deutschland*, Opladen 1986.
- Müller, E.: *Innewelt der Umweltpolitik - Sozialliberale Umweltpolitik - (Ohn)Macht durch Organisation?*, Opladen 1986.
- Roth, R./Rucht, D.: *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/M., New York 1987.
- Rucht, D.: "Environmental Movement Organization in West Germany and France - Structure and Interorganizational Relations", v: *International Social Movement Research*, Vol. 2, 1989.
- Schenkluhn, B.: "Umweltverbände und Umweltpolitik", v: H. Schreiber/G. Timm (ur.): *Im Dienst der Umwelt und der Politik*, Berlin 1990, str. 129-158.
- UNCED-Projektstelle (ur.): *Konferenz der vereinten Nationen zu Umwelt und Entwicklung - Ein Leit-faden*, Bonn 1992.

⁹ Glej: Leonhard, 1986, str. 175.

časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline

SOCIALNA EKOLOGIJA - Časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, let. 1992, št. 1

Izdajatelj: Sociološko društvo Hrvatske, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Lepo je, če v naši mali domovini dobiš v roke kakšno novo tujo strokovno revijo s prijaznim predlogom za revijalno izmenjavo. Lepo je, če takšen predlog pride iz države, s katero smo že lep čas v medijski vojni. Lepo je, če v državi, ki je še vedno na robu vojne, ugleda luč dneva nova znanstveno-humanistična revija, ki ji ni - za razliko od večine edicij, ki izidejo v "ljepi naši" - vtisnjena podoba heroične epike državotvorno vojnih dni, ki jo dandanašnji lahko zasledimo celo v revijah ljubiteljev zloščene ropotajoče pločevine.

V standardnem formatu in dizajnu strokovnjaških revij je tako letos v Zagrebu izšla prva številka časopisa, ki izhajajoč iz predpostavke, da je bilo, za razliko od ekologije narave, v domeni ekologije duha storjeno malo, in poizkuša "*obogatiti prostore čovjekovog djelovanja ističući socijalnu dimenziju problema kao ključnu za čovjekov optimizam i budućnost. Unjima i znanost i vjera i nada imaju svoje mjesto u novoj vizuri oikosa budućnosti.*"

Časopis izpostavlja tesno vlogo sodelovanja med znanostmi in svojo vlogo vidi v prezentaciji in interdisciplinarnem sodelovanju znanstvenih disciplin, ki obravnavajo odnos družbenega in ekološkega kompleksa, kar šele omogoča socialno ekologijo kot znanstveno disciplino. Da ne gre le za discipline na matematično naravoslovni paradigmi

utemljene znanosti, nam pokažeta znanstvena članka duhovnih očetov projekta. *Vladimir Lay* rekonceptualizira današnji tip razvoja preko perspektive koncepta "sustainable development" v uvodnem članku "*Održivi razvitak i društvene promjene*", glavni in odgovorni urednik *Ivan Cifrić* pa v obsežnem članku "*Elementi ekološke strukture Gene-sisa*" večplastno preizprašuje odgovornost krščanstva za dramo sodobnega sveta, v kateri nismo izpostavljeni le skušnjavi "drevesa spoznanja", temveč tudi skušnjavi po prokreaciji "drevesa življenja", ki simbolizira genetski red sveta. Da so najpogostejši izvor informiranja prebivalstva o ekologiji ekološke katastrofe, naj bi bil po mnenju *Benjamina Čuliga*, ki obravnava razmerje med ekološkimi usmeritvami in informiranostjo o ekološki problematiki, indeks vsebinskega pomanjkanja fundamentalnih mišljenjskih osnov percepcije ekoloških problemov, kot so to npr. vrednostna in z izkustvom pridobljena stališča. Razlike in podobnosti med naravnim in tehnološkim tveganjem, z obsežnim pregledom raziskovanja stališč laičnih in ekspertnih skupin, posebej glede jedrske energije, so opisane v članku *Darka Čorkala* "*Psihologijski aspekti istraživanja okolinske opasnosti*", ki podaja tudi splošno shemo prilagajanja ljudi na nevarnosti okolja.

Da legitimacija potrebe za tovrstnim časopisom zunaj sfere znanosti nima le instrumentalnega značaja legitimiranja z intelektualno induciranimi družbenimi in razvojnimi "potrebami", dokazuje v prvi vrsti angažiranje znanega hrvaškega protijedrskega aktivista *Zorana Oštriča*, ki objavlja pod naslovom "*Ekološki pokreti u Jugoslaviji*" analizo dogodkov, v katerih je tudi sam intenzivno sode-

loval v zadnjih petih letih. V študiji, ki ima poleg pionirske dokumentaristično-historične vrednosti tudi hvalevredne (neakademske) strokovne ambicije, je posebna pozornost posvečena ekološkemu gibanju v Sloveniji v 80-ih.

"Marine u području jadranske obale i njihove socijalno-ekološke posljedice" izpod peresa Ognjena Čaldaroviča in *"Značaj tla u prirodnim i agroekosustavima i suvremeni problemi njihove zaštite"* Zoltana Racza sta članka, ki razvijata elemente alternativnega razvoja in lahko znanstveno legitimirata socialne akcije preprečevanja nadaljevanja preteklih razvojnih modelov in pozitivno afirmacijo alternativnega "mehkega" razvojnega pristopa.

Časopis zaključujejo obsežne recenzije in prikazi ter informacije o važnejših strokovnih in znanstvenih ekoloških konferencah v letu 1992.

Dobrososedske in tudi mednarodne (sinopsis v angleščini in nemščini) ambicije časopisa razkriva pogled na izdajateljsko stran, kjer lahko med člani izdajateljskega sveta - večinoma z različnih zagrebških in splitskih fakultet - najdemo tudi Andreja Kirna s FDV in Vekoslava Grmiča z mariborske Teološke fakultete.

Predlog za izmenjavo smo z veseljem sprejeli in "Socijalni ekologiji" lahko želimo le, da se bo ob naraščajoči legitimacijski teži lastne produkcije in prodaje lahko posvetila tudi duhovno ekološkemu razmisleku o simbolno estetski vrednosti forme in izšla iz sedanjega pretežno instrumentalnega odnosa do črke in papirja.

Andrej Klemenc

Milan Zver
KORPORATIVIZEM V SLOVENSKI POLITI-
ČNI MISLI V 20. IN 30. LETIH

Avtor prikazuje razvoj in analizira temeljne idejne posebnosti korporativne šole na Slovenskem v času med obema svetovnima vojnama. V tem času je bil korporativizem prevladujoča politična doktrina pri nas, ki so jo najbolj sprejemali v katoliških vrstah. Razvili so koncept stanovskega korporativizma, ki je imel mnoge politične implikacije tudi na kasnejše socialistične koncepcije.

Razprava je razdeljena na problemske sklope znotraj katerih so predstavljene korporativne zamisli Andreja Gosarja, Jakoba Aleksiča, Jožeta Jeraja, Cirila Žebota, Gorazda Kušaja in še nekaterih.

Igor Lukšič
PREOBLEČENI KORPORATIVIZEM NA SLO-
VENSKEM

Avtor zavrača ustreznost pluralističnega modela za interperacijo prehoda Slovenije v demokratično ureditev in dokazuje, da predstavlja v tem prehodu kontinuiteto korporativizem kot osrednja značilnost slovenske politične kulture. Najprej predstavlja Kardeljevo koncepcijo pluralizma samoupravnih interesov in izpostavlja njene korporativistične poteze. Nato na kratko opisuje korporativnost institucij, ki jih je uvedla ustava iz leta 1974. Sledi opis procesa demokratizacije, ki so ga vodile stranke ustanovljene na stanovski osnovi. Avtor analizira pomen Državnega sveta v Ustavi RS in ocenjuje smeri razvoja zborničnega sistema s stališča uveljavljanja korpoartivizma na račun pluralizma in načel liberalne demokracije.

Igor Pribac
POGLAVJA O NARAVNEM STANJU - RAZ-
POTJE V INTERPRETACIJAH HOBBSA

Temeljni interpretativni problem za presojo Hobbesovega opusa kot celote je določitev znanstvenega statusa njegove politične filozofije. Z opiranjem na nekatera mesta, kjer Hobbes interpretira svoj lastni filozofski projekt, v članku pokažem na nevzdržnost tistih tradicionalnih interpretacij, ki znanstvenost njegove politične filozofije postavljajo v odvisnost od fizike. Dejansko jo Hobbes povezuje z geometrijo. Modalitete te zveze Hobbesovo teorijo političnega iztrgajo iz modernističnega okvira pojmovanja znanosti, ki je tudi družbene vede povezovalo z eksperimentalnim ugotavljanjem dejstev in postavljanjem eksplanatornih modelov naravoslovja. Odpira se možnost postmodernističnega branja...

Milan Zver
CORPORATISM IN THE SLOVENE POLITI-
CAL THOUGHT IN THE 20's AND 30's

The author shows the development and analyzes the basic conceptual specificities of the corporatist school in Slovenia in the period between two world wars. During this time corporatism represented the dominant political doctrine in Slovenia, which was especially well-accepted among Catholic ranks. They developed the concept of a branch corporatism, which had many political implications for the later socialist conceptions.

The study is divided into problem clusters, within which are described the corporatist ideas of Andrej Gosar, Jakob Aleksič, Jože Jeraj, Ciril Žebot, Gorazd Kušej and a few others.

Igor Lukšič
A DISGUISED CORPORATISM ON SLO-
VENE GROUND

The author suggests that corporatism has represented a continuity in the development from the so-called socialist regime into so-called democratic regime. First, he analyzes the Kardeljan concept of pluralism of selfmanagerial interests, and further argues, that the concept in its kernel bears specific model of corporatism. Second, the author presents certain corporative institutions as they had been introduced through Constitution adopted in 1974. Then he illustrates the process of democratization, which had been started by the parties established on a corporative basis and a chamber (branch) system. The Constitution of Republic of Slovenia (1991) has established, along with the House of State (the parliament) also the State Council, which is corporative organ, based on the functional representation of labor, business, farmers etc. His conclusion is that the model of politics in Slovenia is and also had been to a great extent corporatistic.

Igor Pribac
CHAPTERS ABOUT THE NATURAL STATE -
A TURNING-POINT IN THE INTERPRETATIONS OF
HOBES

The basic interpretative problem in evaluating Hobbes's opus as a whole is how to determine the scientific status of his political philosophy. By relying on certain points, where Hobbes interprets his own philosophic project, the author in the article try to point at the untenableness of those traditional interpretations that place the scientific nature of his political philosophy in the function of physics. Hobbes, in fact, links it with geometry. The modalities of this connection extract Hobbes's theory of the body politic out of the modernist framework of science conception, which linked also social sciences with the experimental establishing of facts and the implementation of the explanatory models of natural sciences. There is a possibility of a postmodern reading...

Bojan Radej, mag. Fedor Černe
DRŽAVA: GENERATOR ALI UMIRJEVALEC
OKOLJEVARSTVENIH KONFLIKTOV?

Avtorja v prispevku vrednotita slovenski koncept varstva okolja. S svojim videnjem razsežnosti opredelitve ključnih elementov tega koncepta (ekološkega namesto socioekološkega koncepta reševanja problemov onesnaževanja okolja, averzije do ekonomskih instrumentov varstva okolja, neupoštevanja stroškov nasprotovanja ukrepom varstva okolja in pomena minimiziranja družbenega odpora) napovedujeta prevrat regulativnega okoljevarstvenega koncepta v ekodiktaturni razvojni model.

Alexander Juras, Hans Peter Lontzen,
Markus Giesecke
SODELOVANJE MED OKOLJEVARSTVENI-
MI NEVLADNIMI ORGANIZACIJAMI IN VLADO V
ZAHODNI NEMČIJI

Okoljevarstvene nevladne organizacije v Nemčiji imajo kot del civilne družbe pomembno vlogo. Ne glede na njihov močan vpliv na javno mnenje, pa je sodelovanje med njimi in vlado še vedno nerazvito. Razloge za to lahko najdemo lahko tako v njih samih kot v vladi. Pogosto nevladne okoljevarstvene organizacije niso zainteresirane za sodelovanje z vlado, ker so rajši kritične do političnega sistema v Nemčiji ali ker se bojijo, da bi izgubile svojo neodvisnost.

Bojan Radej, mag. Fedor Černe
THE STATE: A GENERATOR OR A PEACE-
MAKER OF THE ENVIRONMENT PROTECTION
CONFLICTS?

The authors in the article attempt to evaluate the Slovene concept of environment protection. With their views on the dimensions of the definition of the key elements of this concept (ecological instead of socio-ecological concept of resolving the questions of environment pollution, aversion to economic instruments of environment protection, the disregard of the cost of opposing the measures of environment protection and the role of the minimization of social resistance) they announce a turnover of the regulative concept of environment protection and its development into a single-dictatorial model.

Alexander Juras, Hans Peter Lontzen, Markus
Giesecke
COOPERATION BETWEEN NONGOVERN-
MENT ENVIRONMENTAL ORGANIZATIONS AND
GOVERNMENT IN WEST GERMANY

Environmental NGOs in Germany play an important role as part of the civil society. Despite their strong impact on public opinion, cooperation between environmental NGOs and governments is still underdeveloped. The reason for this can be found within the government itself and the NGOs. Often, NGOs are not interested in the cooperation with the government, because they prefer to be critical of the political system in Germany or because they fear to lose their independence.